

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXV. évfolyam

2018. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN (felelős szerkesztő) főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SÍPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

25 ÉVES A FONSS

1994-ben indult útjára lapunk, a Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok). A folyóiratot lelkes levéltár szakos egyetemisták alapították negyedszázada az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Lapunkat a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszéken működő Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (1994-1995), majd a Fons Alapítvány — Pálffy Géza elnöklésével — adta ki (1996-1998), 1999 óta pedig a Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány látja el a kiadói feladatokat Oborni Teréz elnöklete alatt. A folyóirat alapítói köre a kiadói változásoktól függetlenül jórészt változatlan az indulástól kezdve. A folyóirat alapítói és szerkesztői csapata is nagyjából állandó. A Fons első szerkesztőségét Reisz T. Csaba vezette 1994 és 1998 között, majd ettől kezdve — immáron két évtizede — e sorok írója tölti be a főszerkesztői posztot. Az első szerkesztők között voltak Petrik Iván, Sarusi Kiss Béla és H. Németh István. 1999 óta a szerkesztőség változatlan: a csapatot Kenyeres István főszerkesztő, Dreska Gábor, Sarusi Kiss Béla, Sipos András és a 2001-ben csatlakozott Oross András szerkesztők alkotják. A folyóirat életében meghatározó tördelési feladatokat az első számtól kezdve (!) Demeter Györgyi látja el, neki köszönhető lapunk külső megjelenése, nyomdai igényessége, míg a szervezési feladatokat 2008 óta Polonkai Éva szerkesztőségi titkár látja el.

Lapunk megalakulásától kezdve elsősorban történelem és levéltár szakos egyetemisták és pályakezdők, később PhD-hallgatók részére kívánt publikációs lehetőséget kínálni. „Nem gyakorlott, már-már rutinból fogalmazó tudósok tökéletesre csiszolt cikkeinek közlésére vállalkozunk. Egyetemisták és pályakezdők számára igyekszünk igényes gyakorló pályát biztosítani, olyat, melyre évtizedek múlva is büszkék lehetnek. Elsősorban saját kutatáson alapuló, levéltári anyagok alapján, illetve a történeti segédtudományok témakörében készült dolgozatok megjelentetését tervezzük.” — írtuk az első szám bevezetőjében és ennek az elvnek mindvégig igyekeztünk megfelelni. Az már az elmúlt negyedszázad eredménye, hogy az akkor még kezdőnek számító szerzőink jelentős része ma a történettudomány meghatározó személyiségévé vált — talán mi is hozzájárultunk a sikeres egyetemi, kutatóintézeti, levéltári karrierhez szerkesztői és közzétételi munkánkkal. Mindig örömmel fogadtuk ugyanakkor a már „befutott”, elismert szerzők tanulmányait, és ma is örülünk ilyen megkereséseknek. 2003-ban, a 10. évfordulónkon azt írtuk: „Szeretnénk azt hinni, hogy kialakult egy tudományos műhely, „a Fons-kör”, amely szakmai arculatával, az általa képviselt normákkal szélesebb körben hat, és egyre többeket ösztönöz csatlakozásra. Az elmúlt

évtizedben a Fons bekerült az elismert történeti szakmai folyóiratok közé, megtartva ugyanakkor a „gyakorlopályás” szerepkört.” És erről ma sem gondolkodunk másképp! Lapunk profilja sem változott, a miénk talán a legegységelműbb publikációs körrel rendelkező történettudományi folyóirat. „Címválasztásunkban igyekeztünk a levéltári kutatómunkát kifejező fogalmat találni. FONS, vagyis forrás (régiesen: kútfő) a levéltári iratok összessége, amelyek alapján e lap tanulmányai, dokumentumközlései készülnek. De titkolt célunk az is, hogy egykor lapunk is forrás legyen a későbbi kutatók számára (főleg forrásközléseinkkel...)” — írunk 25 évvel ezelőtt. Mi mindent közlünk, ami a magyar történelemmel kapcsolatos és levéltári forrásfeltáráson alapul és/vagy történelem segédtudományai körébe tartozik. Ez utóbbi kapcsán az olvasónak lehet hiányérzete, azonban a fentiekből is kitetsző módon a segédtudományok köréből mi a módszertanilag a levéltári forrásfeltáráshoz köthető diszciplinákat érintő írások közlését támogatjuk, így jelent meg számos archontológiai, genealógiai, prozopográfiai írás, adattár lapunkban, de helyet adunk historiográfiai és kutatás-módszertani cikkeknek is. A forrásközléseknek pedig mindig kiemelt szerep jut. Büszkék vagyunk arra, hogy a 2000-ben megjelent „A történeti források kiadásának módszertani kérdései” címet viselő tematikus számunkban (VII. évf. 1. sz.) közölt kiadási elvek egyre több publikációban köszönnek vissza szerte hazánkban. Szintén fontosnak tartottuk, hogy a folyóirat a nagyobb lélegzetű munkákat önálló kötetekben tegye közzé, az elmúlt 25 évben összesen négy Fons Könyv látott napvilágot: Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt, illetve Kenyeres István szerkesztésében XVI. századi uradalmi utasítások I–II. című kötetek 2002-ben, H. Németh István: Kassa város archontológiája című kötete 2006-ban, míg Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése című munkája pedig 2013-ban. Ezek is jól illeszkednek a Fons profiljához: forrásközlések, archontológia és levéltári forrásfeltáráson alapuló alapmunka az, ami sorozatunkban megjelent. Bízunk benne, hogy lesz folytatása könyveinknek is!

Végül szólnunk kell támogatóinkról is: Dr. Varga László, Budapest Főváros Levéltára akkori főigazgatója önzetlen támogatása nélkül el sem indulhatott volna a folyóirat, amelynek bázisa lényegében az indulástól kezdve a Fővárosi Levéltár lett. Ugyanakkor az ELTE BTK-tól sem szakadtunk el — szerkesztőségünk mindig fontosnak tartotta, hogy legyen képviselő az „alma mater”-ből. Folyóiratunk fő támogatója a Nemzeti Kulturális Alap, annak Levéltári, majd Közgyűjteményi Kollégiuma, újabban pedig Ismeretterjesztő Kollégiuma. Hálás köszönetünk a kurátoroknak a támogatásért! Ma sem felejtjük el, honnan indultunk, az ELTE

BTK mindenkori levéltár szakos hallgatói (ma BA történelem szakos, levéltári szakirányú, illetve MA levéltár szakos hallgatók) ingyenesen juthatnak lapunkhoz.

Az elmúlt 25 évben 12.344 oldalon jelentünk meg, összesen 86 szám hagyta el a nyomdát! Ezek a számok önmagukban is jelentősek, ami viszont ennél is maradandóbb, az a tartalom, ami szerzők és szerkesztők áldozatos közös munkájának gyümölcse! Ezúton köszönjük valamennyi szerzőnek, olvasóinknak, támogatóinknak az elmúlt negyedszázadot! Talán nem volt hiábavaló a munkánk és mind a jelenkor, mind az utókor számára valóban kútfő, azaz FONS lesz mindaz, amit közösen létrehoztunk! És végül, de nem utolsósorban: a 25. évfolyam záró számában a Fons alapítói és szerkesztői jelentkeznek egy-egy publikációval: egyfajta közös ünneplésre invitáltuk őket. De már most jelezzük: lesz folytatás!

Kenyeres István
főszerkesztő

OBORNI TERÉZ

FRÁTER GYÖRGY SZERVITORAINAK ÉS FAMILIÁRISAINAK JEGYZÉKE A CASTALDO-KÓDEXBEN, 1552

*Az ELTE 1991–1994 között levéltár szakon tanult diákjainak,
szeretett egykori első tanítványaimnak,
Fons folyóirat lelkes indítócsapatának, remélve, hogy
megérte nemesnek, küzdőnek és szabadlelkűnek maradniuk...*

Halott úrnak nincs szervitora — tartotta a korabeli közmondás, arra utalva, hogy életüket és korábbi befolyásukat elveszített urukat mégoly közeli szolgák is gyakran megtagadták, vagy a haláleset után nyomban szétszéledtek, új urakhoz pártoltak. Azt, hogy a saját korában sokak által nagyra becsült, de sokak által gyűlölt György barát nemesi szolgálói vajon hogyan viszonyultak elhalt urukhoz és mi lett velük a barát halála után, kinek ívelt fel pályafutása és kik tűntek el a későbbi évtizedekben, ma már nehéz nyomon követni. Egyáltalában annak a széles szervitori-familiárisi körnek a feltárása, amelynek tagjai az 1540-es évtizedben a barát szolgálatában álltak, rendkívüli aprómunkát igényel, ezért is örvendetes, ha előkerül egy bőséges lista. Ekkoriban az Erdélyt és a tiszántúli vármegyéket magában foglaló országrészt szűnni nem akaró pártoskodás jellemezte, a vezető politikusok-katonák körének egyik része Izabella királynő mellé állva szilárdan meg akarta tartani az országot a Szapolyaiak kezén, a másik fele pedig, György barát hívéül szegődve, az ő irányvonalát, elképzeléseit, azaz a keleti országrész Ferdinánd kezére juttatását támogatta. A királynő és barát mellett egyaránt kialakult egy szűkebb, főurakból és nemesi szervitorokból csoportosulás, amelyeknek tagjai esetenként változhattak.

A Fráter György körül egy évtized alatt kiépített óriási szervitori-familiárisi kör alakult ki, amelynek egyik, számára is rendkívül fontos részét képezte az általa fegyverben tartott katonaság. Mivel a szórványos forrásadatok arra vallanak, hogy a kincstartó az 1540-es években mindvégig bőséges bevételre tudott szert tenni Erdélyből és a tiszántúli részekből, feltehetjük, hogy ebből szervitorai ellátmányát és katonái zsoldját is rendszeresen ki tudta fizetni. A várak, uradalmak élén álló, kormányzati vagy követi feladatokat ellátó szolgálóiról talán még előkerül, vagy aprólékos adatgyűjtés nyomán készülhet összegző lista, de az alábbi kimutatás, ha később kiegészítésre is szorul, már önmagában rendkívül értékes adatokat tartalmaz. Annál is inkább, mert olyan nevek tűnnek föl a barát szervito-

rai-familiárisai között, akik közül jó néhányat a következő évtizedek befolyásos katonai-politikai pozícióiban láthatunk viszont.

Történetíróink egy része feljegyezte, hogy Fráter György a szolgálival mindig tisztességesen bánt, és megbecsülte őket, de hogy ezek később mennyire tartottak ki szörnyű véget ért dominusuk mellett, arról csak benyomásaink lehetnek. Szamosújvári várnagya, Bánk Pál, aki 1551 szeptemberének végétől a barát vajdává történt kinevezésétől alvajdája is volt, például ura halála után meglehetősen ellenségesen nyilatkozott róla. Jó néhányan azonnal átálltak Ferdinánd szolgálatába, mint például Ödönffy László, aki pedig Izabella familiárisának György barát rettenthetetlen hívének számított korábban. Mások nem tagadták meg a püspökkinestartót, s halálát követően is az ő szervitorának vallották magukat. Ismert Fráter György egykori tisztségviselő szolgáinak 1552 januárjában, Váradon kelt, Castaldo generálishoz írt levele, amelyben mint a barát régi szolgálói, kérik a katonai helytartót, hogy védje meg őket a birtokaiban és tisztségeikben zaklatóktól.¹ A panaszlevelet aláíró szervitorok között szereplő személyek szinte mindannyian feltűnnek az alább közlendő listában is, amely a milánói Castaldo-kódexnek nevezett kolligátumban maradt fenn.² A jegyzék maga feltehetőleg már a barát halálát követően, 1552-ben készült, amire az utolsó mondatok egyikéből következtethetünk, amikor is két alvajda fizetségéről esik szó. 1552 áprilisában Ferdinánd ecsedi Báthory Andrást nevezte ki Erdély vajdájává, aki azonban csak egy esztendeig töltötte be hivatalát, s ebben az évben mellette a már említett Bánk Pál és Ödönffy László viselte az alvajdai tisztséget, utóbbi egészen 1556-ig.³ (Bánk Pált 1553-tól Dobó Domokos váltotta.) Ödönffy 1546-ban a váradi vár tisztartója, 1550-ben a székelyek ispánja és Görgény váranak praefectusa is volt.

Az alábbi névsor rendkívül sokat mondó. A korabeli erdélyi vezető családok jelentős részének felnőtt férfijai vagy fiatalemberei közül sokan álltak György

1 A levél aláírói voltak: „Pázmán Péter, Barthakovich János, Mihály deák, Horvát György, Varkócs Tamás, Bethlen Gábor, Was László, Edenffy László. Bethlen György, Perussit Gáspár, Melit György.” Ld. Erdély történetére vonatkozó regesták 1551–1553-ig. Első közlemény. Közli: B[arabás] S[amu]. In: Magyar Történelmi Tár 3. sorozat 14. köt. (1891) 447. p.

2 A milánói Biblioteca Ambrosiana G 275 inf. jelzetű, ún. Castaldo-kódex mikrofilmjét Kovács Zsuzsa irodalomtörténész bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök!

3 Nagymihályi Ödönffy/Edenffy László Zemplén megyei származású nemes, Izabella és György barát familiárisa, hűtlensége és garázdálkodásai miatt a magyar királyi helytartói tanács (Locumtenens et consiliarii) 1549-ben kérte megbüntetését, előbb Salm főhadparancsnoktól, majd Ferdinándtól. Ld. *R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve.* Bp., 1908. 138–140. p.; Ld. még: Magyar Történelmi Tár 5. sorozat 3. köt. (1934) 282–285. 409–410. p.

barát szolgálatában. Olyan, a későbbi évtizedekben nem csekély politikai-katonai szerepet vivő személyek, mint Kendy Ferenc, somlyai Báthory András, Apafy Gergely, Némethy Ferenc vagy Báthory Kristóf is feltűnnek az alábbi névsorban. Kendy az 1540-es években rendszerint az erdélyi politikum élvonalában helyezkedett el, kezdve onnan, hogy részt vett a Balassa-Majláth-féle összeesküvésben, 1539–1540-ben, majd kényszerből elfogadta ugyan a barát hatalmát, de nagyratörő terveket dédelgetett. Köztudott volt kortársai számára, hogy korábbi alvajdaságát kevésnek találta, és mindenáron erdélyi vajda szeretett volna lenni. Az 1540-es évtized végének politikai harcaiban a királyné mellé állt, sőt 1550 nyarán annak érdekében igyekezett részországgyűlést összehívni, hogy azon Fráter György helytartói tisztségében való megtartásáról vagy letételéről értekezzenek.⁴ 1551 tavaszán viszont Kendy már György barát terveinek támogatójaként arra próbálta a királynét rávenni, hogy engedjen Fráter György óhajának, és adja át a keleti részeket Ferdinánd uralma alá.⁵ Kendy jelentős hadvezéri sikereket is elért, amikor 1551 őszén a három irányból is Erdélyre támadó seregek ellen Nádasdy Tamással együtt a moldvai határszél védelmére rendelte őt Ferdinánd.⁶ Nem tudni, Kendy Ferenc mennyire lehetett őszinte Habsburg-párti, de az bizonyos, hogy Castaldo katonai helytartótól birtokadományban részesült,⁷ sőt 1553 tavaszán Dobó Istvánnal együtt megkapta az áhított vajdai kinevezést Ferdinándtól.⁸ Ennek ellenére az erdélyi Habsburg uralom ideje alatt szinte mindvégig az a hír járta, hogy Izabella és fia visszahozatalát pártolná, és annak érdekében munkálkodik.⁹

Enyingi Török Ferenc, Török Bálint kisebbik fia, szintén György barát szervitoraként szolgált Erdélyben, bár a család jobbára a Habsburg oldalon állt.

4 Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 1576–1596. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1877. 311. p. (Monumenta Hungariae Historica II. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 3.)

5 *Kropf Lajos*: Castaldo Erdélyben. Második sorozat. V. közlemény. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 9. (1896) 311. p.

6 Ferdinánd levele Fráter Györgyhez, Bécs, 1551. szeptember 27. Fráter György levelezése 1535–1551. Közli: Károlyi Árpád. Bp., 1881. 303–305. p.

7 *Neumann Tibor – Pálffy Géza*: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. In: *Levéltári Közlemények* 80. (2009) 245–248. p.

8 A Kendy család jelentőségéről újabban: *Horn Ildikó*: *Az ismeretlen Kendyek*. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk.: Horn Ildikó et al. Bp., 2016. 161–184. p.

9 *Veress Endre*: Erdély fejedelmi interregnuma. Izabella királyné diplomáciai működése 1551–1556. Külföldi levéltári kutatások alapján. Bp., 1899. (Értekezések a történeti tudományok köréből 18.) 54. p.

1550-ben testvérével, Jánossal együtt mint Hunyad vármegye ispánjai tűntek föl, majd Ferenc az ezt követő években szintén az Erdély védelmében folyt harcokban szerzett magának hírnevet. 1552-től már a Dunántúlon találjuk, ahol a Hegyesd, Pápa és Veszprém körüli harcokban vett részt, 1571-ben halt meg.¹⁰ Somlyai Báthory András a Szapolyai-párti erdélyi vajda, Báthory István és Thelegdy Kata fia, az 1540-es években a barát szolgálatában állt, de nem volt ellenséges érzülettel a Habsburgok irányában sem. Felesége Majláth István és Nadasdy Anna leánya, Majláth Margit révén jó viszonyt ápolt Nadasdy Tamással, és Erdély Habsburg uralom alá kerülése idején örömmel szolgált Ferdinándnak. Izabella és fia visszatérését követően azonban a királyné udvartartásában is nagy tekintélyre tett szert, sőt a királyné uralma végén udvarmestere is lett.¹¹ Az ő fiai voltak Báthory Boldizsár és András bíboros, unokája pedig Báthory Gábor fejedelem.

A listában az első között feltüntetett Ödönffy László, Varkocs Tamás, Kendeffy János mint Fráter György szervitorai, szintén katonaként tűntették ki magukat az 1551 őszen-télen Erdélyért folytatott harcokban.¹² Patócsy Ferenc, Izabella királynő rendíthetetlen híve maradt mindvégig, nem ritkán Fráter Györggyel is szembe menve. Még 1541-ben jutott Gyula várának birtokába, amit 1551 szeptemberében Fráter György örök adományként kért számára Ferdinándtól, de 1552 tavaszán mégis átadni kényszerült a Habsburg hatalmat képviselő Castaldo megbízottjának.¹³ A listában szereplő kisebb jelentőségű, de a korszak politikai-katonai küzdelmeiből ismert nemesi családok közül legtöbbször az Erdély körüli vármegyékből, Biharból, Csanádból és a Temesvárhoz közeli végekről származtak, mint a Muthnokyak, Budaházyak, Árthándyak. Mindannyiuk életör-

10 Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903. 90. p.

11 Somlyai Báthory András levelei Nadasdy Tamáshoz 1549–1559. I–II. közlemény. Közli: Komáromy András. Magyar Történelmi Tár 4. sorozat 6. köt. (1905) 88–111., 223–232. p.

12 Az 1551–1552. évi erdélyi háborúra és a névsorban is feltüntetett személyek szerepére a hadi eseményekben ld: *Szántó Imre*: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Bp., 1985.; és újabban számos kiegészítő adattal: *Papo, Gizella Németh – Papo, Adriano*: Le guerre turche in Ungheria 1551–1553. Trieste, s. d. [2018]

13 Eperjesi Patóchy Ferenc, a család előnevét a korábban Zaránd majd Békés megyéhez tartozó, a gyulai vártartomány részét képező Eperjes mezővárosáról vette. Ld. *Zsilinszky Mihály*: Patócsy Ferenc I–II. közlemény. Századok 22. (1888) 611–621., 714–726. p.; Fráter György levele 1551. szeptember 15-én kelt: Fráter György levelezése i. m. 287–288.; Az Eperjes lokalizálásával kapcsolatos kérdéseket tisztázta: Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9.) 77., 109–110., 187. p.

ténete ezer szállal kötődik az 1551–1552. évi Erdély körüli harcokhoz, és miként a felsorolás bizonyítja, György barát személyéhez is.

A székelyek közül elsőként a Mihályfi család két tagja tűnik föl a listában, de a Daczók, Lázárok mellett Bernáld Ferenc, Béli Ferenc, Forró Simon és mások is ismert, nevezetes korabeli családok tagjai. A Marosszékből birtokos, később koroknai előnevet szerző Mihályfi Tamás kapcsolata György baráttal már 1540-től adatolható, 1542-ben a székelyek részéről tagja volt az Izabella királynét Erdélybe hozó rendi követségnek, nem véletlenül vezeti ő a székely szervitorok névsorát.¹⁴ A sepsiszentgyörgyi Daczó család tagjai közül Pál az 1550-es évek elején szintén a királynő környezetében tevékenykedett, de mint a felsorolásból kitűnik, több családtag is szolgált Fráter György szervitoraként.¹⁵ A Csíkszékből, Gyergyóban és Marosszékből is birtokos Lázár családnak szintén három tagja szolgált a barát seregében.¹⁶

A névsorban azonnal szembeűnik a horvát családnevek rendkívül nagy aránya. A pusztán csak Horvátnak nevezett, vagy egyéb horvát családnevet viselő szervitorok és familiárisok nagy száma György barát környezetében nem meglepő. Azt korábban is tudni lehetett, hogy János király mellé majd György barát mellé is számos menekült nemesi család sarja érkezett a déli horvát területekről, akiket inkább dalmát-horvát származásúaknak szokás említeni. Sokan közülük kiemelkedő kormányzati pozíciókat szereztek meg, miként az leginkább Fráter György történelmi szerepe bizonyítja. Az Erdélyben György barát mellett szolgáló, rendszerint katonai alvezéri tisztségeket betöltő, vagy várak, uradalmak élére kijelölt horvát eredetű katonai vezetőkkel kapcsolatban érdekes összefüggésre mutathatunk rá, illetve az alább közlendő listával erősíthetjük meg azt az észrevételt, amelyet Petrichevich Horváth Emil egy 1941-ben megjelent cikkében fogalmazott meg. Horváth Emil úgy vélte ugyanis, hogy a középkorban neves horvát Mogorovich nemzetségből származó Utiesenovich György [horvát helyesírással: Juraj Utiešenić/Utiešenović] az ugyanezen nemzetségből származó rokon családokból toborozta az Erdélyben mellette szolgáló katonai alvezéreit,

14 Mihályfi Tamás életéhez sok információt hoz: *Simon Zsolt*: Göcsi Máté református püspök (1530 körül–1585) In: *Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt*: Teremtő életek. Marosvásárhelyi személyiségek. Marosvásárhely, 2011. 229–230. p. és 16–17. lábj.

15 *Pál-Antal Sándor*: Marosvásárhely története. A kezdetektől 1848-ig. Marosvásárhely, 2009. 104. p.

16 A Lázár család szerteágazó történetének összefoglalása újabban: *Garda Dezső*: A Lázár család maroszéki otthonalapítása a 16. században. In: *A Maros megyei magyarság történetéből 3*. Szerk.: Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt. Marosvásárhely, 2012. 60–74. p.

legbizalmasabb szolgálattévőit. Ide sorolta a Draskovichokat, a Perusichokat, a Korlátovichokat, a Petrichevicheket, az Ukichevicheket, a Barbarichokat, a Benkovichokat, a Bartakovichokat.¹⁷ A Subich nemzetségbeli brebiri Melich/Melith család anyai ágon, azaz a Petrichevichek révén állt távoli rokonságban Fráter György családjával, így az ez idő tájt az ő szolgálatában álló három fiú, Pál, György és Ferenc szintén nem véletlenül tartozott a legmegbízhatóbb horvát szervitori csoporthoz.¹⁸ Melith György 1546-ban Kisvárdra várának kapitányaként szolgált, és tartotta meg a várat György barát kezén, Ferdinánd követelése ellenére.¹⁹

A Bartakovichokról a szerző azt állapította meg, hogy ők György barát atyai nagybátyjától egy Bartok nevezetű Utiesenich családtagtól származtak, amit az igazol, hogy egy Bartakovich családtag 1581-ben egyúttal Utiesenichnek (Uthessewich) is vallotta magát.²⁰ Valóban, egy Bartakovich családtag is található a szolgálattévők között. Az egyszerűen csak Horvátként megnevezett személyek persze utólag nehezen azonosíthatók, de nevük így is egyértelműen jelzi származásukat. Közülük az egyik legérdekesebb személy egy bizonyos Horvát György volt, aki György barát váradi püspöki serege kapitányaként ismert. Talán azonos lehet a listánkban előkelő helyen szereplő tinnini Bojnichich (Horvát) Györggyel, aki állítólag rokona volt, de mindenképpen a legszűkebb bizalmi köréhez tartozott. 1543-ban a barát alkincstartójaként is feltűnt, majd mintegy négyszáz főnyi katonával János király halála után Budára érkezett a vár biztosítása céljából. Budát ura, György barát nevében Batthyány Orbánnal közösen védelmezte Ferdinánd hadaival szemben. Bojnichich már a negyvenes évektől fogva számos követi megbízatást kapott, 1550-ben és 1551-ben somlyai Báthory Andrással együtt több ízben képviselték Fráter Györgyöt, egy alkalommal György barát nevében jártak ecsedi Báthory Andrásnál. Kérdéses, hogy ugyanő lehetett-e az a „költő” is, aki a kincstartó halála után gúnyverset írt a pokolba került, és onnan földi

17 *Raduchi és Széplaki br. Petrichevich Horváth Emil*: Fráter György leszármazása. In: Magyar Családtörténeti Szemle 7. (1941) 10. sz. 227–228. p.

18 *Lukics Pál*: A Briberi Melith-család genealógiája. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 44. (1930) 97–98. p.; *Báró Petrichevich Horváth Emil*: A brebiri grófok. In: Magyar Családtörténeti Szemle 4. (1938) 8–9. sz. 190–203. p.

19 *Ács Zoltán*: A kisvárdai vár XVI. századi hadi krónikája a korabeli források tükrében. In: Hadtörténelmi Közlemények, 29 (1982) 63. p.

20 *Petrichevich Horváth E.*: Fráter György leszármazása. i. m. 229. p.

pályafutására visszatekintő barát nevében, és aki e versében kegyetlennek, erőszakosnak, nagyravágyónak mutatta be egykori urát.²¹

A feljegyzés készítője a névsor végén a barát más váraiban lévő katonaságát is feltüntette, s végül összegezte a György barát rendelkezésére állt hadak létszámát, mégpedig 4096 főben. A hosszabb hadtörténeti fejtegetést mellőzve, a hadak létszámához, más fegyveres expedícióra indított seregekkel való összevetéséhez a témához kapcsolódóan újabban megjelent tanulmányt, Korpás Zoltán és B. Szabó János írását használtam fel.²² A szerzők nagyívű áttekintést adnak a XVI. század közepén Európában, leginkább a Habsburgok által a különféle hadszíntereken bevetett hadak szokásos nagyságáról. Megállapítják, hogy az Erdélyt Castaldo tábornok vezetésével 1551 nyarán megszálló katonaság — azaz 5700 gyalogos és 1700 lovas — egészében véve nem számított szokatlanul kicsinek, sőt, a korabeli viszonyok közepette átlagosnak mondható egy-egy régió megtatására. Ehhez még hozzájárultak a következő években érkező kiegészítő kontingensek, amelyek révén 1552-re egészében véve mintegy 30 000-re teszik a magyarországi hadszínterre felvonultatott királyi zsoldosok létszámát. Ezekhez a számokhoz viszonyítva az alábbi feljegyzésben összegzett, Fráter György által szervitorai s familiárisai révén fegyverben tartott hadainak létszáma egyáltalában nem számított szerénynek. Ráadásul ez a katonaság bármikor kiegészülhetett óriási, több tízezerre növekvő hadsereggé, mint például 1551 végén, amikor is György barát teljes felkelésre szólította föl Erdélyt.

A feljegyzésben a szervitorok és familiárisok név szerinti felsorolása után az szerepel, hogy az illető személy hány lóra kapta ellátmányát, egyfajta „készenléti pénzként”, de egyúttal arra is következtethetünk belőle, hogy egy hadjáratra az adott személynek majd hány lovassal kellett felvonulnia. A havi ellátmány összegét nagyjából egy lótartra két-három forintra becsülhetjük, bár pontos adataink erre nézve nincsenek. Az 1552 tavaszán Ferdinánd által Varkocs Tamás kapitányi kinevezésével egyidejűleg úgy rendelkezett, hogy a váradi várba rendelt gyalogság számára a kapitánynak havi négy, a tizedeseknek három, a közkatonáknak

21 *Veress Endre*: Izabella királyné 1519–1559. Bp., 1901. (Magyar Történelmi Életrajzok) 244. p.; *Kovács Zsuzsa*: Horváth György: Fráter György epitáfiuma. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközleménynek* (2012–2013) 51–56. p.

22 *Korpás Zoltán – B. Szabó János*: „Ha követségbe jöttek sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1551-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16 századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Szerk.: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, 2017. (Studia Agriensia 35.) 89–116. p.

két forintnyi zsold járjon.²³ Az 1562. évi erdélyi országgyűlés elrendelte, hogy a székelyek közül a főnépek három-öt lóval vonuljanak hadba, amelyre havi két forintos ellátást kapjanak a kincstártól, plusz éves ellátmányként a „jargalásnak” [jahrgeld — évpénz] nevezett nyolc forintot. A lófőknek egy hónapig ingyen kellett katonáskodniuk, s azt követően havi két forintot kaptak a kincstártól. A köznép ilyesfajta fizetéséről ekkor nem rendelkeztek.²⁴ Mindezeket a jegyzék készítéséhez közeli évekből származó adatokat a korabeli zsoldösszegek ismeretése végett hoztam példaként, de még ezeknek ismeretében sem bátorkodom megbecsülni, hogy Fráter Györgynek mekkora összegre volt szüksége egy ilyen méretű sereg fegyverben tartásához. Annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy a minden bizonnyal jelentős összeget György barát elő tudta teremteni. A készenléti hadak felsorolását követően még megtudjuk, hogy az alvajdák fejenként ezer forintot kaptak, és ugyanennyit kapott a székelyek ispánja. A barát szervitorainak és familiárisainak egyelőre a legteljesebb képét tárja elénk az alábbi lista, amely további kutatások kiindulópontja lehet.

A jegyzék adatainak összegzése

Szervitorok/familiárisok csoportja	Név szerint felsorolt személyek száma	Lótartás száma
Magyarországi és erdélyi szervitorok együttes csoportja	103 fő	1629
Ifjak/apródok	32 fő	116
Trombitások dobos	7 fő 1 fő	15
Erdélyiek	41 fő	437
Székelyek	25 fő	215
Csanádon lévő gyalogosok és lovasok		472

23 A forrást idézi: *Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása.* Bp., 1908. 27. p.

24 A székelyek katonáskodási rendjét újabban áttekintette: *B. Szabó János: A székelyek katonai szerepe Erdélyben a mohácsi csatától a Habsburg uralom megszilárdulásáig (1526–1709).* In: *A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke.* Szépvíz, 2018. 104–105. p.

Szervitorok/familiárisok csoportja	Név szerint felsorolt személyek száma	Lótartás száma
Erdélyben lévő puskások		534
Kassai familiárisok a gyalogosokkal		500
Sebesi és lugosi familiáris lovasok		200
A lovasok és gyalogosok összesen a jegyzékben		4096
[Összesen]	[209]	[4118]

Fráter György szervitorainak és familiárisainak jegyzéke (1552)

Nomina dominorum familiarum et servitorum Reverendissimi Domini
tam in Hungaria quam in Transylvania existentes

Dominus Franciscus Kendi equos I^c

Dominus Franciscus Therek equos I^c H

Dominus Andreas Bathori equos I^c

Dominus Ladislaus Edenfi equos L

Gaspar Perusyt²⁵ equos L

ThomasWarkoch²⁶ equos L

Georgius Boynichit equos H^v

Joannes Palatich²⁷ equos H^H-II

25 Perusics/Perusich Gáspár a kezdetektől Szapolyai pártján álló horvát nemes, György barát rokona, talán sógora (?) volt, még János király helyezte Csanád várába és a püspökségbe, 1550-ben is Csanád várának kapitánya. Vö. *Borovszky Samu*: Csanád vármegye története 1715-ig. 1. köt. Bp., 1896. 180–181. p.; *Varga Szabolcs*: Nádasdy Tamás horvát-szlavón bánága, 1537–1539. In: *Századok* 144. (2010) 817. p.

26 Nopsiczi Várkoecs Tamás egri várkapitány (1542–1548), majd 1549-től Várad várkapitánya volt, 1552–1553-ban Bihar vármegye főispáni tisztségét viselte. Vö. Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1901. (Magyarország vármegyéi és városai) 581. p.; *Szántó Imre*: A Temesvidék és Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. In: *Századok* 105. (1971) 37., 46–53. p.

27 Palatics János Csanád megyei birtokos család sarja, az 1540-es években a Szapolyaiak híve, 1549-ben Fráter György bizalmi embere. Vö. Csanád vármegye története 1715-ig. 2. k. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1897. (Magyarország vármegyéi és városai) 260. p.

Clemens Arthandy²⁸ equos III-II
Anthonius Methnoky²⁹ equos III II
Gabriel Bethlen³⁰ equos Hv
Georgius Bochkai³¹ equos Hv
Nicolaus Chaki equos H
Christophorus Bathory equos H
Michael Somlai equos H
Georgius Bethlen equos xvi
Joannes Thelegdy equos H
Wolffangus Bornemyzza equos Hv
Georgius Melit equos III II
Petrus Korlathovyt equos III II
Stephanus Seredi equos H
Franciscus Nemethi equos xvi
Petrus Kende equos xvi
Blasius Olha equos H
Ladislaus Gergovicza equos x [10]
Dragyt Zpathar equos H [20]
Ztanchywl Preztelnyk equos f [10]

-
- 28 Árthándy Kelemen, a bihari Kereki várának birtokosa, a Szapolyaiak híve, Erdély Habsburg uralom alatti időszakában az egyik fő szervezője volt a királyi család visszahozatalára irányuló mozgalomnak. Vö. *Veress E.*: Erdély fejedelmi interregnuma i. m. 54–57., 61. p.; *Karácsonyi János*: Békésvármegye története. I. köt. s. l. 1896. 130–132. p.
- 29 A Muthnoky család tagja, amelynek birtokai voltak Temes, Arad, Krassó megyékben. *Lendvai Miklós*: Temes vármegye nemes családjai I. Bp., 1896. 73. p.
- 30 A listában említett Bethlen Gábor és György mellett Bethlen Farkas is Fráter György szervitori körébe tartozott. Ld. Bethlen Farkas levele, 1542-ből: Fráter György levelezése i. m. 80–81.; Vö. *Karácsonyi János*: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei. In: Turul A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 15. (1897) 49–57. p.
- 31 Az itt feltüntetett Bocskai György — kismarjai Bocskai István későbbi erdélyi fejedelem édesapja, kezdetben György barát szervitora volt, majd az 1551. évi Habsburg hatalomátvételt követően Ferdinánd oldalára állt, 1556-ban Szamosújvárba menekült a visszatérő Szapolyaiak hadai elől. Vö. *Tagányi Károly – Réthy László – Kádár József*: Szolnok-doboka vármegye monographiája. 6. köt. Deésen, 1903. 220. p. Személye nem keverendő össze a bécsi udvarban szolgáló raszinjai Bocskai Györggyel, aki a későbbi fejedelem másodunokatestvére volt. A rokonsági kapcsolatok tisztázásáról: *Fazekas István*: Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához (1572, 1576). In: *Lymbus Magyarásgtudományi forrásöszlemények* (2003) 19–24. p. és *Vinczéné Gulyás Borbála*: Egy „magyar Zeuxis Bécsben”. Bocskay György (1510 k.–1575) kalligráfus tevékenysége. Doktori disszertáció. ELTE, Bp., 2012. 23–24. p.

Petrus Simai equos xii [12]
Ladislaus Glesan equos xvi [16]
Stephanus Zalay equos H
Wolffangus Battyani equos xii
Georgius Weczei equos xii
Martinus Zwlessi equos xii
Simon Forgach equos xii
Demetrius Nagh equos I
Gabriel Sarkezi equos xii
Gregorius Layos equos viii
Stephanus Mod equos vi
Franciscus Henczhidai equos viii
Dionisius Porkolab equos viii
Damianus Nagh equos viii
Nicolaus Subyt equos iiiii
Petrus Horvat equos viii
Joannes Suselit³² equos I
Demetrius Balog equos I
Martinus Gazdag equos I
Mathias Horvat equos I
Joannes Ewcz equos viii
Georgius Horvat equos xiiii
Franciscus Sarkadi equos vi
Joannes Wytkyt equos viii
Gregorius Halmossi equos viii
Paulus Maroczi equos vii
Franciscus Zylassi equos viii
Paulus Kapitan equos viii
Georgius Farkasyt equos viii
Anthonius Horvat equos viii
Petrus Pan equos I
Joannes Fekethe equos I
Franciscus Begesy equos viii

32 Gyögy barát szolgálatában állt a Suselit/Susalit család több tagja, amit jelez egyik adománya „Petri Horwath Swsalith de Lwkaryth”-nak, 1543-ból. Vö. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. IV. k. 1542–1547. Szerk.: Karácsonyi J[ános] – Kollányi F[erenc]. Bp., 1909. 225. p.

Joannes Farkas equos f
Emericus Erdesegei equos viii
Sandor Ugrai equos viii
Andreas Marochi equos viii
Valentinus Scarlyt equos viii
Paulus Sultan equos viii
Caspar Pazman equos viii
Petrus Cybak equos viii
Colomanus Komlosi equos xii
Georgiius Pribek equos vi
Petrus Bachmegei³³ equos viii
Georgius Kesdi equos viii
Andreas Wer equos viii
Caspar Vas equos vi
Blasius Zentkirali equos vi
Thomas Tholdi equos vi
Georgius Thelegdi equos viii
Petrus Nagh equos Hv
Ladislaus Was equos Hv
Paulus Melyt equos f
Ambrosius Chorba equos f
Paulus Chaki³⁴ equos vi
Joannes Barthakowyt equos vi
Joannes Dobai³⁵ equos xv

-
- 33 Bácsmegeyi Péter talán a neves bácsmegeyi Bánk Pálnak, Szamosújvár várnagyának rokona lehetett. Bánk Pál 1540–1552 között folyamatosan Szamosújvár élén állt, különféleképpen megnevezett tisztségekben (castellanus, provisor, praefectus), időnként Horvát Ferencsel együtt. 1552-ben alvajdai pozícióban is volt. *Tagányi Károly – Réthy László – Kádár József*: Szolnok-doboka vármegye monographiája. VI. köt. Deésen, 1903. 249. p.
- 34 Csáki Pál 1551–1552 években „Wywar” várnagya, Fráter György embere volt. Castaldótól adományban részesült. *Neumann T. – Pálffy G.*: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok i. m. 244–245. p.
- 35 Dobai János is a fentebbi adománylevélben szerepel, mint „Wywar” provisor. Az oklevélben Csáki és Dobai mint Fráter György hűséges szolgálói tűnnek föl, akik az ő halála után Ferdinánd szolgálatába álltak, és a várat minden nehézség nélkül átadták neki, illetve az elhunyt váradi püspök javait megőrizték a király számára. Megjegyzem, hogy itt nem Marosújvárról, hanem Szamosújvárról van szó, ahol Fráter György nagy mennyiségű értéktárgyat, pénzt és egyéb javakat halmozott föl. Uo.

Andreas Ispan equos Hv
Joannes Drawa equos xii
Franciscus Zylahi equos xii
Georgius Farnasyt equos viii
Georgius Bornemyzza equos vi
Ladislaus Horvat equos vi
Caspar Horvat equos viii
Ladislaus Mondolai equos v
Nicolaus Symai equos iiiii
Emericus Zekel equos vii
Franciscus Reday equos iii
Mathias Panazi equos iiiii
Joannes Nagh equos ii
Joannes Kramenychit equos viii
Nicolaus Boynichit equos vii
Andreas Kerecheni equos vi
Marko Horvat equos v
Gregorius Orzag equos vi
Joannes Chyre equos vii

Adolescentes reverendissimi Domini

Franciscus Idenffi equos vi
Michael Kornis³⁶ equos vi
Georgius Kaczai equos vi
Petrus Balog equos viii
Matheus Barbel equos vi
Georgius Zokoli equos v
Petrus Forro equos vi
Albertus Komornyk equos iiiii
Balthasar Dragi equos iiiii
Caspar Ebeni equos iii
 Nicolaus Tholdi equos iii

36 Homoródszentpáli Kornis Miklós fia Mihály lehet, a család felemelkedésének egyik megalapozója. Vö. *Vass Miklós*: A Homoród-szentpáli Kornis-család. In: *Turul A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye* (1908) 18–21. p.; *Balogh Judit – Horn Ildikó*: A Hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. In: *Századok* 142. (2008) 4. sz. 849–896. p.

Stephanus Kaczkffi equos iii
Stephanus Bayoni equos iii
Franciscus Vas equos iii
Stephanus Posgai equos iii
Petrus Solmossi equos ii
Zpathar equos ii
Utisenowyt equos ii
Andreas Byka equos iii
Rhuni equos ii
Franciscus Horvat equos iiiii
Michael Lazar equos iii
Michael Ban equos iiiii
Petrus Andrassi equos iiiii
Maylad³⁷ equos ii
Blasius Beldi equos iii
Stephanus Kerczer equos iii
Joannes Lazar equos iii
Martinus Forro equos iii
Benkowyth equos iii
Kathai equos ii
Glawycza equos ii

Tubicinatores

Paulus equos iii
Nicolaus equos ii
Joannes equos ii
Stephanus equos ii
Philippus equos ii
Gregorius equos ii
Nicolaus Dobos equos ii

Domini servitores reverendissimi domini Transylvanenses

37 Nem lehet Maylád/Majláth Gábor, mert ő ez idő tájt Sárváron, a Nádasdy-udvarban tartózkodott. Vö. *Szádeczky Lajos*: Fogaras vára és uradalma történeti emlékei. Kolozsvár, 1892. 22–41. p.

Joannes Glesan³⁸ equos Hv
Michael Banfi equos Hv
Stephanus Banfi equos Hv
Bernardus Banfi equos xvi
Sebastianus Nagh equos xii
Gregorius Apaffi equos xii
Wolffangus Harynnai equos H
Joannes Kendeffi equos Hv
Michael Kabos equos xii
Joannes Fanczi equos xii
Georgius Maczkasi equos viii
Ladislaus Dienessi equos xvi
Joannes Ravazdi equos vi
Jacobus Kalani equos vi
Stephanus Zelki equos vi
Balthasar Margai equos vi
Petrus Gerendi equos xii
Joannes Tobiassi equos f
Matheus Pestheni equos v
Wolffangus Balatffi equos viii
Franciscus Patochi equos xii
Franciscus Dobokai equos viii
Caspar Vadassi equos viii
Sebastianus Zekel equos vi
Michael Gywlai equos vi
Martinus Horvat equos vi
Andreas Wezzedi equos viii
Nicolaus Gereb equos viii
Anthonius Kazda equos viii
Gregorius Horvat equos vi
Joannes Budahazi equos iiiii
Andreas Nagh equos iiiii

38 A Békés vármegyei birtokos Glésán János az 1540-es években a királynő szűkebb szervitori köréhez tartozott, a negyvenes évek végén, de 1553–1555-között is Küküllővár provisorja volt. *Véress E.*: Izabella királyné i. m. 269. p.; *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Bp., 2002. (Fons Könyvek 1.) 99., 256., 311. p.

Michael Themeswari³⁹ equos vi
Thomas Kys equos I
Egidius Thomori equos xvi
Blasius Was equos I
Matheus Was equos vi
Jacobus Pokai equos xvi
Gregorius Berchen equos viii
Joannes Podwynai equos vi
Michael Horvat equos viii

Domini Siculi servitores domini Reverendissimi

Thomas Myhalffi equos IIII
Franciscus Myhalffi equos II
Paulus Daczo equos I
Thomas Daczo equos xvi
Georgius Daczo equos I
Lazarus Chani equos viii
Franciscus Lazar equos viii
Joannes Lazar equos viii
Blasius Pokai equos vi
Franciscus Bernald equos I
Petrus Zekel equos vi
Franciscus Beldi equos vi
Simon Forro equos vi
Vitalius equos iiiii
Cziriak Zekel equos iii
Blasius Zekel equos vi
Ladislaus Anthal equos iiiii
Koda equos iiiii
Nicolaus Zekel equos iii
Balthasar Forro equos I
Petrus Lazar equos vi
Blasius Bachki equos vi

39 1552-ben Chagor Ferencsel együtt Szamosújvár praefectusi és provisorii tisztségét viselte. Vö. *Tagányi K. – Réthy L. – Kádár J.*: Szolnok-doboka vármegye monographiája VI. k. i. m. 249–250. p. Készült az NKFIH- 108744 program keretében.

Nicolaus Bessenei equos vi
Valentinus Cyriak equos v
Urbanus Nagh equos iiii

Pedites et equites Chanadini existentes IIII^c LH ii
Pedites domini reverendissimi pixidarii hic in Transylvania existentes V^c HH-iiii
Domini familiares Cassovienses una cum peditibus V^c
Domini familiares Sebesienses et Lugosienses equites ii^c
Summa equitum et peditum facit IIII^m LHHvi

Duobus vice waywodis Regni Transylvaniae ad sallarium singulis soluti florenos
I^m
Comiti Siculorum ad sallarium soluti florenos I^m

Forrás: Biblioteca Ambrosiana G 275 inf. jelzetű, ún. Castaldo-kódex. A jegyzék a kódexben a fol. 93-tól kezdődően 15 számozatlan oldalon található.

KENYERES ISTVÁN

ZACHARIAS GEIZKOFLENER BIRODALMI FILLÉRMESTER SZÁMADÁSAI A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBÓL (1589–1603)

Bevezetés

Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*) hivatalát 1589 és 1603 között töltötte be. Fennmaradt iratai a kora újkori magyar történelem kutatása szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírnak. A mohácsi csata (1526) után ugyanis a fő kérdés Magyarország török elleni védelmének megszervezése volt. A XVI. század közepétől kiépített oszmán ellenes végvárrendszer a korszak egyik legjelentősebb európai katonai és gazdasági vállalkozása volt, a mintegy 150 erődítményben több mint 20 ezer végvári katona teljesített szolgálatot.¹ A végvárrendszer fenntartásához az ország és a Habsburgok más tartományaiból befolyó tekintélyes jövedelmek sem voltak elegendők, a Habsburg Monarchia rá volt szorulva a külföldi segélypénzekre. Az egyik legfontosabb külső támogatást a német-római birodalmi rendek nyújtották az általuk a birodalmi gyűléseken megszavazott töröksegélyek révén.² Az ezekből a támogatásokból

1 Összefoglalóan további irodalommal újabban ld. *Kenyeres István — Pálffy Géza: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. Modellek és értelmezési lehetőségeik.* In: Századok 152. (2018) 5. sz. 1033–1076. p. Az alábbi tanulmány elkészítéséhez nélkülözhetetlen, a Ludwigsburgi Állami Levéltárban (Staatsarchiv Ludwigsburg = StAL) folytatott kutatómunkát a Nemzeti Kulturális Alap 204150/ 00089 sz. pályázati támogatása tette lehetővé.

2 *Winfried Schulze: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung.* München, 1978. *Uő: Die Erträge der Reichssteuern zwischen 1576 und 1606.* In: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 27. (1978) 169–185. p. *Maximilian Lanzinner: Friedensicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576).* Göttingen, 1993. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 45.) 449–510. p. *Peter Rauscher: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkrieges“ (1548–1593).* In: Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Hrsg.: Edelmayer, Fridrich – Lanzinner, Maximilian – Rauscher, Peter. Wien–München, Oldenbourg, 2003. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38.) 45–83. p. *Uő: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen*

ténylegesen befolyó összegekről és magyarországi felhasználásukról mindeddig csak viszonylag kevés adat állt rendelkezésre.³

A korszak legnagyobb konfrontációja a tizenöt éves háború volt (1591–1606), amelynek finanszírozása még nagyobb kihívás elé állította a Habsburg kormányzatot.⁴ A magyarországi küzdelmek finanszírozásában központi szerepet játszott a birodalmi rendek által a hosszú török háború idején megszavazott, tekintélyes összegű birodalmi, vagy más néven töröksegély (*Reichshilfe, Türkenhilfe*) beszedése és Bécsbe, illetve a hadszíntérre történő eljuttatása.⁵ A segélyeket beszedő, hitelekintéző birodalmi fillérmester központi szerepet játszott a korabeli birodalmi pénzügyigazgatásban és a bankéletben egyaránt.⁶ A birodalmi fillérmesterek levéltárai nem maradtak fenn, az egyetlen, ám meghatározó kivételt a Ludwigsburgi Állami Levéltárban őrzött Geizkofler család levéltára jelenti, amelyben fennmaradt a Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester tevékenységére vonatkozó iratanyag. Ennek kiemelten fontos része a számadási anyag, amely közel félszáz kötetre terjed ki. E források alapján lehet pontosabban re-

-
- Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Wien–München, 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 41.) 313–334. p.
- 3 Szekfü Gyula írja a Magyar történetben: „A német birodalmi segélyre, sajnos, nincs összefoglaló, az adatokat magyar szempontból mérlegelő kutatás...” Munkájában ő maga adja az egyik első és alapjában véve ma is elfogadható összefoglalást. *Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar történet*. Bp., 1935. 2. kiad. III. köt. uo. 138–146. p. id. hely: uo. 587. p.
 - 4 *Kenyeres István: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az Udvari Pénztár és a hadi fizetők mesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez*. In: *Levéltári Közlemények* 78. (2007: 2. sz.) 85–137. p. *Uő*: Hans Unterholtzer felső-magyarországi hadi fizetők és ismeretlen számadásai (1595–1602). In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 221–238. p. *Uő*: Die Kosten der Türkenabwehr und des Langen Türkenkrieges (1593–1606) im Kontext der ungarischen Finanzen des 16. und 17. Jahrhunderts. In: *Das „Blut des Staatskörpers“*. Hrgs: Peter Rauscher – Andrea Serles – Thomas Winkelbauer. München. 2012. (Historische Zeitschrift, Beiheft 56.) 19–41. p.
 - 5 A tizenöt éves háború alatt tartott birodalmi gyűlésekre, azok török elleni védelemmel és a töröksegély megszavazásával kapcsolatos intézkedéseire ld. *Wölfinger Ildikó: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően*. Szeged, 1994. (Documenta Historica 15.); *Bagi Zoltán Péter: Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés hadügyi rendeletei*. In: *Aetas* 17. (2002) 1. sz. 5–14. p. *Uő*: Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés. A török segély kérdésének tárgyalása. In: *Századok* 150. (2016) 4. sz. 871–889. p. *Uő*: „Egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig”. A töröksegély kérdése és az 1597–1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésen. In: *Századok* 141. (2007) 6. sz. 1455–1481. p. *Uő*: A töröksegély kérdése az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen. In: *Századok* 148. (2014) 5. sz. 1187–1207. p.
 - 6 *Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 319–328. p.*

konstruálni, hogy mennyi összeget szedtek be a német rendektől a magyarországi küzdelem finanszírozására és azt mire fizették ki. Az alábbi közlemény a Geizkofler-számadások bemutatására és azok fő adatainak közlésére vállalkozik, jelezve, hogy a rendelkezésre álló forrásanyag részletes feldolgozása további kutatásokat igényel. Hozzá kell tennünk, hogy a számadások nem voltak teljesen ismeretlenek. Johannes Müller Zacharias Geizkofler életéről, működéséről írt mindkét közleményében használta a ludwigsburgi levéltár Geizkofler anyagát, helyenként a számadáskönyvekre is utalt.⁷ Alexander Sigelen kiváló Geizkofler-monográfiája függelékében pedig közli az alább részletesebben bemutatandó számadások főbb adatait.⁸

Zacharias Geizkofler életrajzi vázlata

Zacharias Geizkofler 1560-ban született Hans Geizkofler és Barbara Ettenharter második fiaként.⁹ A Geizkofler-ek a tiroli Sterzing bányavárosból származnak, annak vezető rétegéhez tartoztak, nemesi rangjuk 1558-ból adatolt. A család tagjai már ekkor feltűnnek a salzburgi érsek, illetve a Fuggerek szolgálatában. Zacharias apja az előbbi, nagybátyja az utóbbiak oldalán tűnik fel. Hans Geizkofler a brixeni apátság hivatalnokja volt, majd 1561-től a salzburgi pénzverde és bányák igazgatója lett. Zacharias alig nyolcéves korában, 1568-ban került Michael Geizkofler nevű nagybátyjához Augsburgba, aki Fugger alkalmazott volt, karrierje csúcán pedig főszámvevő (*Oberster Rentmeister*) és az Augsburg környéki Fugger-földbirtokok igazgatója (*Verwalter*) lett. Zacharias apja, Hans halála után Michael lett az egész Geizkofler rokonság feje, az ő hatására az ifjú Zacharias is protestáns lett, ami karrierje egésze szempontjából meghatározóvá vált. 1573-ban fejezte

7 *Johannes Müller*: Die Verdienste Zacharias Geizkofler um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 21. (1900) 251–304. p.; *Uő*: Zacharias Geizkofler 1560–1617, des heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn. Baden bei Wien, 1938. (Veröffentlichungen des Wiener Hofkammerarchivs 3.)

8 *Alexander Sigelen*: Dem ganzen Geschlecht nützlich und rühmlich. Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler zwischen Fürstendienst und Familienpolitik. Stuttgart, Kohlhammer, 2009. (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg Reihe B, Bd. 171.) 602–607. p. Itt köszönöm meg Alexander Sigelen-nek a kutatásaimhoz nyújtott segítségét!

9 Geizkofler életrajzának összefoglalását ld.: *Müller, J.*: Geizkofler i. m. 8–19. p.; *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 1–5. p.

be a helyi gimnáziumot, jogot hallgatott, majd peregrinatio academica keretében több egyetemen is járt (Padova, Ingolstadt, Bázél, Straßburg), 1584-ben abszolválta, mint jogász a speyeri birodalmi kamarabíróságon (*Reichskammergericht*). Még ebben az évben, alig 24 évesen lépett a Fugger-ek szolgálatába, majd az ő támogatásukkal alig egy év elteltével, 1585-től Habsburg Ferdinánd tiroli főherceg tanácsosa lett. Az augsburgi bankárfamiliákhoz fűződő jó kapcsolatait kihasználva Geizkofler segédkezett a főherceg anyagi ügyeinek rendbetételében, hitelek felvételében, ugyanakkor diplomáciai küldetésben is szolgálta új ura terveinek megvalósulását. Ezek között Ferdinánd főhercegnek Báthory István halála után megüresedett lengyel trónja megszerzésében való diplomáciai küldetései voltak meghatározók, majd Ferdinánd visszalépése után Miksa főherceg hasonló ambícióit igyekezett a diplomácia eszközeivel egyengetni. Annak ellenére, hogy a Habsburg főhercek lengyel korona utáni vágyai csúfos kudarccal értek véget, az ifjú Geizkofler diplomáciai tevékenységével még jobban felhívta magára a figyelmet, a Habsburg-ház és udvar több szerepelőjével is sikerült kapcsolatot kialakítania. Ennek is köszönhető, hogy némileg váratlanul és kisebb meglepetésre, de II. Rudolf császár őt nevezte ki 1589-ben birodalmi fillérmesternek. Ezzel véget ért az igen befolyásos augsburgi bankárcsalád, az Ilsung-ok több évtizedes hivatala, hiszen a fillérmesteri pozíciót hivatalosan 1566 és 1580 között Georg Ilsung, majd 1580–1583 között fia, Maximilan Ilsung, végül 1583 és 1589 között Georg unokaöccse, Johann Achilles Ilsung töltötte be.¹⁰ Őt végül azért váltotta le az uralkodó, mert túl kevés pénz folyt be a korábban megszavazott segélyekből és hitelek felhajtásában sem volt túl sikeres.

A politikailag és gazdaságilag jól beágyazott Ilsung-ok leváltása után némileg meglepő lehetett az ekkor még csak 29 éves, nem túl jelentős gazdasági háttérrel és igen szerény vagyonnal rendelkező Geizkofler kinevezése. A háttérben a Fugger-ek álltak, akik Geizkofler révén saját emberüket szerették volna a legjelentősebb birodalmi pénzügyi pozícióban látni. Erre utal, hogy Max Fugger, a Fugger-vállalat feje II. Rudolf kérésére, miszerint jelöljön meg alkalmas egyént a

10 A birodalmi fillérmester posztja hivatalosan 1543-ban tűnt fel először, 1557-től a birodalmi rendek felügyelete alatt két fillérmester működött a birodalom nyugati és keleti részeiben: az ún. délnémet (hivatalosan Oberdeutsches Pfennigmeisteramt), és szász fillérmester (Sächsisches Pfennigmeisteramt) hivatala, Lipcse központtal. Az előbbi, általában Augsburg központtal, fokozatosan uralkodói függésbe került és belőle lett „a” birodalmi fillérmester, míg a szász területeken továbbra is rendi függésben működött tovább a szász fillérmester. *Schulze, W.*: Reich und Türkengefahr i. m. 313–319. p. Georg Ilsung 1566-ban már az uralkodótól kapta instrukcióját, működésére ld. *Rauscher, P.*: Zwischen Ständen und Gläubigern i. m. 178–181., 185–187. p. Az Ilsung-ok szerepére ld. *Schulze, W.*: Reich und Türkengefahr i. m. 319–320. p.

birodalmi fillérmesteri posztra, csupán saját protezsáltját, Zacharias Geizkofler-t ajánlotta a tisztségre.¹¹ A kinevezésben szerepet játszott Ferdinánd tiroli főherceg ajánlása is, illetve az a tény, hogy a szintén tiroli származású Hans Trautson főudvarmester is támogatta. Geizkofler igen nehéz helyzetben került a birodalmi fillérmesteri posztra, és ez a helyzet a tizenöt éves háború kitörésével még tovább súlyosbodott, hiszen a háború irdatlan költségeinek jelentős részét neki kellett előteremtenie. Annak ellenére, hogy Geizkofler Fugger támogatással került a hivatalba, igen talpraesetten, önállóan működött, tevékenysége során a későbbiekben nem érhető tetten az, hogy a Fuggerek „kézi vezérelt” embere lett volna, igaz minden fontos pénzügyi szereplővel, így természetesen a Fugger-ekkel is jó viszonyt ápolt. Geizkofler 1591-ben megnősült, elvette Maria Rehlinger-t, a befolyásos augsburgi Rehlinger család tagját.¹² Ez a házasság még inkább beágyazta Geizkoflert az augsburgi gazdasági elitbe. A birodalmi fillérmesteri pozíció mellé, nem véletlenül, 1597-ben megkapta a magyarországi főélelmesteri tisztséget is.¹³ Ezzel Geizkofler felelt a birodalmi segélyek behajtásáért, hitelek felvételéért, a pénz Bécsbe (vagy Prágába) juttatásáért, később a katonaság közvetlen fizetéséért és a magyarországi hadszíntérre szállításáért, majd a katonaság élelmiszer-ellátásáért is. 1598-ban az ez évi töröksegély beszédéséért felelős fillérmesteri posztot is megkapta. 1600-ban megvált a magyarországi főélelmesteri tisztségtől, majd 1603-ban a fillérmesteri poszttól is saját kérésére mentették fel. Ezt követően nem vállalt hivatalos funkciót, bár szóba került az Udvari Kamara elnöki posztjára, minden esetre haláláig, 1617-ig befolyásos császári tanácsos maradt. A történethez hozzátartozik, hogy lemondása után vizsgálatot rendeltek

11 1588. július 20-án írt II. Rudolf Marx Fuggernek, hogy javasoljon Achilles Ilung helyére alkalmas birodalmi fillérmestert. Fugger 1588. augusztus 4-én kelt válaszelevelében kizárólag Geizkofler-t javasolta. StAL B 90 Geizkofler Familienarchiv (= B 90). Bü 268. *Sigelen, A.: Dem ganzen Geschlecht i. m. 117–118. p.* (Még a Geizkofler-levéltár átrendezése előtti jelzetre hivatkozva.)

12 A Rehlingerekre ld. Quellen und Regesten zu den Augsburger Handelshäusern Paler und Rehlinger. 1539–1664. Wirtschaft und Politik im 16./17. Jahrhundert. Teil 1.: 1539–1623. Hrsg.: Hildebrandt, Reinhardt. Stuttgart, 1996. (Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit Bd. 19.)

13 Geizkofler kinevezése 1597 áprilisában történhetett. Datálatlan hivatali instrukciója: Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Vermischte Ungarische Gegenstände r. Nr. 53. fol. 21r–44v. 1599. márciusában mondott le először erről a hivatalról, de egészen 1600-ig ő maradt a főélelmester. *Kenyeres István: A magyarországi végvárok és a mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században.* In: Fons 11. (2004) 2. sz. 341–342. p. A főélelmesteri posztra ld. *Uő: A végvárok és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században.* In: Fons 9. (2002) 1–3. sz. 179–186. p.

el Geizkofler ellen, ami évekig húzódtott, végül felmentették a vádak alól. Vagyoni gyarapodására jellemző, hogy Geizkofler apjának mindössze egy 2000 rFt¹⁴ értékű háza volt Salzburgban és egy ezer rFt értékű kertje, az apa halála után (1581) ráadásul az örökölt vagyon több gyermek között oszlott meg. Geizkofler vagyonát halálakor 600 ezer rajnai Ft-ra becsülték, ami önmagában is nagyon jelentősnek számított, az összeg kis híján elérte a Magyar Királyság egy éves bevételét! A Zacharias Geizkofler által alapított sváb ág nem virágzott sokáig, fia, Ferdinánd, aki württembergi udvari kancelláriai igazgató lett, 1653. évi halálával halt ki, míg a család eredeti, tiroli ága 1730-ig maradt fenn.

Geizkofler birodalmi fillérmesteri tisztsége

A birodalmi fillérmester pontos feladatkörét a korszakban hivatali utasításban szabályozták. Geizkofler tisztségére I. Rudolf 1589. január 28-án, Prágában adott ki instrukciót.¹⁵ Az utasítás pontjai az alábbiak: (1.) Mint birodalmi fillérmester az ő feladata az osztrák, burgund, felső-rajnai, rajna-pfalzi, vesztfáliai, frank, sváb és bajor birodalmi kerületek (*Reichskreis*¹⁶) megszavazandó birodalmi segélyeinek

-
- 14 A korszakban a bécsi központi udvari és kamarai szervek, az Alsó-ausztriai Kamara és más tartományi kamarák, a Haditanács és a Német-római Birodalom és az örökös tartományok rendjei a rajnai (régiesen: rénes) Ft-ot használták, ami ekkor már számítási pénzzé alakult. A magyarországi kamarai szervek ugyanakkor a szintén számítási pénz magyar (kamarai) forintot használták. Az átváltási értékek az alábbiak szerint alakulnak: 1 magyar (kamarai) Ft = 100 magyar dénár (den), 1 rajnai Ft [Rheinisch Gulden, régiesen: rénes Ft, a tanulmányban a továbbiakban: rFt] = 60 krajcár (kr) = 80 magyar den, így 1 magyar Ft = 75 kr = 1,25 rajnai Ft (rFt), ill. 1 rajnai Ft (rFt) = 0,8 magyar Ft. Tanulmányunkban egységesen a rajnai Ft-ban számított értékeket tüntetjük fel (rFt).
 - 15 StAL B 90 Bü 267. Kiadása: Müller, J.: Zacharias Geizkofler i. m. Nr. 1. 81–85. p. Elemzése: Sigelen, A.: Dem ganzen Geschlecht i. m. 191–121. p. Az alábbiakban az eredeti forrást ismer-tjük.
 - 16 A birodalmi kerületeket az 1500-as augsburgi birodalmi gyűlésen hozták létre, ekkor még csak hat darabot, elsősorban jogi, bíraskodási kereteket nyújtottak, ehhez jött később a birodalmi se-gélyek bevezetése révén az adózási egység szerep. A korszakban 10 birodalmi kerületre volt fel-osztva a Német-római Birodalom: burgundiai, vesztfáliai, alsó-szász, felső-szász, frank, felső-rajnai, sváb, bajor, osztrák és rajnai-pfalzi („választórajnai”, azaz *Kurrheinischer Reichskreis*) kerületekre. A cseh királyság és a svájci területek nem voltak részei a kerületi rendszernek. *Winfried Dotzauer*: Die deutschen Reichskreise (1383–1806). Geschichte und Aktenedition. Stuttgart, 1998. 33–64. p. Geizkofler hatásköre egyedül a két szász kerületre, azaz a birodalom észak-keleti régióira nem terjedt ki, amelynek birodalmi segélyeit egy, fentebb már említett külön működő birodalmi rendi tisztviselő, a szász birodalmi fillérmester szedte be. A vizsgált

beszedése, amely összegeket a kijelölt Legstadt-okba, azaz letétvárosokba kell a kerületeknek eljuttatniuk, ezek a következők: Frankfurt, Augsburg, Nürnberg és Regensburg. Geizkofler és ellenőre (*Gegenhändler*) kijelölt lakóhelye Augsburg. (2.) Minden bevételről és kiadásról neki és ellenőrének egyaránt számadást kell vezetnie, minden számadást egy jól őrzött hivatali szobában kell tartaniuk, amiben egy zárható szekrényben kell ezeket tárolni, a szekrényhez mind Geizkofler-nek mind pedig az ellenőrnek külön kulccsal kellett rendelkeznie (azaz a szekrényt csak egyszerre, a két hivatalnok jelenlétében tudták kinyitni). (3.) Minden befizetésről, amit a letétvárosokban, vagy közvetlenül a birodalmi rendektől átvesz, *Geldzettel*-t azaz pénzátvételi elismervényt kellett adnia, amelyben pontosan fel kellett tüntetnie, hogy milyen típusú pénz nemekben történt a befizetés. Az elismervényeket a számadáshoz kellett csatolnia. (4.) Ügyelnie kellett arra, hogy a letétvárosokban csak jó birodalmi pénzsekkel fizessék be a segélyt, a németalföldi és más rossz pénzek átvételét kerüljék. (5) A pénzátváltásoknál keletkezett nyereséget és veszteséget egyaránt le kellett könyvelnie. (6.) Ügyelnie kellett arra, hogy egy újonnan megszavazott segély esetén, mennyi pénz van egy-egy letétvárosban, hogy ezáltal a felveendő hitelek összegét és kamatait is csökkenteni lehessen. (7.) Mivel az 1582. évi Augsburgban megszavazott segély befizetése lassan lejár, ezért ügyeljen arra, hogy akinek elmaradása van, fizesse be, ehhez minden, a birodalmi határozatokban említett jogi eszközt vegyen igénybe, akár az uralkodó által kibocsátandó felszólítóleveleket is igényelhet. Ügyeljen arra, hogy mind az új segélyek, mind a restanciák a megadott határidőre kerüljenek befizetésre, a bevételekről havi kimutatásokat készítsen. (8.) A bevételekről és a kiadásokról az ő és ellenőre aláírásával ellátott havi kimutatásokat kell küldenie az Udvari Kamara részére. (9.) Amennyiben az uralkodó parancsára az esetleges kiadásokra a rendeknél a segély megelőlegzésére pénzt vesz fel előre (ezt nevezték anticipációnak), akkor azon letétvárosnak, ahová be kellett volna fizetni ezt a segélypénzt, annak kell az összegről nyugtát kiállítania. Ha valamiért erre nem kerül sor, akkor adhat ő is nyugtát az ellenőr ellenjegyzésével, azonban ezt a nyugtát mielőbb ki kell majd cserélni a letétváros nyugtájára. (10.) Mivel korábban a segélyekre anticipációkat (hiteleket) túl nagy kamattal vettek fel és a közreműködő hitelközvetítők túl nagy költséggel dolgoztak, ezért ezt el kell

időszakban Geizkofler számadásaiban gyakran szereplő Christoph Loß, a szász választó titkos tanácsosa és udvari marsallja töltötte be ezt a hivatalt 1586 és 1604 között. Életére ld. *Martina Schattkowsky: Zwischen Rittergut, Residenz und Reich. Die Lebenswelt des kursächsischen Landadligen Christoph von Loß auf Schleinitz (1574–1620)*. Leipzig, 2007. (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 20).

kerülni. A fillérmester tartson jó kapcsolatot (*Korrespondenz*) a letétvárosokkal, így a felvett hiteleket időben és helyben tudja visszafizetni, ezzel elkerülve, hogy a császári udvarból kelljen a hiteleket visszafizetni. Rövid távra anticipációkat csak költségek és károk nélkül vegyen fel és a naponta befolyó jövedelmekből fizesse vissza, nagyobb hiteleket csak az uralkodó engedélyével vehet fel a segélyek terhére. (11.) Jelen helyzetben a segélyrestanciák befizetése nehezen zajlik, ugyanakkor az ezekre felvett hitelek kamatait rendben fizetni kell, ezért ügyeljen a fillérmester és ellenőre arra, hogy a kamatokat rendben fizessék, ha kell erre vegyenek fel újabb hiteleket, annak érdekében, hogy a hitelezők bizalmát és jóindulatát megőrizzék egy esetleges későbbi nagyobb hitelfelvétel érdekében. (12.) Ügyeljen arra, hogy különösen Frankfurt letétvárosban a befolyt nagy értékű pénzek átváltásánál ne keletkezzen nagy veszteség, mint eddig. (13.) A kiadásokról mindig vegyen nyugtát, abban tüntessék fel mit és milyen típusú pénzzel fizettek ki, ha valamit áruban ad ki, akkor annak értékét is pontosan fel kell tüntetni és a kiadásokról kapott parancslevelekkel együtt a számadásokhoz kell csatolnia. (14.) Mivel korábban a kiadások körül sok rendtelenség volt, amiből hátrányok keletkeztek, ezért az uralkodó elrendeli, hogy a fillérmester és ellenőre csak és kizárólag az uralkodó, vagy Ernő főherceg, akire az uralkodó a magyar végek igazgatását bízta, parancsára, illetve az Udvari Kamara rendeletére tehet kiadásokat. Valamennyi ilyen parancslevelet az Udvari Kamara expedialja. Ezen kívül is az Udvari Kamarával jó viszonyt kell ápolnia. (15.) Csakúgy, mint hivatali elődje idején, a fillérmesternek valamennyi be- és kijövő iratot lajstromoztatnia kell, minden év végén ezekről másolatot kell küldenie az Udvari Kamara részére. (16.) Minden birodalmi segélyről külön számadást vezessen évről-évre, a különböző időpontokban megszavazott segélyeket ne keverje össze számadásaiban. Minden számadást a naptári év végén zárjon le és a következő év április 1-jéig, mellékleteivel, valamint az előző évről nála maradt maradványösszegekkel együtt küldje meg az Udvari Kamarának. Ügyeljen a segélyek és más pénzügyletek elkülönült könyvelésére, mivel az uralkodó nem csupán a segélyek beszedésére, hanem hitelek felvételével kapcsolatos ügyletekkel (*Geldhandlungen*) is megbízza. (17.) Mindenben tartsa magát az instrukcióban foglaltakhoz és igyekezzen az uralkodó hasznát előmozdítani, kárait megakadályozni. Az uralkodó Matthias Peugl-t rendeli mellé ellenőrnek (*Gegenhändler*).¹⁷ Geizkofler fizetése évi 2000 rFt, ebből

17 Matthäus Peugl-ről van szó (a forrásban Peügel), aki már Geizkofler elődje, Johann Achilles Ilsung mellett is ellenőrként szolgált és még ezt megelőzően, Maximilian Ilsung fillérmester halálát követően, 1583. január és július között ideiglenesen a fillérmesteri hivatalt is betöltötte. *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 125. p. *Schulze, W.*: Reich und Türkengefahr i. m. 322. p.

kell helyettesét és más hivatalnokait eltartania. Peugl ellenőr 300 rFt fizetést és 100 rFt pótlékot kap. Geizkofler hivatali utazásai idejére havi 100 rFt-ot számolhat el, emberei utanként 1–1 tallért.

A hivatali instrukció tehát kijelölte a fillérmester illetékességét, alárendeltségét és elsősorban a bevételek és kiadások nyilvántartására vonatkozóan írt elő részletes rendelkezéseket. Fontos kiemelni, hogy a fillérmestert az uralkodó felhatalmazta hiteltárgyalások lebonyolítására, kisebb hiteleket egyedül is felvehetett, jelentősebb ügyeket az uralkodóval kellett jóvá hagyatnia. Ezeket, a segélyek terhére felvett megelőlegző hiteleket anticipációnak nevezték. Szempontunkból fontosak a könyvvezetésre vonatkozó előírások: a segélyek és hitelek külön nyilvántartása, az iratok lajstromozása. Ugyanis Geizkofler fennmaradt hivatali iratai, számadásai egyértelműen az instrukcióban foglaltak betartásával készültek és kerültek megőrzésre. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az instrukció az 1589 után megszavazandó következő birodalmi segély beszédére és a korábbiak, elsősorban az 1582. évi restanciáinak behajtására vonatkozott.

Geizkofler a hivatali esküjét 1589. március 21-én tette le.¹⁸ Geizkofler tehát ettől az időponttól gyakorolta hivatalát, ami kezdetben csupán a régebbi hitelek restanciáinak beszédére irányult (erről ld. alább). Az 1594-ben megszavazott első, valóban nagy összegű töröksegély beszédére a birodalmi rendek egy új, kizárólag ennek a segélynek a beszédére felhatalmazott fillérmester kinevezését szorgalmazták, majd elfogadták, hogy ezt a segélyt is — elkülönített számadások alapján — Geizkofler szedje be, azaz ő egyfajta perszónálunióban császári és birodalmi rendi tisztviselőként funkcionált.¹⁹ Ezért is érdemes megjegyezni, hogy ugyan Geizkofler a császár pénzügyi hivatalnoka volt, azonban formálisan nem volt a Habsburg Monarchia központi pénzügyi kormányszervének, az Udvari Kamarának az alárendeltje.

A következő nagyobb töröksegélyt az 1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés szavazta meg. Ennek beszédére a rendek újfent önálló fillérmestert kívántak állítani, azonban tudomásul véve a fennálló helyzetet, elfogadták Geizkoflert erre a feladatra. Az, hogy az 1598. évi segélyek beszédése Geizkofler személyében újfent perszónálunióban valósult meg, az erre a feladatra kiadott instrukciója a legjobb bizonyíték. Az instrukciót Fülöp Lajos palotagróf és pfalz-neuburgi herceg, valamint György Lajos Leuchtenberg grófja, előbbi a protestáns, az utóbbi pedig a katolikus rendek képviselője tárgyalták le Mátyás főherceggel, Rudolf

18 *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 120. p.

19 *Schulze, W.*: Reich und Türkengefahr i. m. 324–328. p. *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 120. p.

megbízottjával, a tárgyalások során figyelembe vették Geizkofler véleményét is.²⁰ Ezt a tényt maga a Rudolf által 1598. június 17-én Prágában kiadott instrukció is tartalmazza bevezetőjében.²¹ Az utasítás főbb pontjai: (1.) Geizkoflernek a letétvárosokból felvett pénzekről nyugtát kell adnia, a letétvárosnak pedig a hozzá befolyt pénzről. (2.) Minden bevételről és kiadásról számadást kell vezetnie. (3.) A hadbiztosok által átadott mustrajegyzékek alapján köteles a katonaságot az ezredestől a közkatonáig kifizetni. (4.) A katonáknak a pénzváltáskor értékükön adják át a pénzeket, mindenről vegyenek pénzcédulát (*Geldzettel*), hogy kiderüljön, mi a valós átváltási érték az adott letétvárosban. (5.) A kereskedőkkel történő pénzváltásoknál, különösen Frankfurtban, ugyanúgy ügyelni kell arra, hogy abból ne származzon hátrány. (6.) A birodalmi fillérmesternek a császár a felettese, kiadásokat az ő rendeletére tehet. A hadjárat végén (ti. az instrukció részben az 1598. évi hadjárat finanszírozására szól) az uralkodó és a két, a rendek képviselésében eljáró birodalmi fejedelem felé el kell számolnia. (7.) A befolyt segélypénzeket kizárólag a katonaság fizetésére lehet felhasználni, ezen kívül csak a hadbiztosok, a birodalmi fillérmester havi fizetése, a mustra költségei, az ezredek hajón történő szállítási és ellátási költségei fizethetők ki. (8.) Stájerország, Karintia és Krajna a török ellen két havi segélyt (*Römermonat* — erről ld. később) szavaztak meg, ezért ebből az összegből egy havi pénzt még folyó évben, egy havit pedig a következő évben fizessen vissza nekik.²² (9.) A birodalmi fillérmester felhatalmazást kap arra, hogy a segélyekre hiteleket (anticipáció) vegyen fel a katonaság időben történő fizetése érdekében. (10.) Minden hónap 14. napjától a következő hónap 14-ik napjáig készítsen kimutatást a befolyt segélyekről és arról, kik maradnak el és milyen összeggel a befizetésekkel és küldje el az uralkodónak. (11.) Meglévő ellenőre mellé kirendelnek rendi ellenőröket a fent említett két birodalmi fejedelem személyében. (12.) Ügyeljen a Rajna-menti területeken befizetett pénzek átváltásakor. (13.) Nyílt pátenst kap Geizkofler a posta (ingyenes) használatára, erről a postamestereket értesítik. (14.) Az uralkodó és a rendi képviselők felmentvényt adnak részére pénzvesztések esetére, amennyiben mindent megtesz annak elkerülésére. (15.) Mindenben az uralkodó és a rendek érdekeiben kell eljárnia. Zárásként az instrukció közli Geizkofler fizetését, ami havonta 1600 rFt,

20 Ezt a tényt az instrukció is leírja. A birodalmi rendek bevonására, a fent említett rendi képviselőkre és Geizkofler javaslataira ld. *Bagi Z.*: Egy ura lesz i. m. 1460–1461., 1477. p.

21 Az instrukció eredeti példányát ld.: StAL B 90 Bü 273. Kiadása: *Müller, J.*: Die Verdienste i. m. Nr. 12. 292–296. p. Vö. még *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 122–123. p.

22 Az osztrák tartományok nem fizettek korábban töröksegélyt, ez egy kivételes döntés volt, viszont a megszavazott pénzeket maguk használták fel, ezért kellett a részükre visszautalni.

tehát évi 19.200 rFt, amiből közel 30 beosztottat kell eltartania a letétvárosokban, Bécsben, táborokban, hadszíntéren stb. Ehhez járul még a szükséges útiköltség és élelmiszer-ellátmány.

Az 1598. évi instrukció fontos változásokat hozott az újabb, jelentős összegű töröksegélyek beszédésében és felhasználásában. Lényegi különbség volt, hogy a fillérmester — szakítva a korábbi gyakorlattal — nem a bécsi központi hivatalokba küldte a beszédett segélypénzeket, hanem közvetlenül a katonaságra kellett fordítania. Ez a változás — mint az alábbiakban bővebben be fogom mutatni — a számadásokból is jól nyomon követhető. Annak ellenére, hogy továbbra is a császár maradt a felettese, a rendeknek is jelentős befolyása lett a pénzek beszédése és kifizetése ellenőrzésében. Az elmúlt időszak tanulságának levonása volt az is, hogy az első instrukciójában engedélyezett fizetésből a hivatal háborús viszonyok között, amikor jóval több segélypénzt kellett beszédni és kifizetni, Bécsbe vagy a hadszínterre juttatni, nem elegendő pár fős apparátus, hanem immáron egy több mint 30 fős hivatalnok-hálózat intézte az ügyeket, akiket Geizkofler választott ki, neki esküdtek fel és tőle kapták fizetésüket.²³ Ez a tény és a kezelt pénzek összegének — az alábbiakban részletesen bemutatandó — nagyságrendekkel való megnövekedése indokolta az egy évtizeddel korábban megállapított fizetése tízszeresére emelését. Geizkofler erre az időszakra már a császári udvar és a német-római birodalmi rendek egyik fő közvetítője, a legjelentősebb „*Finanzmakler*”, azaz egyfajta „bróker”, „pénzfelhajtó” lett, akiben mind az uralkodó, mind a rendek, mind pedig a katonaság is megbízott. Nem véletlen, hogy a birodalmi fillérmesteri tiszt mellett 1597 és 1600 között a magyarországi főélelmesteri hivatalt is betöltötte. Látszólag ez a tisztség messze állhatott a pénzvilágtól, azonban, ha meggondoljuk, Geizkofler volt az, aki lényegében az összes, birodalomban toborzott katona zsoldját kifizette és ő volt az, aki megszervezte a magyarországi hadszínterre jutásukat, a hadfelszerelésről is gondoskodott és hol Bécsben, hol Prágában, hol pedig a magyarországi hadszíntéren bukkant fel. Így nem lepődhetünk meg azon, hogy a magyarországi hadszínterre kerülő alakulatok élelmezését is Geizkofler-re bízták. Sajnos ez a tevékenysége nem igazán feldolgozott, azonban a számadásoknál visszaköszönnek a katonai élelmezésre fordított kiadások és bevételek.

23 A hivatalra ld. *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 125–138. p. A hivatalszervezet felépítésére uo. 600. p.

A Geizkofler számadások a Ludwigsburgi Állami Levéltárban

A Geizkofler levéltárat a Ludwigsburgi Állami Levéltárban őrzik, ahová családi hagyatékként került 1893-ban.²⁴ A fennmaradt levéltár döntő része Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmesteri tevékenysége kapcsán keletkezett.²⁵ Fennmaradtak Geizkofler hivatali aktái, nyugtái, a neki írt parancslevelek, a saját hivatali levelezésének fogalmazványai és számos számadási, könyvelési irat. Fontos megjegyezni, hogy az iratanyagot 2007–2008 körül újra rendezték, számos jelzettel megváltoztattak, ezért a régebbi szakirodalomban szereplő jelzeteket ma össze kell vetni egy konkordancia-jegyzékkel.²⁶ Az alábbiakban mi a számadásokra koncentrálnunk.²⁷ A számadási sorozatban 49 csomóban őrzött számadáskönyv, kivonat maradt fenn, ezek közül az ún. főszámadások (*Haupttraitung*) vagy éves számadások az igazán kiemelkedő forrásértékűek. Ezekből összesen 25 kötet maradt ránk az 1589 és 1603 közötti időszakból, tehát Geizkofler teljes hivatali időszakát lefedik. A főszámadások a megszavazott birodalmi segélyek rendszerében készültek: az 1589–1593 közötti kötetek az ún. „régí segélyek”, azaz az 1589 előtti birodalmi gyűléseken megszavazott segélyek restanciáinak elszámolásait tartalmazzák 5 kötetben.²⁸ Az 1594-ben Regensburgban megszavazott segély éves számadásai 1594 és 1603 közöttről 10 kötetben maradtak ránk.²⁹ Az 1598. évi regensburgi birodalmi segély elszámolásai pedig 6 kötetben őrződtek

-
- 24 Jelzet: StAL B 90 Geizkofler Familienarchiv. Az iratanyag felhalmozódásának történetére ld.: <https://www2.landesarchiv-bw.de/ofs21/olf/einfueh.php?bestand=16974> (letöltés ideje 2018. december 12.)
 - 25 A fond jelenleg 49,4 ifm terjedelmű, 48 oklevél mellett 3672 csomónyi iratot tartalmaz. Ebből 744 csomónyi (!) irat kizárólag Zacharias Geizkofler fillérmesteri hivatali tevékenységére vonatkozik. <https://www2.landesarchiv-bw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=16974&klassi=002&anzeigeKlassi=002&zeigeD0=1> (letöltés ideje 2018. június 1.)
 - 26 Ez elérhető az interneten is: <https://www2.landesarchiv-bw.de/ofs21/olf/konkordanzen.php?bestand=16974> (letöltés ideje: 2018. június 1.)
 - 27 StAL B 90 2. Das Reichspfennigmeisteramt unter Zacharias Geizkofler, 2.3 Das Rechnungswesen und die Finanzpolitik des Reichspfennigmeisters. 2.3.2 Rechnungsbücher und –tabellen).
 - 28 Ezek jelzetei: 1589. május 1. – december 31., 1590. évi, 1591. évi számadások (StAL B 90 Bü 417), 1592, 1593. évek számadásai (Bü 418).
 - 29 Az 1594. évi birodalmi segély főszámadásai: 1594. évi számadás (StAL B 90. Bü 418), 1595. évi (Bü 419), 1596. évi (Bü 420), 1597., 1598. évek (Bü 421), 1599. évi (Bü 422), 1600. év (Bü 423), 1601. évi (Bü 424), 1602. évi (Bü 425), 1603. évi (Bü 426). Ez utóbbiban szerepel még 1601. évi ulmi és 1602. évi nürnbergi kerületi segély elszámolása is.

meg 1598 és 1603 között.³⁰ Külön számadási sorozatot képeznek az ún. rendkívüli vagy kerületi segélyekről fennmaradt elszámolások. 1592-ben három évre szavaztak meg a rendek rendkívüli segélyt a horvát-szlavón végek fenntartására, majd pedig 1601-től 1603-ig az egyes kerületek maguk is ajánlottak fel rendkívüli segélyeket kerületi segély néven.³¹ Az egyes számadások eltérő terjedelműek, a „régii segélyek” számadásai még csak 40–60 fóliót tesznek ki, a század végén készített főszámadások azonban már elérték a 140–180 fóliós terjedelmet is. Valójában a fent felsorolt számadáskönyveknél több kötet is található az anyagban, hiszen több számadásból fennmaradt fogalmazvány és tisztázati példány is, illetve kivonatok is rendelkezésre állnak.³² Az éves főszámadások mellett más számadások is maradtak fenn Geizkoflertól vagy a fillérmester beosztott hivatalnokaitól, illetve egy-egy ügylettípusról. Említhetjük például az instrukció előírása alapján az 1594. évi segélypénz beszédéséről készült havi számadásokat is.³³ Geizkofler egy fontos beosztottjának, 1599 és 1602 közötti bécsi ügyvivőjének (*Verwalter in Wien*), Sixt Meillinnek több önálló, igen részletes számadása is fennmaradt.³⁴ Az ügylet-típusú számadásokból érdemes kiemelni két ún. váltókönyvet, amely a Geizkofler által felvett és kifizetett váltólevelek kimutatásait tartalmazza.³⁵

30 Az 1598. évi birodalmi segély főszámadásai: 1598. évi számadás (StAL B 90 Bü 427), 1599. évi (Bü 428), 1600. évi (Bü 429), az 1601., 1602. és 1603. évi számadások egy kötetben találhatóak (Bü 430), az 1603. évi külön kötetben is fennmaradt (Bü 433). Maradt fenn még egy kötet az 1601–1603. I. negyedév bevételeiről és kiadásairól. Bü 429. (Ez utóbbit nem dolgoztam fel.)

31 Jeleztek: az 1592–94. évi rendkívüli segély számadása (StAL B 90 Bü 438.), az 1601. évi kerületi segély számadása (Bü 434), az 1602. évi kerületi segély (Bü 450) és az 1603. évi (Bü 435.). Az 1601. évi számadáskönyv eleje hiányos, az első 3 fólió elveszett, egy, a havi bevételeket feltüntető kivonat alapján a hiányzó rész azonban rekonstruálható, ennek jelzete Bü 464.

32 Például az 1598. évi segély 159. évi elszámolásának fennmaradt a fogalmazványa és a tisztázata is. (B 90 Bü 427)

33 Néhány példa: Zakarias Geizkofler birodalmi fillérmester számadása az 1592–94. évi rendkívüli segélyek havi bevételeiről és kiadásairól, 1592. október – 1594. június. StAL B 90 Bü 439. Az 1594. évi töröksegélyre előzetesen felvett hitelek és az azokból tett kiadások számadása, 1594–1595. Bü 440. Havi kimutatások az 1594. évi töröksegély bevételeiről és kiadásairól, 1596–1597. Bü 441. Havi kimutatások az 1594. évi töröksegély bevételeiről és kiadásairól, 1598–1600. Bü 442. Havi kimutatások az 1594. évi töröksegély bevételeiről és kiadásairól, 1601–1603. Bü 443.

34 Sixt Meillin 1599. évi számadása (StAL B 90 Bü 448), 1600. évi (Bü 448), 1601. és 1602. évi (Bü 449) maradtak fenn. Meillinre ld. *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 128. p

35 Váltókönyv, 1595–1600. StAL B 90 Bü 685. Ezt a kötetet elemezte részletesen: *Erich Landsteiner*: Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler gründet eine Bank. Geldwesen und Kriegsfinanzierung im Habsburgerreich am Ende des 16. Jahrhunderts. In: *Österreichische*

A birodalmi töröksegély számításának alapjai

A birodalmi segély számítási alapja 1521-től, a wormszi birodalmi gyűléstől a *Römermonat*, azaz római hónap volt. Eredetileg V. Károly császár római koronázása kíséretére szavazták meg, ekkor egy 4000 lovasból és 20.000 gyalogosból álló kontingens egy havi fizetését állapították meg: a lovasoknak 12 rFt, a gyalogosoknak négy rFt zsoldot határoztak meg, így egy római hónap a fenti létszám alapján 128 ezer rFt-ot tett ki. Egy *Römerzug*, azaz római hadjárat hat római hónapot tett ki. A vizsgált korszakban a birodalmi segély alapja a római hónap maradt, mint elvi adóegység, értéke a XVI. század második felében, utolsó harmadában már a fent megjelölt összeg felét tette ki, azaz 64 ezer rFt-ot. A segélynek két típusa volt, az ún. *eilende* és a *beharrliche Hilfe*, az előbbi lényegében gyorssegély volt, aminek befizetését a birodalmi kerületek rövid határidőre vállalták, míg az utóbbi állandó segélyt jelentett, amit akár több évig is fizettek. A rendek ezen kívül is szavaztak meg rendkívüli segélyeket, illetve volt példa várépítési segély megszavazására is. A korszakban sor került arra is, hogy az egyes birodalmi kerületek gyűléseiken is szavaztak meg önkéntesen segélyeket, amit a birodalmi gyűlésen megszavazott összegeken felül fizettek be. Az alábbiakban a Geizkofler-számadások fő adatait a segélyek rendszerében mutatjuk be.

A „régii segélyek” számadásainak (1589–1593) főbb adatai

Mint fentebb jeleztük, Geizkoflert 1594-ig lényegében a korábban megszavazott hitelek kinnlevőségeinek beszedésére és az azokból történő kifizetésekre hatalmazták fel. A bevételek nagyságrendje a későbbi időszakokhoz viszonyítva ekkor még nem jelentős, éves átlagban alig 112 ezer rFt. A bevételek között az 1567/68. évi, az 1576. évi regensburgi birodalmi segélyek, az 1570. évi ún. építési segélypénz, az 1576-ban a birodalmi küldöttségekre megszavazott adó és az 1582. évi augsburgi birodalmi segély kinnlevőségének beszedésével találkozzunk.³⁶ Az előbbiekből érthető okokból már csekély összegek futottak be, az

Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 26. (2015) 183–212. p. Egy másik váltókönyv 1599-ből: StAL B 90 Bü 687.

36 Az 1566-ban Augsburgban 24–24 hónap gyors- ill. állandó segélyt szavaztak meg a rendek a török ellen, 1570-ben 12 hónapot szavaztak meg részben állandó töröksegélyként, részben várépítésre, 1567-ben belső béke biztosítására szavaztak meg 4 római hónapot Regensburgban, számadásokban említett 1568. évi segélyről egyelőre nincs információ. 1576-ban 60 római hó-

utolsó, az 1582. évi segélyből azonban már jelentős bevételeket könyvelt el a fillérmester (31%). A fillérmester fontos feladata volt hitelek felvétele, ezek fő típusai a segélyekre előre felvett ún. anticipációk, illetve a más hivatalokból e célra átutalt összegek, nagyságrendjét jelzi, hogy közel 60%-ot tettek ki bevételi oldalán (2. táblázat).

A kiadások rendszere az ún. régi segélyek és a később tárgyalandó 1594. évi segélyek elszámolása hasonló. A kiadásoknak két fő „címzettje” van: az udvari és a hadi fizetőmester. A két hivatalnok volt a Habsburg-udvar két központi pénztárának vezetője. Az udvari fizetőmester hivatalát 1532-ben hozták létre, fő feladata a több országot közösen uraló Habsburg uralkodók udvari költségeinek finanszírozása volt, míg a kezdetben a fő felhasználási területe alapján magyarországi hadi fizetőmesternek, korszakunkban pedig már inkább székhelyéről udvarinak nevezett fizetőmester posztját a monarchia hadi költségeinek finanszírozására hozták létre.³⁷ A két pénztár működésének bemutatása nem tartozik tanulmányunk témájába, erre más helyütt alaposan kitértem, azonban jelezni kell, hogy az 1550-es évek közepéig az udvari pénztárból fizették a had kiadásokat, és a hadi pénztár létrejötte után is jelentős átutalásokat tettek az udvariból a hadi pénztárba. A tizenöt éves háború zárószakaszában, 1601 és 1605 között pedig újfent az udvari pénztár vitte a főszerepet a háború finanszírozásában.³⁸ A vizsgált időmetszetben a kifizetések 38%-a ment az udvari, míg 62%-a a hadi fizetőmester kasszájába. Ez az rendszer egyébként egyértelművé tette, hogy a beszedett segélypénzeket a császár használta fel, hiszen az említett két pénztár közvetlenül az uralkodó alá volt rendelve. Az udvari és a hadi pénztár korszakban is megfigyelhető összefonódása és az egyes kiadások hasonló mivolta jelzi, hogy mindkét kassa esetében jelentős tételt tett ki a sokszor katonai célokra felvett hitelek törlesztése. Az udvari pénztár felé tett kifizetések 74%-a, az összkiadások 28%-a hiteltörlesztésre lett átutalva, míg a hadi fizetőmester felé tett kiadások 27%-a volt hiteltörlesztés, ami a fizetőmester kiadásainak 17%-át tette ki. Az udvari pénztárba átutalt többi összeg hivatalnokok fizetésére, útiköltségekre, kegydíjakra mentek el. A hadi pénztár felé történt kiadások minden évben meghatározó posztja a horvát-szlávon végek fenntartására kiutalt összeg. A hadi fizetőmester nyugtájára kifizetett összegek

nap állandó segélyt és építés pénzt szavaztak meg, míg 1582-ben 1587-ig befizetendő 40 római hónapot. *Schulze, W.*: Reich und Türkengefahr i. m. 79–80. p. *Lanzinner, M.*: Friedenssicherung i. m. 465–466. p. *Rauscher, P.*: Kaiser und Reich i. m. 62. p.

37 *Rauscher, P.*: Zwischen Ständen i. m. 181–184. p. *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai i. m. 88–91. p.

38 *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai i. m. 91–101. p.

pedig szinte kivétel nélkül közvetlen hadseregfinanszírozásra mentek el. A fillérmester a hadi fizetőmester egyéb kiadásaihoz, így tisztek közvetlen fizetésére, útiköltségekre, kegydíjakra történő kifizetésekhez is hozzájárult. Mivel a fillérmester kiadásai mind közvetlen pénzkidadások voltak, így mindig szükség volt a beérkező különféle pénzermék be- és átváltására a hadszíntéren elfogadott pénzekre, ezt a tételt — a hivatali instrukciónak megfelelően — pénzváltási veszteség alatt könyvelték le (3. táblázat).

Az 1594. évi segély számadásainak adatai (1594–1603)

Az 1594-ben Regensburgban megszavazott segély 80 római hónapot tett ki, ebből 20 hónap ún. gyorssegély és 60 római hónap állandó segély volt. A gyors segély felét, azaz 10 hónapot 1594. december 25-ig, a másik felét 1595. június 24-ig kellett befizetni. A 60 hónapnyi állandó segélyt egyenlő részekben ugyanezen időpontokban (júniusban és decemberben 6–6 római hónapot) de öt éven át kellett lefizetni.³⁹

A számadásoknak ekkor új sorozatát kezdte meg Geizkofler. 1594 és 1603 között az 1594. évi birodalmi segélyek könyvelése alapján a bevétel 11 millió 245 ezer rFt-ot tett ki, tehát éves átlagban 1 millió 124 ezer rFt jövedelem folyt be. Igaz, volt olyan év, amikor meghaladták a bevételek az 1,8 milliót (1597) és volt olyan is, amikor 700 ezret sem érték el (1601), de az utolsó számadási évben, 1603-ban is 801 ezer rFt-ot könyvelt le a Geizkofler az 1594-es segély számadásába. A megszavazott birodalmi segély két típusát, a gyorssegélyt (*eilende Hilfe*) és az állandó segélyt (*beharrliche Hilfe*) külön könyvelte a fillérmester. Az előbbiből a legjelentősebb bevétel 1595-ben folyt be (523 ezer rFt), míg tíz év alatt összesen 913 ezer rFt-ot könyveltek ide, ami az összbevételek 8,1%-át tették ki. Az állandó segélyből ugyanakkor a tíz év alatt az előbbi segély két és félszerese folyt be: 2 millió 446 ezer rFt (a befizetések 21,8%-a), a legnagyobb befizetések 1596 és 1598 között történtek. A két segélytípusból tehát nagyságrendileg összesen 3,3 millió rajnai Ft származott (3.359 ezer rFt), ami a bevételeknek mindössze 30%-át tették ki (29,9%). Ugyanezekbe a számadásokba könyvelte Geizkofler a „régii segélyek” restanciáit, az 1572. és 1582. évi segélyekből befolyó maradványösszegeket, igaz ezekből már alig folyt be érdemi pénz (10 év alatt alig érték el a bevételek 1,4%-át). Ennél jelentősebb összegek folytak be

39 A határozat magyar nyelvű kiadásának vonatkozó részét ld. *Wölfinger I.*: Az 1594-es birodalmi gyűlés i. m. 9. p.

a rendek által megszavazott rendkívüli segélyekből, amiből összesen 1,437 millió rFt származott (az összbevételek 12,8%-a). Fontosságát mutatja, hogy volt olyan év, amikor több mint 300 ezer rFt-ot is fizettek így be a rendek (1600-ban például 341 ezer rFt-ot). Kevésbé ismert, hogy Lotaringia is fizetett segélyt, igaz minimális összegben, illetve a kerületek rendjei és lovagjai is ajánlottak meg külön segélyt — szintén nem jelentős tételben. Ha valamennyi segélypénzt, ide számítva a számadások felülvizsgálata után 1600 és 1603 között elrendelt utólagos segély-befizetéseket is, összegezzük, akkor tíz év alatt összesen 5 millió 443 ezer rFt befizetés történt, ami együttesen a bevételek közel 48%-át tették ki, tehát a fillérmester a bevételeinek több mint a felét máshonnan teremtette elő! Ezek döntő része nem meglepő módon a hitelekől származott. A vizsgált időszakban a bevételek 37%-a volt ún. megelőlegző hitel (anticipáció), összesen 4 millió 169 ezer rFt értékben. Új hitelformaként jelentek meg a rövid lejáratú kölesönt nyújtó váltólevelek, amelyekből tíz év alatt a bevételek több mint 10%-a származott, 1 millió 206 ezer rFt összegben. Volt olyan év, az 1597-es, amikor váltólevelekből több mint fél millió rFt folyt be (527 ezer rFt).⁴⁰

Az anticipációk és a váltólevelekkel felvett hitelek összege tíz év alatt 5 millió 375 ezer rFt-ot tett ki, az összbevételek közel 48%-át biztosítva, tehát lényegében ugyanannyit, mint amennyit a rendek segély címén befizettek. Ez is jelzi a fillérmester szerepét a hitelek felhajtásában, a pénzügyi tárgyalások lebonyolításában. Mivel Geizkofler 1597 és 1600 között magyarországi főlélmester is volt, így nem lepődhetünk meg azon a tényen, hogy a bevételek között szerepelnek a katonaságnak kiosztott élelem ellenértékéért befizetett összegek is, 1597 és 1601 között közel 300 ezer rFt származott ebből (292 ezer rFt, 2,6%). (4–5. táblázat.)⁴¹

A kiadások szerkezete megegyezik a fentebb, az ún. régi segélyek számadásánál bemutatott rendszerrel, azaz két fő kedvezményezettje volt a kiadásoknak: az udvari és a hadi fizetőmester pénztára. Az előző időszakhoz képest a döntő különbség a kiadások volumenének jelentős megnövekedése. Ebben a tíz éves periódusban a két hivatalnak összesen 11 millió 361 ezer rFt-ot fizettek ki, ennek 37%-a folyt be az udvari és 63%-a a hadi pénztárba. Már ez is jelzi, hogy a beszedett segélyek és hitelek sokszor nem közvetlenül a háború finanszírozását szolgálták, hanem annak több mint egy harmadát az uralkodó korábbi hiteleinek törlesztésére, udvari kiadásaira fordították. Így pl. rendszeresen találkozunk 1595

40 A váltóügyletek részletes elemzésére ld. *Landsteiner, E.*: Reichspfennigmeister i .m.

41 Technikai okokból az 1594. évi birodalmi segély bevételeit és kiadásait két időmetszetben mutatjuk be, 1594 és 1598, ill. 1599 és 1603 között.

és 1600 között az ún. sváb, rajnai és elzászi birodalmi hitelek,⁴² illetve az udvari fizetőmester által korábban felvett hitelek visszafizetésével. A kiadásoknak tehát kb. két harmada ment valójában a hadi költségek finanszírozására. A régi segélyek mintájára találkozunk a horvát-szlavón végekre deputált összegek fizetésével (tíz év alatt 183 ezer rFt, az összkiadások mindössze 1,6%-a)⁴³. A hadi fizetőmester nyugtájára kifizetett összegek döntően a hadseregfinanszírozási kiadásokra mentek el, ezek a nyugták 1598-tól jelentek meg és hat év alatt 1 millió 652 ezer rFt-ot tettek ki (összkiadások 14,5%-a). A közvetlenül a birodalmi segélyekből fizetett katonatisztek fizetésére 866 ezer rFt ment el (7,6%), míg katonai élelmezésre 1597 és 1602 között 834 ezer rFt-ot fordítottak (7,3%). Ha valamennyi katonai célú közvetlen kifizetést összegezünk, akkor a felsoroltakon kívül ide kell még számítanunk a hadfelszerelésre (főként ágyúgolyók, lőpor, ágyúk vásárlása), a katonaság és a hadfelszerelés szállítására fordított kiadásokat, akkor azok összesen 4 millió 80 ezer rFt-ot tettek ki, a kiadások mindössze 36%-át! Mire mentek el a fillérmester egyéb kiadásai? Elsődlegesen hiteltörlesztésre, csak a hadi fizetőmester által felvett hitelekre tíz év alatt 1,4 milliót fizettek ki (1.419 ezer rFt), a váltóira pedig 1,3 milliót (1.353 ezer rFt), ez a két tétel a fillérmester kiadásainak közel negyedét tette ki (24,4%)! Ezek a hiteltörlesztések ugyanakkor hadi kiadásoknak tekinthetők, hiszen a hadi fizetőmester is a katonaságnak kifizetendő összegekre vett fel hiteleket. Ha valamennyi hiteltörlesztést figyelembe veszünk, akkor az udvari és a hadi fizetőmester részére felvett hitelek visszafizetésére az 1594. évi birodalmi segélyek számadásaiban 3 millió 670 ezer rFt-ot könyveltek el, a kifizetések 32%-át. (6–7. táblázat.)

Az 1598. évi segélyek számadásainak adatai (1598–1603)

Az 1597–98. évi regensburgi birodalmi gyűlés hosszas viták után 60 hónap segélyt szavazott meg 1598-ban három évre.⁴⁴ A segélyek beszédéről készített számadások érdekessége az előzőekhez képest az, hogy lényegében csak a biro-

42 Ez egy főként Augsburgban és Straßburgban az egyes birodalmi városoktól, rendektől 5%-os kamatra felvett, igen kedvező és hosszú lejáratú hiteltípus volt. ld. *Sigelen, A.*: Dem ganzen Geschlecht i. m. 152–153. p., 606–607. p.

43 Az 1597. évi számadás szerint az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés határozata alapján évi 50 ezer rFt-ot kellett fizetni a horvát-szlavón végekre, ebből 30 ezer rFt-ot Geizkoflernek, míg évi 20 ezer rFt-ot Christoph Loß szász fillérmesternek kellett kifizetni. StAL B 90 Bü 421.

44 A tárgyalásokat részletesen ismerteti *Bagi Z.*: Egy ura lesz i. m.

dalmi rendek által befizetett összegek lekönyvelésével találkozunk, hitelfelvétellel alig. A hat számadási évben, 1598 és 1603 között a befolyt 3 millió 183 ezer rFt 94%-a származott a rendek befizetéséből, hitelfelvétellel mindössze 1598-ban és 1599-ben találkozunk, akkor sem meghatározó összegekkel. 1598-ban a segélyek közel egy harmada, míg 1600-ig három negyede befizetésre került. (8. táblázat.)

A kiadások rendszere is teljesen eltér az eddigiektől: a rendek döntése alapján a fillérmester nem a hadi és az udvari pénztárba utalta át a pénzeket, illetve az ő részükre felvett hiteleket fizette, hanem közvetlenül katonai egységeket, ezredek zsoldját egyenlítette ki mustra után. 1598-ban például az alábbi katonai egységeket fizette Geizkofler: a Miksa főherceg alá rendelt 1000 lovas lövészből (archibusier) álló ezredet, Georg Basta Kassán szolgáló 100 fős lovas lövész kompániáját, Georg Friedrich Hohenlohe gróf, illetve Hans von Österhausen 1000–1000 német könnyűlovasból álló ezredét (deutsche, gerüstete Pferde), Simon von Lippe gróf Vesztfáliában toborzott 500 kürasszírját (pisztollyal felfegyverzett nehézlovasság), valamint Phiph Graf zu Solms szintén 500 kürasszírját, egy hét kompániából álló vallon (kompániánként 70–90 lovast számláló) kürasszír alakulatot, valamint Hans Friedrich zu Mörsperg, Karl Ludwig von Schulz és Hermann Christoph Rußwurm német gyalogosokból álló 4000–4000 fős ezredét.⁴⁵ Ezen kívül a horvát-szlavón végekre deputált összegeket, valamint a hadbiztosokat fizette a fillérmester a hivatali költségeken kívül. Jelentős tételt tett ki Geizkofler évi 13.600 rFt-os fizetése is. A bevételek jelentős részét nem költötték el, hanem maradványként könyvelték le a kiadások közé (ez hat év alatt a kiadások negyedét tette ki). A közvetlen katonai kiadások aránya — amennyiben az éves maradványokat nem vesszük figyelembe — átlagban 90%-ot tett ki, ami lényeges elmozdulás volt az 1594. évi segélyekhez képest. Összességében megállapíthatjuk, hogy az 1598. évi birodalmi segély esetében jól működött a Geizkofler 1598-as instrukciójában is leírt birodalmi rendi kontroll. (9. táblázat.)

A rendkívüli és a kerületi segélyek számadásai

A fenti három fő számadási sorozat mellett zárásként a birodalmi kerületek által megszavazott és külön számadásban elszámolt segélyeit ismertetjük. Az 1592–1594. közötti kerületi segélyek elszámolása a rajnai-pfalzi, a frank, a bajor, a

45 A számadás közli mindig a mustra adatait, így pl. Mörsperg ezrede júniusában 4088 főből állt, decemberben már csupán 3112 főből. Ebben az évben kb. 15.800 főnyi katonaságot fizetett a fillérmester. StAL B 90 Bü 421.

sváb, a rajnai és vesztfáliai kerületek birodalmi segélyeit tartalmazza, ezen kívül birodalmi prelátusok, grófok és egyéb birodalmi lovagok és városok által felajánlott segélyeket, illetve az itáliai fejedelmek és városok, jelen esetben Lucca és Ferrara befizetéseit tartalmazza. Látható, hogy ezek a segélyek is alapot biztosítottak hitelek felvételére, a jelzett időszakban a befizetések fele (49%-a) hitelből származott! Az 1592–1594. évi rendkívüli segélyből 1 millió 341 ezer rFt jött be. (10. táblázat.) Az 1601 és 1603 között évente megszavazott kerületi hitelek elszámolása összesen 1 millió 608 ezer rFt bevételt mutat ki, döntően a rendek befizetéséből, a hitelek nem játszottak jelentős szerepet (11. táblázat). A kiadások az 1592–94. évi és az 1603. évi elszámolások esetében a régi segélyek, ill. az 1594. évi segély elszámolásában megismert rendszert követik: az udvari és a hadi pénztárba történtek a kifizetések, azzal a különbséggel, hogy a hadi pénztári ügyletek a döntőek, a két számadás esetében 88%-ot tett ki ez utóbbi, míg a hiteltörlesztés a két pénztár esetében 23%-ot ért el (12. táblázat). Az 1601. és 1602. évi kerületi segélyekből tett kifizetések viszont az 1598. évi számadások rendszerét követik, döntően ezredeket és más csapatokat fizettek ki közvetlenül (92%-ban). (13. táblázat.)

Összegzés

Tanulmányunkban kísérletet tettünk Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester tevékenységének és fennmaradt számadásainak rövid ismertetésére. A rendelkezésre álló terjedelem egyelőre csupán egy vázlatos kép megrajzolását tette lehetővé, de már ez alapján is érthető, hogy milyen központi szerepet töltött be Zacharias Geizkofler a tizenöt éves háború finanszírozásában. Továbbá az is újra megerősítést nyert, hogy a birodalmi rendek segélyei mellett, milyen óriási szerepet töltött be a hitelek felvétele. A hitelfelvétel nagysága és sikeressége pedig mindig az adott központi személy (jelen esetben Geizkofler) iránti bizalmon alapult.

1. táblázat. *Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester 1589–1603 közötti számadásai bevételei és kiadásai (rFt)*

Számadások típusa	Összes bevétel	Összes kiadás
Régi segélyek	566 934	541 696
1594. évi segélyek	11 245 365	11 361 689
1598. évi segélyek	3 183 368	3 059 191
Kerületi és rendkívüli segélyek	2 949 807	3 278 288
Összesen	17 945 474	18 240 864

Az 1594. évi segélyekből elvileg befizetendő összeg 5 millió 189 ezer rFt-ra, míg az 1598. évi segélyek 3 millió 891 ezer rFt-ra, azaz összesen 9 millió 80 ezer rFt-ra rúgott. Egyes számítások szerint a fentiekén kívül megszavazott kerületi segélyek összege 1594 és 1598 között mintegy 5 millió rFt-ot, míg 1593 és 1606 között 7–8 millió rFt-ot tett ki.⁴⁶ Geizkofler-nek az 1594. évi segélyből 3 millió 359 ezer rFt-ot (a megszavazott 75%-át), míg az 1598. évből 2 millió 292 ezer rFt-ot (a megszavazott 59%-át), összesen 5 millió 651 ezer rFt-ot sikerült beszednie, ami az elvárt segély 62%-a. Ugyanakkor a két segély elszámolásaiba lekönyvelt összbevétel 14 millió 428 ezer rFt volt, azaz az elvárt összeg 160%-a! Igaz, ezt csak jelentős hitelfelvétellel lehetett elérni. A kerületi segélyek beszédési hatékonyságát sajnos nincs módunkban megállapítani, de az 1592 és 1603 között a külön számadásokban feltüntetett, valóban segélyként beszédett összeg 1 millió 932 ezer rFt volt. Ehhez még hozzá kell számolnunk az 1594. évi segélyek számadásaiba lekönyvelt ilyen típusú befizetésekbe befolyt 1 millió 637 ezer rFt-ot is, azaz kerületi és rendkívüli segélyekből a vizsgált időszakban 3 millió 569 rFt jött be. Egy biztos, Geizkofler nemcsak „hozta”, hanem valószínűleg túl is teljesítette a tőle elvártakat! A fillérmester hivatali ideje alatt nagyságrendileg 18 millió rFt beszédését és kifizetését intézte, főként segélyek és hitelek formájában, ez évi átlagban közel 1 millió 200 ezer rFt-ot jelentett. Az összeg nagyságát jelzi, hogy az negyedével haladta meg a XVI. század végi Magyar Királyság valamennyi bevételeit és a Habsburg Monarchia tizenötéves háború előtti éves jövedelmének közel felét tette ki, míg a háború időszakában az éves bevételek 20–25%-át érték

46 *Schulze, W.*: Reich und Türkengefahr i. m. 361. p. Egy római hónapot 64.864 rFt-al számoltak. Uo.

el!⁴⁷ Joggal hívták a korszakban Geizkofler-t „Kis-Fugger”-nek, hiszen pénzügyi jelentősége vetekedett a híres augsburgi családjával.⁴⁸ A számadások hihetetlen adatgazdagságúak, mind a bevételek, mind pedig a kiadások kapcsán. A bevételek esetében a számadások alapján jól rekonstruálható a háború finanszírozásában résztvevő birodalmi rendek pénzügyi vállalásai, valamint a főként augsburgi és nürnbergi kereskedő-bankárok szerepe, a korszakban megélnkülő váltóügyletek pedig rámutatnak a készpénzkezelés és -átutalás korabeli fejlődésére. A kiadások számos értékes adatot nyújtanak a magyarországi törökellenes küzdelem finanszírozásának történetéhez, a hitelügyletek visszafizetésének kérdéséhez, a hazánk területén küzdő zsoldosalakulatok létszámára, összetételére vonatkozólag. A számadások részletes feldolgozása — amelyre a későbbiek során vállalkozni szeretnék — úgy vélem, sok fontos részlettel járulhat hozzá nemcsak a tizenöt éves háború történetének, hanem a Magyar Királyság, a Habsburg Monarchia és a Német-római Birodalom korabeli kapcsolatrendszerének jobb megértéséhez.

Függelék

Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester számadásainak főbb adatai (rFt)

2. táblázat. Régi segélyek bevételei 1589–1593

Bevételek	1589	1590	1591	1592	1593	Összesen	%
Hitelek és átvett pénzeszközök	44230	139523	88289	15607	50156	337805	59,6
Birodalmi lovagok segélyei	1500	8978	5590	1100		17168	3,0
Birodalmi segély restanciák (1567/68)	504	80		4807	423	5814	1,0
1576. évi regensburgi birodalmi segélyből	5520	10972	315	2620	7605	27032	4,8

47 Kenyeres I. – Pálffy G.: A Habsburg Monarchia i. m. 1043–1055. p.

48 Ennek szépirodalmi recepciója: H. Schrott-Pelzel: Geizkofler. Die Klein-Fugger in Tirol. Innsbruck-Leipzig, 1938. (Regény.)

1576-ban küldöttségekre megszavazott adóból	24	34		1510	127	1695	0,3
1582. évi augsburgi birodalmi segélyből	7481	34674	81922	14097	38230	176404	31,1
1570. évi építési segélypénz		1017				1017	0,2
Összesen	59259	195278	176116	39741	96540	566934	100

3. táblázat. Régi segélyek kiadásai 1589–1593

Kiadások	1589	1590	1591	1592	1593	Összesen	%
<i>Udvari fizetőmester hivatalába</i>							
Átutalás			20000			20000	3,7
Fizetések	2067	2700	3600	2600	4600	15567	2,9
Hiteltörlesztések	12747	37744	45755	21438	35450	153134	28,3
Rendkívüli kiadások	106	2440	2122	941	1036	6645	1,2
Útiköltségek	394	131	3906	510	357	5297	1,0
Kegydíjak	301	5450	328			6079	1,1
Udvari fizetőmester hivatalába összesen	15615	48465	55711	25489	41443	206722	38,2
<i>Hadi fizetőmester hivatalába</i>							
Horvát-szlavón végek deputációja	7390	15261	7832	6295	17163	53940	10,0
Hadi fizetőmester nyugtájára		68819	74000		27023	169841	31,4
Hadi hitelek törlesztése	18500	54334	12384	1798	5218	92234	17,0
Tiszti fizetésekre	1743	595	843	227	9007	12415	2,3
Útiköltségekre	551	763	447		281	2041	0,4

Kiadások	1589	1590	1591	1592	1593	Összesen	%
Pénzváltási veszteség	202	2120	507	31	127	2987	0,6
Rendkívüli kiadások		149		25	555	729	0,1
Kegydíjak, províziók			585		200	785	0,1
Hadi fizetőmester hivatalába összesen	28386	142040	96598	8376	59574	334974	61,8
<i>Udvari és hadi fizetőmester részére összesen</i>	<i>44001</i>	<i>190505</i>	<i>172309</i>	<i>33865</i>	<i>101016</i>	<i>541696</i>	<i>100</i>
Különbözet	15258	4773	3807	5877	-4476	25238	

4. táblázat. Az 1594. évi segély bevételei I. (1594–1598)

Bevételek	1594	1595	1596	1597	1598	Összesen	%
Hitelek – antici-pációk	775677	48245	387522	562332	657345	2431121	35,7
Hitelek – váltók	1500	330485	115526	527020	4300	978831	14,4
Régi birodalmi segély restanciák (1572, 1582)	76168	400		51281		127849	1,9
Birodalmi segély – eilende Hilfe	173373	523897	116876	39738	16588	870473	12,8
Birodalmi segély – beharrliche Hilfe	60240	85623	513942	431313	457504	1548622	22,7
Birodalmi segély – Lotaringia		13000		12000		25000	0,4
Birodalmi segély – rendkívüli	18000	205581	182012	76880	106810	589283	8,7
Kerületi, rendi és lovagi segélyek				85480	24847	110327	1,6

Bevételek	1594	1595	1596	1597	1598	Összesen	%
Katonai étellemezés haszna				52694	73850	126545	1,9
Alamizsnapézn a katonák ápolására, kórházára			547	869	317	1733	0,0
Összesen	1104958	1207231	1316425	1839607	1341562	6809783	100

5. táblázat. *Az 1594. évi segély bevételei 2. (1599–1603)*

Bevételek	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
Hitelek – anticipációk	672156	132939	312039	508988	111800	1737923	39,2
Hitelek – váltók	97867	17100	67697		45233	227897	5,1
Átutalás		8000				8000	0,2
Régi birodalmi segély restanciák (1572, 1582)		4899			20193	25092	0,6
Birodalmi segély – eilende Hilfe	732	2400	400	121	39200	42853	1,0
Birodalmi segély – beharrliche Hilfe	292931	366368	67976	33210	136989	897475	20,2
Birodalmi segély – Lotaringia						0	0,0
Birodalmi segély – rendkívüli	183125	341622	100907	122592	100295	848541	19,1
Kerületi, rendi és lovagi segélyek	278				64218	64496	1,5
Katonai étellemezés haszna		103803	62134			165937	3,7
Alamizsnapézn a katonák ápolására, kórházára	126		31			157	0,0

Bevételek	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
Befizetett segélyek hiányainak utólagos kiegyenlítése (1594. évi segély restanciái)		19198	60670	53801	159396	293066	6,6
Pénzváltási nyereség				389	166	555	0,0
Egyéb					123591	123591	2,8
Összesen	1247215	996330	671854	719101	801082	4435581	100

6. táblázat. *Az 1594. évi segélyek kiadásai I. (1594–1598)*

Kiadások	1594	1595	1596	1597	1598	Összesen	%
<i>Udvari pénztárba</i>							
Az udvari fizetőmester nyugtájára, átutalások	708974	583844	308216	754758	53377	2409169	35,2
Hiteltörlesztésre	156921	51885	56123	43471	55870	364269	5,3
Fizetések	10767	7263	12184	6186	6978	43378	0,6
Rendkívüli kiadások	2145	1280	5635	3281	3076	15418	0,2
Kegydíjak	796	2254	6272	1254	2257	12833	0,2
Útiköltségek	3993	6168	4751	8922	7542	31376	0,5
Egyéb/előző évi maradvány	4276	57706	8000			69982	1,0
Udvari Pénztárba összesen	887872	710401	401181	817872	129101	2946426	43,0
<i>Hadi fizetőmesternek</i>							
Horvát-szlavón végek deputációja	45674	20400	20000	10000	10000	106074	1,5
Hadi fizetőmester nyugtájára					397042	397042	5,8

Kiadások	1594	1595	1596	1597	1598	Összesen	%
Hiteltörlesztésre	19365	189437	308720	228167	153744	899433	13,1
Váltókra		122950	243497	482756	203162	1052364	15,4
Katonaság, tisztek fizetésére	26985	66579	186688	50194	127001	457447	6,7
Katonaság szállítá- sára		23640	7417	28484	9660	69202	1,0
Hadfelszerelésre	173324	68428	101624	49069	76684	469130	6,9
Hadfelszerelés szál- lítására		10639	6485	5396	3254	25773	0,4
Katonai ételmezésre				113925	233630	347555	5,1
Kegydíjak és pro- vizíók	100	324				424	0,0
Rendkívüli kiadá- sokra	3968	215				4183	0,1
Pénzváltási vesz- teség	3302	19808	13620	15235	15386	67352	1,0
Egyéb	2073					2073	0,0
Hadi fizetőmesteri hivatal szükségletire, úti és más költségek			479	5465		5944	0,1
Hadi fizetőmester- nek összesen	272718	522422	888529	988690	1229565	3901923	57,0
Mindösszesen	1160590	1232823	1289710	1806561	1358665	6848349	100,0

7. táblázat. Az 1594. évi segélyek kiadásai 2. (1599–1603)

Kiadások	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
<i>Udvari pénztárba</i>							
Az udvari fizetőmester nyugtájára, átutalások a részére	1785	7980	16028	86990	9714	122497	2,7
Hiteltörlesztésre	128314	32279	42989	23635	306716	533932	11,8
Fizetések	6934	7693	8132	7031	6681	36471	0,8
Rendkívüli kiadások	17662	13352	6305	5732	2876	45927	1,0
Kegydíjak	6962	62676	17617	42922	21119	151295	3,4
Útiköltségek	16279	6307	13846	15447	4847	56727	1,3
Egyéb/előző évi maradvány	17103	117481	240	40436	134926	310187	6,9
Udvari pénztárba összesen	195040	247767	105157	222194	486879	1257036	27,9
<i>Hadi fizetőmesternek</i>							
Horvát-szlavón végek deputációja	25000	15000	23294	12903	1200	77396	1,7
Hadi fizetőmester nyugtájára	535234	199741	234438	241001	44963	1255375	27,8
Hiteltörlesztésre	82960	98372	155504	135399	47348	519584	11,5
Váltókra	76896	39315	85588	51012	48327	301138	6,7
Katonaság, tisztek fizetésére	167998	34658	46354	111315	48882	409206	9,1
Katonaság szállítására	3331					3331	0,1
Hadfelszerelésre	38395	12543	40155	41126	15514	147732	3,3
Hadfelszerelés szállítására	4500	1481	1880	3307		11169	0,2

Kiadások	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
Katonai élelmezésre	223077	254035	9000	386		486498	10,8
Pénzváltási veszteség	11807	11968	4575	4354	11713	44417	1,0
Hadi fizetőmesteri hivatal szükségletire, úti és más költségek	458					458	0,0
Hadi fizetőmesterek összesen	1169656	667112	600787	600803	217947	3256304	72,1
Mindösszesen	1364696	914878	705944	822997	704826	4513340	100

8. táblázat. *Az 1598. évi segély bevételei*

Bevételek	1598	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
Birodalmi segély befizetése	1041453	748261	653525	286426	81239	182075	2992978	94
Hitel	13667	110569					124235	3,9
Pénzváltási nyereség	25567	23755	13068	2368	839	557	66155	2,1
Összesen	1080686	882584	666593	288794	82077	182633	3183368	100

9. táblázat. *Az 1598. évi segélyek kiadásai*

Kiadások	1598	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
Ezredek fizetése	1242420	784477	607958				2634855	63,2
Horvát-szlavón végek fizetésére		36260	16233	6803	2911	1213	63420	1,5
Rendkívüli kiadások	113500						113500	2,7
Hitel-visszafizetés	14124	15515	19107	11247	2793	1049	63835	1,5

Kiadások	1598	1599	1600	1601	1602	1603	Összesen	%
Hadbiztosok fizetése	31020	12620	12620				56260	1,3
Úti- és hivatali költségek	4194	4889	2251	773	193	556	12856	0,3
Pénzváltási veszteség	3534	4986	2592	2872	561		14546	0,3
A birodalmi fillérmester fizetése		13600	13600	13600	13600	6800	61200	1,5
Kegydíjak, jutalmak				16206	200		16406	0,4
Egyéb				11400		10913	22313	0,5
Maradvány		328692	318455	326223	100330	38510	1112210	26,7
Összesen	1408792	1201040	992816	389123	120588	59041	4171401	100

10. táblázat. *Az 1592–1594. évi kerületi segélyek bevételei*

Bevételek	1592–1594. év	%
Átutalások és hitel	657345	49
Váltók	4300	0
Katonai élelmiszereladás	73850	6
Birodalmi segély (eilende Hilfe 1594)	16588	1
Birodalmi segély (beharrliche Hilfe 1594)	457504	34
Kerületi segély	24847	2
Felső-Ausztria (Elő-Ausztria) segélye	106810	8
Alamizsnapénz	317	0
Összesen	1341562	100

11. táblázat. *Az 1601–1603. közötti kerületi segélyek bevételei*

Bevételek	1601	1602	1603	Összesen	%
Hitel	11040	16634	232118	259792	16
Birodalmi kerületi segélyek	407580	508201,0167	411468	1327248,717	83
Pénzváltási nyereség	9352	10550	1302	21204	1
Összesen	427972	535385	644888	1608244,8	100

12. táblázat. *Az 1592–1594. és az 1603. évi kerületi segélyek kiadásai*

Kiadások	1592–1594	1603	Összesen	%
<i>Udvari pénztárba</i>				
Az udvari fizetőmester nyugtájára, átutalások a részére	53377	21677	75054	3
Hiteltörlesztések	55870	56668	112538	5
Fizetések	6978	500	7478	0
Rendkívüli kiadások	3076	19794	22871	1
Kegydíjak	2257	27133	29390	1
Útiköltségek	7542	19312	26854	1
Udvari pénztárba összesen	129101	145083	274184	12
<i>Hadi fizetőmesternek</i>				
Horvát-szlavón végek deputációja	10000	62500	72500	3
Hadi fizetőmester nyugtájára	397042	423989	821032	36
Hiteltörlesztésre	153744	33399	187143	8
Váltókra	203162	14416	217578	10
Katonaság, tisztek fizetésére	127001	176938	303939	13
Katonaság szállítására	9660		9660	0

Kiadások	1592–1594	1603	Összesen	%
Hadfelszerelésre	76684	54103	130787	6
Hadfelszerelés szállítására	3254	1141	4 95	0
Katonai étellemezésre	233630		233630	10
Pénzváltási veszteség	15386	1574	16960	1
Hadi fizetőmesternek összesen	1229565	768060	1997625	88
Mindösszesen	1358665	913144	2271809	100

13. táblázat. *Az 1601–1602. évi kerületi segélyek kiadásai*

Kiadások	1601	1602	Összesen	%
Ezredek fizetése	447162	475690	922852	92
Hiteltörlesztések	11233		11233	1
Úti és rendkívüli kiadások	987	2689	3675	0
Pénzváltási veszteség	4138	3191	7329	1
Egyéb		61390	61390	6
Összesen	463520	542960	1006480	100

REISZ T. CSABA

SZEPESVÁRALJAI HÄNDEL VILMOS NEMESSÉGE

Nagy örömmel teszek eleget a *Fons* főszerkesztője kérésének, hogy a forrásközlő folyóirat 25. évfolyamának tiszteletére mint egykori — első, 1994 és 1998 közötti — főszerkesztő a lap profiljába illeszkedő tanulmánnyal szerepeljek az ünnepi kötetben. 1993-ban a Levéltáros Hallgatók Egyesülete olyan folyóiratot alapított, amely az egyetemista és pályakezdő történészek és levéltárosok számára kívánt igényes és színvonalas szakmai megnyilvánulási lehetőséget biztosítani. A folyóirat névadója kedves tanárunk, a lapot kiadó mostani alapítvány elnöke, Oborni Teréz volt, és ugyancsak ő kezdeményezte, hogy a lap főszerkesztője — mint felsőbb éves levéltáros hallgató — én legyek. A szerkesztőség összetételét hamar úgy alakítottam, hogy az ifjak közül a legjobb maradjon csak mellettem, akinek aztán 1998 után a lap főszerkesztését átadtam. Döntésem helyességét mutatja — és ez nem *captatio benevolentiae*, hanem egyszerű tény —, hogy ma is ő irányítja a lap kiadását.

A *Fons* indulásakor azzal biztattuk egymást, hogy az első három kritikus évet kell átvészelni, és utána a lap már megy majd a maga bejáratott útján. Az első évfolyam 2. számában egy háromrészesnek induló, bár végül csak két részig jutó historiográfiai tanulmányhoz választottunk borítóképet, a Belitzky János szerkesztésében megjelenő *Történetírás* című folyóirat (1937–1939) állandó címlapemléképét, Ligeti Miklós Anonymus-szobrának grafikáját. Szerkesztők és szerzők, egy majdnem baráti társaság, magunk között akkor azt mondogattuk, reméljük, hosszabb életű lesz a mi lapunk, mint az a folyóirat volt. Az, hogy most a 25. évfolyamunkat ünnepelhetjük, kellően megnyugtathat bennünket és az olvasókat is: jó célokat választottunk, és azok megvalósítása jó kezekben van.

Az Országos Levéltár Levéltára (Y szekció) őrzi az 1875-től keletkezett levéltári ügyiratokat. A fond népszerű a családtörténészek körében, mert a polgári korszakban igen sok nemességi, származási ügyben adott hivatalos szakvéleményt a levéltár. Az iratok ugyanakkor az intézmény- és a szervezettörténet kutatásához is számos egyedülálló információt nyújthatnak, ezért egy-egy levéltáros életpályájának vagy szakmai tevékenységének kutatója is igényel adatot — jellemzően a személyi anyagot — belőlük. A szekció referenseként végzett munkámban az

utóbbi idők legérdekesebb ilyen kollegiális kérdése Händel Béla levéltárosra vonatkozott, akiről olyan kevés információ volt fellelhető, hogy a kutatóban az is felmerült, hogy ő valójában nem is létezett. Az ötlet súlyossága miatt szükséges volt a lehető legkörültekintőbb kutatásokat végezni nekem is, ennek során rajzolódott ki a szepességi Händel család és annak nemességszerző tagja, Vilmos élettörténete.

Egyetlen rövid életrajz

Händel Vilmos (1837–1925) több mint hat évtizeden keresztül volt a selmecebányai német–magyar evangélikus gyülekezet lelkésze. Az általános életrajzi lexikonok nem emlékeznek meg róla, és csak azért nem ment teljesen feledésbe személye, mert írói tevékenységével bekerült a magyar írók Szinnyei József — majd folytatásaként Gulyás Pál — által összeállított panteonjába.

Händel kortársa, Szinnyei József könyvészeti és önéletrajzi adatok alapján írta meg a szócikket.¹ Eszerint Vilmos Szepesváralján, 1837. február 2-án született, ötéves korában elveszítette édesapját. Középiskolai tanulmányait szülőföldjén kezdte, majd Nyíregyházán, Miskolcon tanult, végül Eperjesen fejezte be, ahol teológiai tanfolyamot is végzett. A hitjelölti vizsga letétele után Felsőláncon Lánczy Jakabnál nevelősködött, majd 1859–1860-ban a jénai és a hallei egyetemen tanult. 1861-ben a berlini, a bonni, a göttingeni, a heidelbergi, a baseli, a zürichi és a müncheni egyetemeket látogatta végig, majd az év végén Miskolcon lett káplán. 1862 februárjában a selmecebányai német–magyar egyház a lelkészévé választotta, állását április 2-án foglalta el. Több évtizeden keresztül volt a gyülekezet lelkésze, egyúttal a városi líceum tanára, később esperes és főjegyző. Programot készített a selmecebányai líceumban felállítandó tanítóképzőről (1881), evangélikus egyházi lapokban, valamint hitéleti tárgyú rövidebb műveket publikált.² Ez a szócikk a kizárólagos alapja a korabeli és a modern életrajzi ismertetéseknek, a család történetére vonatkozóan további adatok nem nagyon ismertek.³

1 Händel Petrik Gézához beküldött két fóliónyi adatközlése 1877. évi tankönyvéről (Selmecebánya, 1879. augusztus 13.) elérhető a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában (tévesen önéletrajzként minősítve, jelzete: V.4713/465.; <http://resolver.pim.hu/bib/PIM1214924>).

2 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IV. Bp., 1896. 565–566. h.

3 Így pl.: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon (<http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=1122>; néhány új adattal); *Praznovszky Mihály*: Mikszáth Kálmán tanárai. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, XXIII. Szerk.: Szvircesk Ferenc. Salgótarján,

Gulyás Pál kiegészítése szerint az 1916-tól szepesváraljai Händel vagy Haendel Vilmos Pál 1925. december 26-án Selmecbányán hunyt el, főesperes és egyetemes evangélikus egyházi főjegyző volt, 1903-ban megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, Selmec- és Bélabánya díszpolgára volt. A szócikk irodalmi működésének újabb eredményeit is megemlíti. Gulyás Pál ugyancsak szerepelteti egyik fiát, Vilmos Lajos Viktort (*1874) és unokáját, Vilmost (*1903). Mivel ez a gyűjtés az 1993. évi megjelenéséig csak cédulán volt kutatható, adatai nem hasznosultak a publikációkban.⁴

Felmenők, rokonság

Geduly Henrik nyíregyházi evangélikus püspök Händel halálakor hosszabb — de további adatokban nem igazán bővelkedő — portréban mutatta be a lelkész életét. Családi háttéréről azt emelte ki, hogy „a szepesi némettség egyik németajkú, de izzó magyar érzésű kultúrközpontján, Szepesváralján született 1837. febr. 2-án. És ennek a szépséges tájnak a mély benyomásai s a gyermekkorában ott felszívott érzések kísérték őt egész életén át”. Apját képfestőnek említette a szerző.⁵ Händel magyar nemességet kérő felterjesztésében (1914) csak annyit említett meg, hogy „édesatyám ugyanott [Szepesváralján] a középosztályú polgári társadalomhoz tartozó iparos volt”.

Händel Vilmos felmenőire vonatkozó adatokat a szepesváraljai evangélikus gyülekezet 1783–1944 között vezetett keresztelési, házassági és halotti anyakönyveiben lelhetünk fel.⁶ A kutatást nehezíti, hogy a neveket nem következe-

1999. 153–179. p. (vonatkozó rész: 171–172. p.). *Csáky Károly*: Jeles elődeink. 130 kisportré az egykor Hontban tevékenykedő neves személyekről. Dunaszerdahely, 2002. 60–61. p. *Uő*: Híres selmecbányai tanárok. Dunaszerdahely, 2003. 80. p. *Uő*: Irodalmi kapcsolatok, I. Duna-szerdahely, 2004. 71–72. p.

4 *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. S. a. r. Viczián János. XIII. Bp., 1993. 1–3. h.

5 *Geduly Henrik*: Szepesváraljai Haendel Vilmos (1837–1925). In: *Evangélikusok Lapja*, 12. (1926) 21. sz. 162–164. p.

6 A szlovákiai evangélikus némettség Pozsonyban őrzött matrikuláit a mormonok 1995-ben a Nürnbergi Állami Levéltárban vették mikrofilmre, ezeket a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete egyik első alelnöke, ma is aktív tagja, Hatvany Csaba által kifejlesztett FS-Tools program segítségével kutattam. Filmszámok: 7994583 (keresztelés, 1783–1887, első felvétel: 599.; házasság 1783–1886, első felvétel: 808.), 8284322 (halálozás, 1783–1944, keresztelés

tesen írták, így a Hendl, Hendel, Haendel — és valószínűleg Hen(n)el, Haenel — vezetéknevű személyek is a kiterjedt rokonsághoz tartozhattak.⁷ Az 1783 előtti házassági és keresztelési események nem ismerete miatt valamennyi családi költék nem volt feltárható, és ez a magállapítás vonatkozik a Kirchmayer család kapcsolataira is. Az összegyűjtött személyek között az egyenes ági felmenők félkövérrel szerepelnek.

A Händel család az anyakönyvezés előtti időkben is már bizonyosan Szepesváralján (németül Kirchdrauf, ma Spišské Podhradie, Szlovákia) élt. A gyülekezeti anyakönyvekben feljegyezték, hogy az idősebb **Händel Kristóf** süveges mester (pileo) 64 évesen 1803-ban, felesége, Händel (lánykori nevén valószínűleg **Kirchmayer) Dorottya** pedig 1819-ben, 74 éves korában halt meg, tehát a férj 1739, a feleség 1745 körül szülehetett.

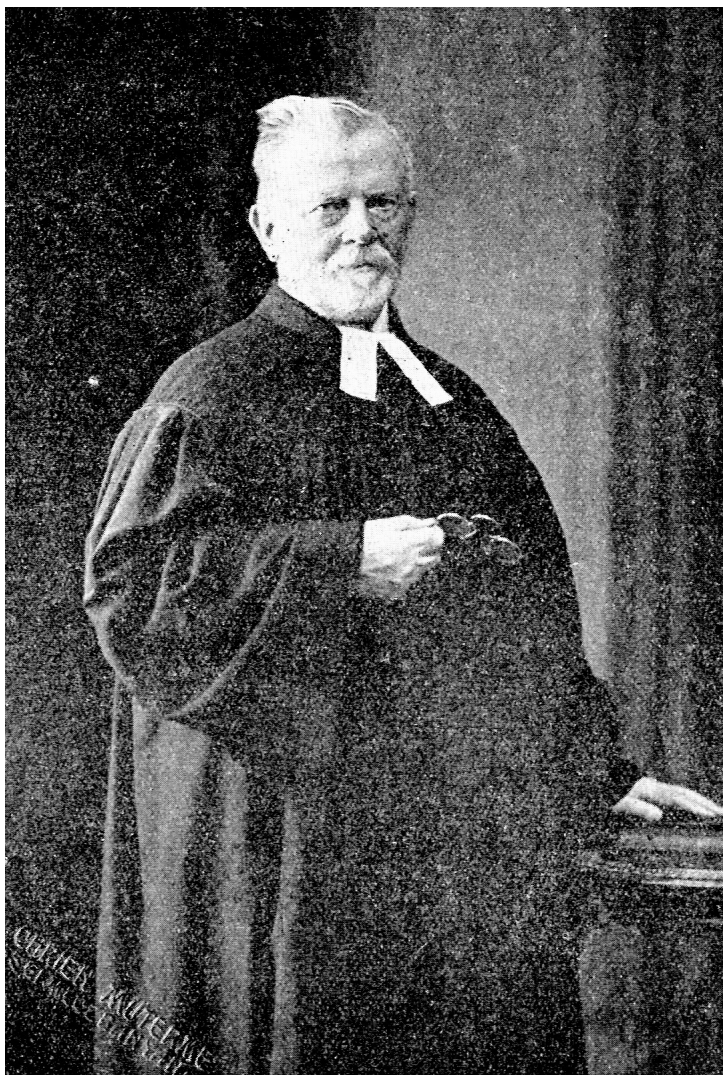
Az ő gyermekük lehetett Händel Kristóf János süveges (∞? Ratskó Dorottya, gyermekeik: Márton és Dániel, 1783–†1786/1785; Mihály, 1788–†1789; Anna Mária, 1790), az 1769 körül született János (†1819), illetve az 1770 körül született ifjabb **Kristóf** süveges, aki feleségül vette **Garay Katalint**.⁸ E házasságban nyolc gyermek született: Kristóf János (*†1795), József János (*1796), István (*1797), Anna Dorottya (*1800–†1801), Sámuel Kristóf (*1804–†1805), **Péter Pál** (*1806. máj. 4./*5.), Károly Kristóf (*1809–†1812), András Lajos (*1813). A gyermekek keresztszülei a Kirchmayer lányt feleségül vevő Marschalkó Sámuel varga (sutor), Lux Sámuel mészáros (lanio), Kellerné Kuntz Anna, majd Kellerné Alex Mária, Keil Tóbiás (kék)festő (tinctor) voltak. Az ifjabb Händel Kristóf 48 éves korában, 1818-ban hunyt el, a vár alatti temetőben helyezték végső nyugalomra. Felesége, Garay Katalin 1831. március 1-jén 63 éves korában halt meg, tehát 1768 körül született.

Ugyanebben az időben **Kirchmayer Jakab** varga és **Scholtz Katalin** házasságában született Zsófia (*1768 k., ∞1786 Marschalkó Sámuel), Jakab (*1772 k.–1834, ∞1799 Weiszer Dorottya, gyermekeik: András, 1801–†1804; Mária Zsuzsanna, 1803; János, 1806; Pál Károly, 1808–†1809; Károly, 1810; Jakab Vilmos, 1813–†1818; Mária Charlotta, 1815), Katalin (*1777 k., ∞1797 Progner János), Anna Dorottya (*1785–1819; ∞1808 Händel Jakab, gyermekeik: János Jakab,

1887–1944, házasság 1887–1944). Valamennyi adat pontos filmkockaszámának megadásától a teljes anyag kis terjedelme miatt eltekintek, a dátum alapján azok könnyen visszakereshetők.

7 A tanulmányban a címekben előforduló alakok kivételével egységesen a Händel névalakot használom.

8 ∞ = házasság (házastárs nevével), * = keresztelés (egyenesági felmenőknél pontos dátum), † = halálozás éve

Händel Vilmos evangélikus lelkész

(Chrien [Gyula] műterem felvétele, Selmecbánya, 1909–1910 körül; Közölte: 1913. évi Képes Luther-Naptár. Szerk.: Hetvényi Lajos – Scholtz Ödön. II. Sopron, 1912. 85. p. Képes Luther-Naptár az 1927. közönséges évre. Szerk.: Hetvényi Lajos. Sopron, 1926. 112. p.

1809; Johanna, 1813; Dániel Lajos, 1816) és **József** (*1787. márc. 18./*19.), a bejegyzés szerint a legkisebb fiú, tehát több gyermekük volt, akik még az anyakönyvezés előtt születtek meg. Jakab 71 éves korában, 1803-ban hunyt el, tehát 1732-ben születhetett.

Händel Pál varga és **Muszka Zsuzsanna** házasságában öt gyermek ismert: Pál (*1783, ∞1804 Molitor Katalin, gyermekeik: Pál Mihály, 1807–†1810; Sámuel, 1809; Péter Pál, 1811; Charlotta, 1813–†1814; János Vilmos, 1815; Amália, 1817; Julianna Katalin, 1819), Jakab (*1785–1830, ∞1808 Kirchmayer Anna Dorottya, gyermekük Johanna), **Mária** (1789. jún. 1./*2. — 1835, ∞1808 Kirchmayer József), Anna (*1791) és Zsuzsanna (*1795–†1796). Händel Pál 72 éves korában, 1822-ben, özvegye, Muszka Zsuzsanna 79 éves korában, 1832. január 28-án hunyt el. Nem találtunk adatot arra, hogy Händel Pál varga milyen rokonságban állt a fent említett idősebb Händel Kristóffal, aki talán idősebb testvére vagy nagybátyja volt.

Kirchmayer József 22 éves varga és **Händel Mária** 1808. október 16-án házasodtak össze, a vőlegény egyik tanúja Jakab nevű testvére, a menyasszony tanúi édesapja és testvére, mindketten Henel (!) Pál voltak. E házasságban született Sámuel Károly (*1809–†1811), **Johanna Mária** (*1811. október 2./*3.), Charlotta (*1813), Pál Károly (*1815), Pál Sámuel (*1818), Zsuzsanna Amália (*1820), János Lajos (*1823).

Händel Péter Pál festő (tinctor) 1830. október 30-án feleségül vette **Kirchmayer Johanna** 19 éves hajadont. Az esküvő tanúi voltak a vőlegény részéről Händel István testvér és Lux Mihály, a feleség részéről Kirchmayer Jakab apai nagybácsi (patruus) és Kirchmayer József, az édesapja. Gyermekeik voltak Johanna Amália (1833) és Pál Vilmos, aki 1837. február 2-án született és február 4-én keresztelték meg. A 36 éves helybeli polgár festőmester édesapja 1841. augusztus 31-én tüdővészben elhunyt, szeptember 2-án temették el.

Család, leszármazottak

E tanulmány kereteit meghaladja a leszármazottak életútjának összefoglalása, ezért most csak a szűk család, a gyermekek és az unokák alap életrajzi adatait adom közre. Forrásul szolgáltak a selmecbányai egyházi anyakönyvek a Family Search oldalán (www.familysearch.org), az állami anyakönyvek adatbázisa a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete honlapján (www.macse.hu), az Országos Széchényi Könyvtár (dspace.oszk.hu) és a Debreceni Református Kollégium

(www.hungaricana.hu) gyászjelentés-gyűjteménye, valamint az evangélikus anyakönyvek adatbázisa, az Őskereso (www.oskereso.hu).

Händel Vilmos 1867. november 11-én kötött házasságot Selmecebányán a helybéli Heincz Viktóriával.⁹ Viktória Otília (Selmecebánya, 1844. szept. 5./*7.) édesapja Heincz Ádám cs. kir. hadnagy, édesanyja Scharff Lajos kereskedő és Todt Rozina lánya, Rozina Hermina Emília (1817–?) volt.

Händel 1925. december 25-én hunyt el Selmecebányán. „A felvidéki magyarság egyik erős oszlopa dőlt ki az élők sorából. Karácsony első napján Selmecebányán elhunyt idős Haendel Vilmos evangélikus íőesperes. Kilencvenéves korában szenderült jobblétre a felvidéki evangélikus magyarok mindvégig izzó hazafias prédikátora, akihez még a cseh zsarnokság sem mert hozzányúlni. Haendel főesperes halála a Felvidék egész magyarságát gyászba borította”.¹⁰ Két nappal később temették el, sírja a Kopogtató mögötti evangélikus temető bejáratához közel, a 6. parcellában található.¹¹ Özvegye nem sokkal élte túl, 1926. április 25-én lányánál Diősgyőrött hunyt el, és férje mellé temették április 29-én.¹²

A házaspárnak négy gyermeke született: Béla (Adalbert, 1868. júl. 4., aznap megkeresztelték, másnap meghalt); Vilmos Viktor Lajos (1874. júl. 29./*aug. 23.); Valéria Emília (1878. nov. 7./*dec. 4.) és Béla Emil Hugó (1880. nov. 13./*29.).

Vilmos Viktor Lajos 1900. augusztus 21-én Budapesten feleségül vette Schönoa Máriát.¹³ A feleség családja zágrábi eredetű. Senoa (Schenoha, Šenoa, Schenoa) Alois Gaspar Vjekoslav (1805–1878) és Rabats Terézia (1813–1847) házasságában négy gyermek született, August (1838–1881), Teodor (1841–1843), Julije (1845–1897) és Aurel (1846–1914). Aurél felesége jeddi Fejér Ilona (1852–

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 20 Őfelsége Személye körüli M. Kir. Minisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban K 20) 1918–384. (2142/1916).

10 A felvidéki magyarság gyásza. In: 8 Órai Ujság, 11. (1925) 295. sz. 8. p. (dec. 31.). Magyarság, 8. (1927) 194. sz. 4. p. (aug. 28.). Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/265431#>

11 Halálozás. In: Evangélikusok Lapja, 12. (1926) 2. sz. 15. p. (jan. 10.); Csáky, 2004. 7. p. Megemlékezések: *Geduly*, 1926. –i: Szepesváraljai Händel Vilmos. In: Képes Luther-Naptár az 1927. közönséges évre. Szerk.: Hetvényi Lajos. Sopron, 1926. 112–113. p. Meghalt az utolsó magyar evangélikus lelkész Selmecebányán. In: Prágai Magyar Hírlap, 5. (1926) 2(1040). sz. 13. p. (jan. 3.): „Händel Vilmost az ő bányavárosa egyik tipikus álákja szállt a sírba, a magyar kultúreltet pedig régi vezéremberét könnyezte meg a selmecí nagyharang bús akkordjaival, a magyar egyház pedig eltemette benne az utolsó magyar evangélikus papot.”

12 Magyarság, 7. (1926) 96. sz. 9. p. (ápr. 29.). Halálozás. In: Evangélikusok Lapja, 12. (1926) 19. sz. 151. p. (máj. 9.). Halálozás. In: Harangszó, 17. (1926) 20. sz. 168. p. (máj. 16.).

13 Házasság. In: Budapesti Hírlap, 20. (1900) 228. sz. 6. p. (aug. 21.).

1915), gyermekeik voltak: Mária Ilona Terézia (Budapest, 1879. máj. 8./*25), Ilona Amália Mária (Budapest, 1883. júl. 10./*25.) és Margit. Schenoa Mária 1939. október 28-án hunyt el Debrecenben, két nap múlva a nagyerdei temetőben evangélikus szertartással helyezték végső nyugalomra. A házaspár gyermekei: Händel Mária Viktória Anna (Debrecen, 1901. aug. 14. 1∞1920 Olsavszyk Gyula /Debrecen, 1887/; gyermekük: Olsavszyk Gyula; 2∞Pajor Győző, gyermekük: Klára) és Vilmos (1903. nov. 22. Debrecen, ∞Winckler Anna).

Valéria előbb Király Ernő (gyermekük: Edit, *1902, ∞Széky István, gyermekük Judit), majd Zsoldos István (†1953 k.) — 1925-től a vasgyár igazgatója — felesége lett, utóbbival Diósgyőrött éltek.

Béla Emil Hugó 1910. augusztus 20-án vette feleségül Heincz Dórát. E házasságban három gyermek született, Gedeon (1911–1930),¹⁴ Gábor (1913–1948 után) és Béla (1917–1945 körül) — ő volt az Országos Levéltár munkatársa, életrajzi adatainak kutatása inspirálta ezt a cikket. Az akkor már özvegy Béla Székesfehérváron, 1948. szeptember 25-én hunyt el.

Tanulmányok, irodalmi munkásság

Szinnyei szerint Händel a szülőföldjén, Nyíregyházán, Miskolcon, majd Eperjesen végezte középfokú tanulmányait, az utolsó helyszínen teológiai tanfolyamot is végzett.¹⁵ A Wikipédia szerint a szülőföldjén két grammatikai osztályt és 1848/49-ben magánúton a szintaxis első osztályát végezte el.¹⁶ Az 1857/58. tanévben az eperjesi kollégium növendékeként elnyerte a Róth–Teleki-féle 40 forintos ösztöndíjat, amelyet évente 60 evangélikus főiskolai növendéknek osztottak ki a pozsonyi, eperjesi, késmárki, soproni, selmeci, szarvasi és roznói iskolákban.¹⁷

A 22 éves ifjú 1859. november 4-én a jénai egyetem teológiai fakultására, majd innen továbbmenve a hallei egyetem teológiai karára iratkozott be 1860.

14 Magyarország, 11. (1930) 229. sz. 13. p. (okt. 9.).

15 A Ferenc József-rend lovagkeresztjének adományozására vonatkozó előterjesztés nem Miskolcot, hanem Szolnokot adja meg egyik tanulmányi helyszíneként, nyilván tévesen.

16 A szócikkben (https://hu.wikipedia.org/wiki/Händel_Vilmos) megadott forrásokban ez az információ nem szerepel, így nem világos, honnan vették ezt az adatot.

17 A Róth–Telekiféle ösztöndíjak (stipendiumok). In: Politikai Ujdonságok, 4. (1858) 21. sz. 245. p. (máj. 27.); Pesti Napló, 9. (1858) 102–2488. sz. 2. p. (máj. 28.).

október 13-án.¹⁸ Az egyetemi anyakönyvek szerint elhunyt apja Färber (kelmefestő) volt. Halléból 1861. április 25-én hazament.¹⁹ Bár életrajza szerint 1861-ben még hét német és svájci egyetemet is meglátogatott, azokra nem iratkozott be hallgatóként.²⁰

Irodalmi munkássága kiegészítendő néhány adattal. 1867-ban részt vett az új váci gyülekezet adósságainak csökkentése érdekében tervezett *Rajzok a magyar protestantizmus történetéből* című kötet elkészítésében, Tornynos Pálnak a váci evangélikus gyülekezet történetét tárgyaló tanulmányát, valamint Győry Vilmos Bethlen Gábor-tanulmányát fordította németre.²¹ 1877-ben egyháza történetét írta meg a középiskolák felsőbb osztályai és a tanítóképzők számára.²² „Tankönyvül egyelőre csakis Selmecen s két tanítói képezdében használtatik. Reményilem, hogy Szarvas és Pest legközelebb fogja befogadni” — írta Händel 1879-ben Petrik Géának.²³ 1878-ban könyvismertetése jelent meg, 1890-ben pedig az akkor elhunyt bányai püspök emlékkönyvét szerkesztette.²⁴ 1903-ban lefordította Luter kis kátéját és cikket írt a nőegyesületekről (alapítója és 1873-tól titkára volt a

18 *Szögi László*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919. / Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen, 1789–1919. Bp., 2001. 4557., 6630. tétel.

19 *Szlávik Máttyás*: Századunk magyar hallgatói a halle-wittenbergi egyetemen. In: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 43. (1900) 34. sz. 542. p. (aug. 26.).

20 A Ferenc József-rend lovagkeresztjének adományozására vonatkozó előterjesztés a bonni helyett a londoni egyetemet adja meg, nyilván tévesen. Händelnek a magyar nemesség elnyerését követően a nemesi oklevélhez benyújtott adatszolgáltatása szerint egy nyári szemeszteren látogatta meg a német és svájci egyetemek teológiai előadásait.

21 *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 10. (1867) 52. sz. 1686. p. (dec. 29.).

22 *A keresztyén egyház története. A középiskolák felső osztályai és a tanítóképezdék növendékei számára.* Irta Hasé, Hagenbach stb. nyomán Handler Vilmos, ev. németmagyar lelkész és lycealis tanár Selmecen. Ára 80 kr. o. é., kapható a szerzőnél. Nyomtatott Selmecen, 1877. Ismertetése *Zs. M-től*: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 21. (1878) 14. sz. 435–436. p. (ápr. 7.).

23 *Vö.* az 1. lábjegyzettel.

24 *Még néhány szó az új testamentom új fordításához.* In: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22. (1879) 6. sz. 176–177. p. (febr. 9.). Emléklapok. Kegyelete jeléül kiadta a bányai ág hitv. ev. egyházkerület néhai Szeberényi Gusztáv szeretett püspökének emlékére. Szerk.: Händel Vilmos. Bp., 1890.

selmeci evangélikus nőegyletnek).²⁵ 1911-ben a selmecebányai evangélikus elemi népiskola számára tantervet és utasítást állított össze.²⁶

Lelkész és tanár, közéleti személyiség

Händelt Máday Károly, a tiszai kerület frissen megválasztott püspöke hívta maga mellé Miskolcra, ahol segédlelkész volt 1861–1862-ben.²⁷ 1862 elején a selmecebányai német–magyar gyülekezet hívta meg lelkésznek, április 2-án foglalta el hivatalát, amit 89 éves koráig, haláláig, 63 éven át betöltött.

Nekrológja szerint Händelt „a budapesti német és a soproni gyülekezet is meghívja lelkészének, de ő szerényebb javadalmazása mellett is hűséggel ott maradt, ahova örállónak első ízben választották”.²⁸ Árnyalja ezt a képet, hogy 1874 elején ő is pályázott a pesti hitszónoki állásra, de azt nem nyerte el.²⁹ 1885-ben a Győry Vilmos halálával megürült pesti lelkészi állásra nem írtak ki pályázatot, Bachat Dániel budapesti esperes csak négy lelkészt, közöttük Händelt hívta meg próbaszónoklatra, de ő nem utazott fel a fővárosba a meghallgatásra.³⁰ Az egyházkerület egyházi jegyzője volt 1885-től, később is újraválasztották.³¹ 1885-től a gyárhonti egyházmegye alesperese, 1888-tól főesperese lett.³²

1890-ben elhunyt a bányai kerület püspöke, Szeberényi Gusztáv. A püspökválasztást a sajtón keresztül zajló korteskedés próbálta befolyásolni, eszerint Händel

25 Kimutatás a selmeci ev. nőegylet 1873-ik évi működéséről. In: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 17. (1874) 19. sz. 603. p. (máj. 10.). Händel Vilmos: Az evangéliumi nőegyesületekről. In: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 46. (1903) 41. sz. 648–650. p. (okt. 10.).

26 Tanterv és utasítás az ág. hitv. evang. elemi népiskola részére. Közrebocsátja az egyetemes közgyűlés határozata alapján Händel Vilmos mint megbízott szerkesztő. Selmecebánya, 1911. 97 p.

27 MNL OL K 20. 1903–579. „Händel Vilmos legfelsőbb kintüntetése tárgyában”. *Szendrei János*: Miskolcz város története és egyetemes helyiratai IV. Miskolcz város története, 1800–1910. Miskolc, 1911. V. Egyházi élet, 389. p. Máday 1861. szeptember 4-én avatta őt lelkésszé a nemesi oklevelét igénylő 1917. évi kérvénye szerint.

28 Képes Luther-Naptár, 1927. 112. p.

29 Rövid hírek. In: *Fővárosi Lapok*, 11. (1874) 48. sz. 210. p. (febr. 28.).

30 Próba-szónoklat. In: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 28. (1885) 45. sz. 1439. p. (nov. 8.); A pesti magyar evang. egyház. In: *Budapesti Hírlap*, 5. (1885) 315. sz. 5. p. (nov. 16.).

31 A bányai evang. egyházkerület. In: *Fővárosi Lapok*, 22. (1885) 228. sz. 1479. p. (szept. 25.).

32 *Zoványi*, i. m.

Vilmos volt az egyik — vagy éppen egyetlen alkalmas — jelölt.³³ Mivel a hírlapi cikkek nem segítették Händelt a püspökség elérésében, az év végén lemondott a jelölésről, és végül Sárkány Sámuel lett a püspök, akinek a beiktatásakor Händel szolgáltatta az úrvacsorát.³⁴

Händelt 1891-ben a Luther társaság (1886) igazgatótanácsába választották.³⁵ 1891 decemberétől az országos evangélikus zsinaton a bányakerületi püspökség, honti esperesség képviselőjeként szerepelt, majd egyházi jegyzőül, továbbá a tanügyi bizottságba is megválasztották. 1892. május 23-án Zoch Pál azon felszólalása ellen emelt szót, hogy a tót nép vallásosabb volna a más nyelvűeknél. A zsinaton megjegyzték, hogy „a fiatal, jóképű Händel Vilmosnak van a legjobb hangja”.³⁶ 1893-ban ismét kerületi képviselőnek, 1894-ben végleges jegyzőnek választották meg, 1897-ben az egyetemes konventen főjegyző és az alkotmány- és jogügyi bizottság tagja lett, 1899-től az egyetemes törvényszék egyházi tagja.³⁷ 1902-ben a Magyar Protestáns Belmisszió Egyesület alelnökévé választották, e tisztségét 1905-ig töltötte be.³⁸

Händel lelkészi feladatai közé tartozott a gyülekezet iskoláinak személyzetéről gondoskodni, többször is írt ki pályázatot: 1873-ban a vegyes alelemibe tanítói állásra „szakismerettel és orgonálási ismeretekkel” bíró jelöltnek; 1877-ben a felső leányiskolába tanítónői állásra magyar és német nyelvben, zenében és fran-

-
- 33 „A felvidékről írják lapunknak: Közzeledik már a bányakerület ev. színódusának ideje, s napirenden van a püspöki szék betöltése. Eddig feltűnő egyhangúsággal csak egy jelöltet emlegetnek: Händel Vilmos selmecbányai lelkészt és nagyhonti főesperest, ki az egyházkerület főjegyzői teendőin kívül most a püspöki agendákat is végzi. Händel valóban legalkalmasabb jelölt: mint történetíró s elsőrendű egyházi szónok, mint buzgó vallástanár és esperességi kerületében az iskolaügy reformátora tevékenységének eddigi mezőin mindenütt mély nyomokat hagyott hátra. Hazafisága rendíthetetlen, tekintélye s népszerűsége nagy, koránál, testi erejénél fogva pedig fényes állásában munkabírással sok szolgálatot tehet az egyháznak és a nemzetnek.” A bányakerületi püspökválasztás. In: Budapesti Hírlap, 10. (1890) 257. sz. 3. p. (szept. 18.).
- 34 Ki lesz Szeberényi utódja? In: Budapesti Hírlap, 10. (1890) 261. sz. 6. p. (szept. 22.). Püspökválasztás. In: Pesti Hírlap, 12. (1890) 304. sz. 5. p. (nov. 5.). A bányakerületi ev. püspök beiktatása. In: Budapesti Hírlap, 10. (1890) 346. sz. 9. p. (dec. 18.).
- 35 A Luther-Társaság története. Szerk.: Kayser Szilárd. Bp., 1940.
- 36 Az ágost. evangélikus egyház zsinata. In: Pesti Hírlap, 14. (1892) 133. sz. 5. p. (máj. 13.).
- 37 A Luther-társaság. In: Budapesti Hírlap, 11. (1891) 264. sz. 3–4. p. (szept. 26.). A bányai ev. egyházkerület közgyűlése. In: Magyar Ujság, 6. (1897) 292. sz. 5. p. (okt. 21.). Az ágostai hitv. evangélikus egyház egyetemes konventje. In: Magyar Ujság, 6. (1897) 293. sz. 5. p. (okt. 22.). Protestáns gyűlések. In: Budapesti Hírlap, 19. (1899) 291. sz. 3. p. (okt. 20.).
- 38 Protestáns egyházi és iskolai lapok, 45. (1902) 39. sz. 634. p. (szept. 28.); Protestáns egyházi és iskolai lapok, 48. (1905) 46. sz. 728. p. (nov. 12.).

cia nyelvben jártas jelöltnek; 1884-ben az elemi leányiskola felső három (IV–VI.) osztályába tanítói állásra, magyar és német nyelvismerettel bíró jelöltnek, 1894-ben munkatanítónői állásra.³⁹

Nem csak saját közösségére fordított figyelmet, az ország más evangélikus gyülekezetének vagy intézményének támogatására is gondolt. 1874–1875-ben pénzbeli adománnyal támogatta a pesti protestáns árvaházat.⁴⁰ A selmeci hittársak között 1879-ben a szegedi vízkárosult evangélikus egyház és lelkész részére küldött 15 Ft-ot.⁴¹ 1892-ben a felvidéki ínség enyhítésére megindult országos gyűjtésben a bakabányai elemi iskola körében adományozott.⁴² A lelkész több alkalommal számolt be evangélikusok alapítványairól, (Czipszer Sámuel, Hell Adalbert, Scharff Nándor, Tibély Vilmos) hagyatékairól, hogy ösztönzést adjon másoknak is az ilyen kegyes rendelkezések követésére.⁴³

Händel több évtizeden keresztül volt a selmecbányai líceum óraadó tanára, ahol vallástani órákat oktatott. A VII. és VIII. évfolyamon „ész- és lélektan”, keresztény hit- és erkölcstudományt és egyháztörténetet tanított, utóbbit az általa 1877-ben kiadott kézikönyve szerint, továbbá az V–VI. évfolyamon több éven keresztül görög nyelvet és ó- és újszövetségi könyvek ismertetését is oktatott.⁴⁴ Később híressé vált tanítványai közül a legnevezetesebb Mikszáth Kálmán, akit 1864/65-ben lélektan, 1865/1866-ban esztétika tárgyokban tanított.⁴⁵

39 Pályázatok. In: Néptanítók Lapja, 6. (1873) 31. sz. 545. p. (júl. 31.); Pályázat. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 16. (1873) 30. sz. 957. p. (júl. 27.). Pályázatok. In: Néptanítók Lapja, 10. (1877) 12. sz. 225. p. (jún. 30.), Pályázatok. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 20. (1877) 26. sz. 831. p. (júl. 1.). Néptanítók Lapja, 17. (1884) 47. sz. 448. p. (júl. 12.); Munkatanítónői állás. In: Néptanítók Lapja, 27. (1894) 62. sz. 579. p. (aug. 4.).

40 Adakozások a pesti prot. árvaházra. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 17. (1874) 19. sz. 605. p. (máj. 10.). Számadás. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 18. (1875) 1. sz. 31. p. (jan. 3.).

41 Hivatalos jelentés a szegedi vízkárosult evang. egyház és lelkész részére történt segélygyűjtésről. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 22. (1879) 17. sz. 545. p. (ápr. 27.).

42 Budapesti Hírlap, 12. (1892) 87. sz. 17. p. (márc. 27.).

43 Czipszer Sámuel hagyománya, Selmecczen. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 17. (1874) 26. sz. 826–827. p. (jún. 28.). Protestáns egyházi és iskolai lapok, 18. (1875) 7. sz. 217. p. (febr. 14.). Kegyes alapítványok Selmecczen. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 21. (1878) 3. sz. 89. p. (jan. 20.). Selmeccről. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 22. (1879) 35. sz. 1127. p. (aug. 31.).

44 *Breznyik János*: A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. Selmeccbánya, 1883. 379. p.

45 *Praznovszky*, 1999.

Händel alapító tagja volt az Országos Magyar Iparegyesületnek (1867) és a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak (1888), tagja volt 1885-től a Magyarországi Kárpátegyesületnek és 1906-tól a Magyar Pedagógiai Társaságnak.⁴⁶ 1900-tól igazgatósági tagja a Selmeci Népbank Rt-nek, 1901-től a selmecbányai takarékpénztárnak.⁴⁷

Bár Händel szepességi szász családból származott, és Selmecbányán a német–magyar (tehát nem a szlovák) gyülekezet lelkésze volt, buzgó magyarságáról több feljegyzés is megemlékezett. 1885-ben pénzt adományozott a brassói evangélikus magyar egyház szász egyháztól elszakadására.⁴⁸ 1895-ben a Kossuth-gyászmenetek sorában a vidéki rendezvények körében első helyen (márc. 24.) szerepelt a selmecbányai gyászünnepe, ahol az evangélikus istentiszteleten Händel „nagy hatású templomi beszédben méltatta Kossuth Lajos érdemeit”.⁴⁹ Az 1899. évi egyházmegyei gyűlésen pedig olyan jelentést készített, ami a sajtó figyelmét is felkeltette: „A napirend tárgyai közül különösen Händel Vilmos főesperes jelentése érdekes. Örömmel konstataulta ugyanis, hogy az egyház tót hívei körében egyre jobban terjed a magyarság. Minden gyülekezetükben megülték a magyar nemzet ünnepeit, azonkívül pedig Szász és Fehérkat községekben a magyar nyelvű istentiszteletet hozták be.”⁵⁰

40 év jutalma — Ferenc József-rend

Händel Vilmos egyházi és világi ügyekben kifejtett négy évtizedes munkásságát megünnepelték gyülekezeti társai,⁵¹ de azt a helyi politika állami kitüntetéssel is

46 Az országos magyar iparegyesület. In: Budapesti Közlöny, 1. (1867) 146. sz. 1647. p. (szept. 6.); Nyugtázások. In: Anyagi érdekeink, 1. (1871) 2. sz. 32. p. (aug. 16.); Protestáns Szemle, 5. (1893) 2. sz. borító; A Magyarországi Kárpátegyesület tagjainak névjegyzéke. In: A Magyarországi Kárpátegyesület évkönyve, 12. Igló, 1885. 261. p.

47 Magyar Compass, 29/1. (1900) 635–636. p.

48 Kimutatás. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 28. (1885) 20. sz. 641. p. (máj. 17.).

49 Budapesti Hírlap, 15. (1895) 83. sz. 5. p. (márc. 26.).

50 Magyarosodó tótok. In: Budapesti Hírlap, 19. (1899) 190. sz. 7. p. (júl. 11.).

51 „Laszkáry Pál egyházmegyei felügyelő megnyitó beszédében meleg hangon emlékezett meg elnöktársa, Händel Vilmos főesperes érdemeiről, ki mint selmecbányai lelkész negyven év óta, mint főesperes tizenhat év óta, azonkívül mint a kerületi és egyetemes közgyűlések egyik buzgó főjegyzője, áldásosan működik egyháza és hazája javára. Indítványozza, hogy a főesperesnek sokoldalú hasznos működéséért és buzgalmáért jegyzőkönyvileg köszönet és elismerés nyilváníttassék. Az indítványt a közgyűlés lelkes éljenzéssel elfogadta. A főesperes erre ékes

el akarta ismerni. A korabeli gyakorlat szerint az eljárás ilyenkor az volt, hogy a kitüntetési javaslatot a foglalkozás szakterülete szerinti miniszternek nyújtották be. A tárcavezető — egyetértése esetén — előbb engedélyt kért a minisztertanácstól, hogy a kitüntetést az uralkodónál javaslatba hozza, majd annak jóváhagyása után kérte az őfelsége személye körüli miniszter közbenjárását, hogy javasolja — korabeli szóhasználattal: „eszközölje ki” — az uralkodónál a kitüntetés odaítélését, vagyis „legkegyelmesebb adományozását”. Ugyanez volt az eljárásrend a nemességadományozások esetében, azzal a kiegészítéssel, hogy az Országos Levéltártól szakvéleményt kértek a nemesi előnév és a címer közjogi és heraldikai megfelelőségéről. Az ilyen uralkodói elismerések dokumentációja tehát a kezdeményezők, a szakminisztérium, a minisztertanács, az őfelsége személye körüli minisztérium és a levéltár — szerencsés esetben fennmaradt — magán vagy hivatali iratanyagában kutatható fel.

1903 elején Szitnyai József selmecebányai polgármester kezdeményezte Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternél, hogy Händel Vilmost terjesszék fel a Ferenc József-rend lovagkeresztjére.⁵² Javaslatát Lits Gyula Hont vármegyei főispán és Baltik Frigyes dunáninneni evangélikus püspök is pártolta.⁵³

Wlassics április 22-én megszerezte a Minisztertanács hozzájárulását a kitüntetés adományozására,⁵⁴ majd április 30-án átiratban megkérte gróf Széchenyi Gyula őfelsége személye körüli miniszter közbenjárását. Javaslatában részletesen — bár Szinnyei szócikkénél nem alaposabban — ismertette Händel életrajzát, irodalmi munkásságát, megemlítve, hogy „egyházának ügyeiben kifejtett tevékenysége mellett mindenkor élénken részt vett a város társadalmi mozgalmaiban is. Tagja a közigazgatási és törvényhatósági bizottságnak és e téren is hasznos

szavakban köszönte meg a bizalmat, mely további működésére buzdítólag fog hatni.” Áramlatok a Felvidéken. In: Budapesti Hírlap, 22. (1902) 185. sz. 10. p. (júl. 8.).

- 52 A rendet I. Ferenc József császár alapította 1849-ben, amelynek — a rendszabályok bővítésével végül — négy osztálya volt: nagykeresztesek, középkeresztesek, tisztek és lovagok. A rendet születésre, vallásra és állásra tekintet nélkül, kül- és belföldi polgári személyek is elnyerhették kiváló érdemeik jutalmául, de a rendjel tulajdonosa nemességet vagy örökölhető kitüntetést nem szerzett. Ferenc József-rend. Révai Nagy Lexikona. VII. Bp., 1913. 419. p.
- 53 Az adományozás iratai: MNL OL K 20. 1903–579. A kitüntetést kezdeményező három javaslat nem maradt az ügyiratban.
- 54 MNL OL K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (a továbbiakban K 27) 1903. ápr. 22. (17. ülés) 36. napirendi pont: Javaslat Händel Vilmos selmecebányai evangélikus lelkész, kerületi főesperes részére a Ferenc József Rend lovagkeresztje kitüntetés adományozására (elérhető: www.adatbazisokonline.hu). A napirend kivonata: MNL OL K 20. 1903–579. (599/1903.).

munkássággal támogatja a város tanácsát közügyeinek vezetésében”. A miniszter szerint „e sokoldalú tevékenység, melyet e férfiú 40 évet meghaladó lelkészi pályafutásában kifejtett, méltán megérdemli, hogy a kitüntetés külső díszével is felruháztassék. Politikai magatartása kifogástalan.”⁵⁵

Széchenyi május 15-én nyújtotta be az uralkodóhoz az — előiratokhoz képest új információt nem tartalmazó — előterjesztését és annak német nyelvű fordítását, csatolva a szakminiszter átiratát, a javaslatot tevők felterjesztéseit, valamint az uralkodói döntés tervezetét. A miniszter arra tekintettel, hogy a főispán és a püspök is melegen támogatták a javaslatot, kérte a kitüntetés adományozását.⁵⁶

Az uralkodó május 20-án legfelsőbb elhatározással Händel Vilmosnak „az egyház és a közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül” díjmentesen adományozta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. A rend irodája már május 22-én megküldte a kitüntetést, az adományozó oklevelet és az alapszabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, de az elkallódó átvételi elismervény miatt csak július 5-én jelentették, hogy a lovagkeresztet Händel átvette.⁵⁷ Az érdemrendet június 25-én a megyei bizottság ünnepi ülésén nyújtották át, az alkalomról több napi- és hetilap is tudósított.⁵⁸

50 év jutalma — a magyar nemesség

1912-ben Händel selmecebányai lelkészi szolgálatának 50. évét kezdte meg. A tiszteletre méltó évfordulóról a felekezeti sajtó és a dunáninneni evangélikus egyházkerület közgyűlése is megemlékezett.⁵⁹ A lelkész ötvenéves működése elismeréséül a magyar nemességért folyamodott, amely törekvésében támogatta őt a vallás- és közoktatási miniszter is.

55 MNL OL K 20. 1903–579. (579/1903.).

56 MNL OL K 20. 1903–579. (599/1903., 663/1903.).

57 MNL OL K 20. 1903–579. (699/1903., 747/1903., 905/1903.).

58 Kitüntetett lelkész. In: Pesti Napló, 54. (1903) 173. sz. 9. p. (jún. 26.); Budapesti Hírlap, 23. (1903) 174. sz. 12. p. (jún. 26.); Kitüntetett lelkész. Budapesti Napló, 8. (1903) 173. sz. 10. p. (jún. 26.); Kitüntetett lelkész. Független Magyarország, 2. (1903) 458. sz. 14. p. (jún. 26.); Händel Vilmos ünneplése. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 46. (1903) 52. sz. 826. p. (dec. 27.).

59 Jubileum. In: Dunántúli Protestáns Lap, 23. (1912) 20. sz. 178. p. (máj. 19.). A dunáninneni evangélikus egyházkerület közgyűlése. In: Budapesti Hírlap, 32. (1912) 204. sz. 10. p. (aug. 30.); Pesti Hírlap, 34. (1912) 205. sz. 24. p. (aug. 30.).

Gr. Zichy János kultuszminiszter 1912. április 19-én átiratban kérte a Belügyminisztérium vezetésével megbízott gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnököt, hogy mivel szeretné javasolni Händel számára a magyar nemesség „váraljai” előnévvel adományozását, közjogi helyesség szempontjából bírálják el e szándékát, valamint a címertervet és a leírást véleményezzék. A miniszter megjegyezte, hogy „Händel Vilmos öt évtizedet meghaladó lelkipásztori, tanári és irodalmi, valamint közéleti működése indokoltta teszi, hogy részére a magyar nemesség előnévvel leendő adományozását” javasolja. Április 28-án a belügyminiszter a kérvényt rövid úton az országos főlevéltárnoknak küldte meg véleményezésre.⁶⁰

Csánki Dezső frissen kinevezett országos főlevéltárnok május 5-én kelt jelentése szerint a váraljai előnév csak akkor volna javaslatba hozható, „ha az ily nevű községek valamelyikével kellő kapcsolatot (születés, birtoklás stb.) kimutatni képes lenne” a reménybeli adományos. Ha azonban valamilyen jelzős Váralja helységről (pl. Lublóváralja, Krasznahorkaváralja) lenne szó, akkor az előnév csak ilyen teljes alakban és ugyancsak indokolt kapcsolat alapján javasolható. A bemutatott címerterv nagyjából kifogástalan és a heraldika szabályainak megfelelő, de „a sas által tartott *magyar címer* az újabb közjogi gyakorlat értelmében sem maga egészében, sem pedig részeiben nem engedélyezhető”. Ezért a kérelmezőt arra kell utasítani, hogy a magyar címer helyett más tárgyat, pl. egy nagy könyvet (bibliát) vagy más alkalmas tárgyat tartson. Az így módosított címertervet és a helyesbített címerleírást három példányban kell majd ismét benyújtani.⁶¹ A jelentés megállapításairól a belügyminiszter május 28-án értesítette a kultuszminisztert, jelezve, hogy a módosított címerrajzot és címerleírást majd csak a nemességadóományozás után kell benyújtani.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter július 16-án Lukács László új miniszterelnök–belügyminisztert tájékoztatta, hogy a választ Hont vármegye és Selmecbánya főispánjának tudomására hozta, hogy azt bizalmasan közölje a kitüntendővel, és visszakérőleg a főispán választát is megküldte.⁶² Ez a levél nincsen az ügyiratban, ezért annak tartalmáról csak a további ügyintézésből következtethetünk.

A belügyminiszter az országos levéltárnokot ismét rövid úton véleményadásra kérte a választott „szepesváraljai” előnévvel kapcsolatban. Csánki helyett

60 MNL OL K 148 Belügyminisztériumi levéltár, Belügyminisztérium, Elnöki iratok, 1912-2a-2827. (1057/1912. VKM).

61 MNL OL Y 1 Az Országos Levéltár Levéltára, Általános iratok 1944-ig. 1918–107. (791/1912. OL). Ügyirati tisztázata: MNL OL K 148. 1912-2a-2827.

62 MNL OL K 148. 1912-2a-2827 (5080/1912.; 2677/1912. VKM).

Tagányi Károly országos levéltárnok válaszolt 1912. július 19-én: miután a főispán 323/1912. számú jelentése igazolta Händel szepesváraljai születését, azt az előnevet javaslatba hozhatónak jelentette ki, de az adományozandó címerrel kapcsolatban a folyamodó az előző utasításnak megfelelően járjon el. Ennek alapján a kultuszminisztert augusztus 6-án értesítették, hogy a választott előnévvel szemben közjogi akadály nem merül fel, a címernél azonban a korábbi belügyminiszteri véleményt vegyék figyelembe.⁶³

A nemességadományozás ügye ezt követően megakadt, amelyben bizonyára közrejátszott, hogy 1913-ban személycsere történt a kultusztárca élén (gróf Zichy Jánost Jankovich Béla váltotta), így az adományozás kezdeményezése 1914-re húzódott át.

A Minisztertanács 1914. július 16-i ülésének 21. napirendi pontjában a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére hozzájárultak ahhoz, hogy Händel Vilmos evangélikus lelkész és főesperes, valamint utódai számára „az egyházi élet terén félszázadot meghaladó kiváló működésével szerzett érdemei elismerésül magyar nemességnek »szepesváraljai« előnévvel díjmentesen való legkegyelmesebb adományozása iránt legfelsőbb helyre legalázatosabb javaslat tétessék”.⁶⁴ A hitelesített jegyzőkönyv e napirendi pontot tartalmazó kivonatát az őfelsége személye körüli, a vallás- és közoktatásügyi, valamint a belügyminiszter számára is megküldték.⁶⁵

A vallás- és közoktatásügyi miniszter július 21-én küldte meg javaslatát az őfelsége személye körüli miniszternek. Händel életrajzát jórészt Szinnyei alapján ismertette: 1862-től a magyar–német evangélikus egyház választotta meg lelkészének, „és azóta ritka önzetlenséggel szakadatlanul ezen egyház szolgálatában maradt, bár a lefolyt ötven esztendő meghaladó időszak alatt nem egyszer lett volna alkalmá nagyobb javadalmú állásokat elfoglalni”. 1888-ban a nagyhonti egyházmegye főesperesévé, 1894-ben a dunáninneni egyházkerület főjegyzőjévé választották meg, 1891–1894 között az országos zsinat jegyzője volt. 1908 októberében egyhangúlag a magyarhoni egyetemes egyház főjegyzőjévé választották meg.

63 MNL OL K 148. 1912-2a-2827 (5080/1912.). Fogalmazványát l. MNL OL Y 1. 1918–107. (1306/1912. OL).

64 MNL OL K 27. 1914. július 16. (19. ülés), 21. napirendi pont (elérhető: www.adatbazisokonline.hu).

65 A kivonatokat október végén küldték meg a minisztereknek, és mindenütt ad acta tették azokat, majd a későbbi ügyintézés során szerelték az ügyirathoz: MNL OL K 20. 1918–384. (2556/1914. 2172/1914.); K 148. 1918–3–503. (7805/1914.).

Lelkipásztori tevékenysége mellett 42 éven keresztül tanított vallástant a selmecbányai evangélikus főgimnáziumban, továbbá sok éven át bölcsészetet, egyháztörténetet és görög nyelvet is. A főgimnáziumban a tanítóképezdét ő szervezte meg, és a tantervét is ő készítette. Közel negyven éven át az evangélikus felsőbb leányiskolában is tanított.

Händel nemcsak az egyházi életben fejtett ki tevékenységet. Ennek elismerésképpen a selmecbányai törvényhatóság megalakulása óta tagja a törvényhatósági bizottságnak, 44 éve pedig a selmeci kaszinó alelnöke. 1903. május 20-án az uralkodótól az egyház és a közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül a Ferenc József-rend lovagkeresztjét nyerte el.

Az előterjesztés a családját is bemutatta: 1867-ben kötött házasságot Heincz Viktóriával, három gyermekük született: Vilmos, jogtudor, a debreceni jogakadémia rendes tanára, budapesti egyetemi magántanár, a debreceni evangélikus egyház presbitere, honvéd hadnagy; Valéria; Béla, jogtudor, gyakorló ügyvéd Budapesten, a budapesti evangélikus egyház presbitere, cs. és kir. hadnagy. A miniszter visszakérőleg csatolta Hont vármegye főispánjának és a dunáninneni evangélikus egyházkerület elnökségének pártoló nyilatkozatait is.⁶⁶

Burián István őfelsége személye körüli miniszter augusztus 21-én terjesztette az uralkodó elé a nemességadományozási javaslatot, de több mint két évnek kellett elteltnie, mire az uralkodó döntést hozott.⁶⁷

I. Ferenc József — egyik utolsó intézkedéseként — 1916. november 15-én kelt legfelsőbb elhatározásával „szepesváraljai” előnévvel magyar nemességet adományozott Händel Vilmosnak és törvényes utódainak „az egyházi élet terén sok évi kiváló működésével szerzett érdemei elismeréséül”.⁶⁸ Az 1912-ben indított kegyadományozási kérelem négy év múlva meghozta gyümölcsét. Az uralkodói döntést november 18-án a Miniszterelnökség útján megküldték a válás- és közoktatási miniszternek abból a célból, hogy azt az adományozottal közölje, valamint hogy tájékoztassa őt arról, hogy a nemesi oklevél kiállítása iránt

66 MNL OL K 20. 1914–384 (2172/1914., ebben 3370/1914. VKM).

67 MNL OL K 20. 1914–384 (2172/1914.).

68 MNL OL K 20. 1914–384 (2142/1916.). K 19. Őfelsége Személye körüli M. Kir. Minisztérium, Királyi Könyvek, 73. köt. p. 344. Budapesti Közlöny, 50. (1916) 275. sz. 1. p. (nov. 25.); Ferenc József utolsó kéziratai. In: Pesti Napló, 67. (1916) 327. sz. 4. p. (nov. 26.); Magyar nemesség. In: Budapesti Hírlap, 56. (1916) 329. sz. 17. p. (nov. 26.); Evangélikus papok kitüntetése. In: Az Est, 7. (1916) 330. sz. 9. p. (nov. 26.); Evangélikus lelkészek kitüntetése. In: Pécsi Napló, 25. (1916) 265. sz. 6. p. (nov. 26.); Hivatalos Közlöny, 24. (1916) 26. sz. 431. p. (dec. 1.); Kitüntetés. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok, 59. (1916) 50. sz. 596. p. (dec. 10.).

közvetlenül forduljon az Ófelsége Személye Körüli Minisztérium Segédhivatali Igazgatóságához.⁶⁹

Händel Vilmos sem sietett, csak 1917. december 1-jén nyújtotta be kérvényét a segédhivatali főigazgatóhoz nemesi oklevele kiállítása tárgyában. A családtagok keresztelésére és házasságaira vonatkozó 15 melléklettel ellátott kérvényben részletesen megadta, mely adatokat kéri felvenni a nemesi oklevélbe.

A segédhivatal február 5-én megállapította a nemesi oklevélbe felveendő adatokat: „Szepesváraljai Händel Pál Vilmos és hites nejétől, született Heincz Viktória Otíliától származó Vilmos Viktor Lajos és Béla Emil Hugó nevű fiai, valamint Valéria Emilia nevű leánya s mindkét nembéli valamennyi törvényes ivadékaik és maradékai”, egyúttal megjegyezte, hogy az unokák a nemesi oklevélben nem neveztetnek majd meg; ugyanakkor a záradékolt címerrajz és címerleírás beérkezéig a kiállítást felfüggesztette. Február 15-én arról értesítette Händelt, hogy a kiadmányozási díj 189 korona (K), a kiállítási költség pedig egyszerűbb kivitelben 520 K, díszesebb kivitelben 910 K, kéri, hogy a megfelelő összeget fizesse be. Händel másnap feladott 709 koronát a kiállítás költségeire, vagyis az egyszerűbb változatot rendelte meg. Február 26-án a segédhivatali főigazgató intézkedett az oklevél kiállításáról.⁷⁰

A címerterv és a címerleírás

Händel címertervét Keöpeczi Sebestyén József festőművész, az Országos Levéltár megbízott címerfestője készítette el, és annak engedélyeztetését is ő végezte.⁷¹ 1918. január 12-én kelt a belügyminiszterhez intézett kérvénye, amelyben a címertervet és annak leírását ismertette. A beadványt január 18-án rövid úton véleményezésre kiadták az Országos Levéltárnak, Csánki Dezső országos főlevéltárnok január 25-én jelentette, hogy „a bemutatott címertervezet és címerleírás ellen heraldikai szempontból észrevétel nem forog fenn”.⁷² A minisztériumi kiadóhivatalban a címertervezet két példányára az „Adományozható”, a címerleírás két példányára az „Elfogadható” záradékokat vezették rá, ezekből 1-1 példányt az ügyirat mellett visszatartottak. A címertervezet leírása: „Álló, csücskös talpú pajzs, melynek kék mezejében zöld hármás halom középsőjén arany koronából

69 MNL OL K 20. 1914–384 (2142/1916.).

70 MNL OL K 20. 1918–384. (2142/1916.).

71 Sebestyénről l.: *Szekeres Attila István*: Keöpeczi Sebestyén József, a címerművész. Barót, 2014.

72 MNL OL K 20. 1918–384. (2142/1916.); K 148. 1918–3–503.; Y 1. 1918–107.

jobbra tekintő, vörös nyelvét kiöltő, stilizált arany sas nő ki; a sas mellére aranyozott, barna kötésű könyv van helyezve, melynek közepét arany talpas kereszt díszíti. A pajzsra helyezett, jobbra fordított, koronás nyílt lovagsisak dísz: a koronából kinövő, jobbra fordult, vörös nyelvét kiöltő, koronás, arany oroszlán, felemelt jobbjaival arany markolatú, kivont görbe kardot tartva. A sisak takarója mindkét oldalon kék-arany”.⁷³

A Belügyminisztérium 1918. február 6-án megküldte őfelsége személye körüli miniszternek a címertervezet és a címerleírás 2-2 példányát (1-1 példányt az előírt záradékkal). Ennek alapján a segédhivatalban elkészítették a — személyes adatokon túl csak formális szövegezésű — címereslevelet, amelyet I. Károly 1918. február 27-én adott ki. A nemeslevél további sorsa nem ismert, bár 1923-ban Händel kisebbik fia, Béla jegyzőkönyvileg kijelentette, hogy a Selmecebányán tartózkodó édesapja a királyi oklevelet átvette, de hogy hol és mikor, azt nem tudta megmondani.⁷⁴

73 A címertervezet és a leírás záradékolt másolata: MNL OL, K 148. 1918–3–503., eredeti példánya: MNL OL K 20. 1918–384. (2142/1916.). A címerterv hátlapjának jobb alsó sarkában Keöpeczi Sebestyén József domborpecsétje látható.

74 MNL OL K 20. 1918–384. (2142/1916.).

SIPOS ANDRÁS

KÍSÉRLETEK BUDAPEST I. VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI KÜLFÖLDI KÖLCSÖNEINEK RENDEZÉSÉRE 1919–1922

„A főváros zálogban.” „Budapest sorsdöntő napjai. A francia kölcsön katasztrófába döntheti a fővárost.” „A főváros pénzügyi összeomlás előtt”¹ Ilyen és hasonló címekkel találkozhat az amúgy is borzolt idegzetű újságolvasók 1922 novemberében, amikor francia megbízottak érkeztek a város világháború előtti kölcsöneinek rendezésével kapcsolatos tárgyalásokra. A probléma hordereje ekkor tudatosult a közvélemény számára, és egyúttal szélesebb, ijesztő dimenziót is kapott. Az emberek ugyanezekben a napokban sokat olvashattak az európai politika homlokterébe kerülő jótételei problémákról (melyek 1923 januárjában a Ruhr-vidék francia–belga megszállásához vezettek). A hírek nyomán már adott volt a közvélekedés, hogy egy vesztes ország számára kiszámíthatatlan következményekkel járhat, ha megpróbál szembehelyezkedni a franciák anyagi követeléseivel.

A Magyarság, Milotay István lapja így riogatta olvasóit: „Ahogy a megszorult keresztény magyar középosztály bútorait, párnáit, főzőedényeit, fehérneműit hordja zálogba és vagyonmentő vásárra, hogy pusztá életét megválthassa, úgy követelik a francia hitelezők Budapesttől háztartásának berendezéseit: a gázgyárat, a vízvezeték, a fürdőit, talán utcáiról a kövezetet s háztetőiről a zsindelet is zálogba, üzleti kihasználásra [...] az egész francia Shylock-pörben talán az a letragikusabb, hogy mindazok az adósságok, melyeket most a keresztény rendszernek prezentálnak, a régi jó demokrata-liberális gazdálkodás gyermekei, [...] amely íme, hibáival hetedízigen bosszút áll azokon, akiket a sors a főváros élére állít [...] Ó, élénken emlékszünk a Potemkin-városfejlesztés módszereire és erkölcsőire, melyeknek szegény Budapest évtizedeken át kísérleti médiuma volt, a klikk-gazdálkodás feneketlen léhaságára, amely, miközben szakadatlanul épített, mert szakadatlanul keresni akart, alapjaiban ásta alá a főváros egész anyagi jövődjét.”² Wolff Károly, a Keresztény Községi Párt elnöke, a városháza politikai vezére a párt értekezletén hasonló szellemben intézett kirohanást a „régizsim” ellen, megtoldva azzal a váddal, hogy a beruházási célra felvett kölcsönöket nem

1 Magyarság, 1922. november 18. 1. p.; Fővárosi Hírlap, 1922. november 22. 3. p.; Pesti Hírlap, 1922. november 30. 1. p.

2 Magyarság, 1922. november 18. 1. p.

mind erre fordították, hanem a deficités pazarló gazdálkodás miatt folyó kiadásokra herdálták el.

A mérsékelt liberális, Wolff városi rendszerével élesen szemben álló Fővárosi Hírlap szerint „a legszomorúbb dátumok egyike” lesz Budapest történetében, amikor december 14-én Párizsban folytatni kell az eredmény nélkül megszakadt budapesti tárgyalásokat. „A francia követelések mindenkit megdermesztenek, segedelem azonban más nincs velük szemben, minthogy bölcs, okos, szakértő, tapasztalt és diplomatikus érzékkel rendelkező férfiakat küldjenek harcba. Ehelyett nem történik egyéb, minthogy a mai többség lehetetlen és átlátszóan naív argumentumokkal vádakat kovácsol a régi rezsim ellen [...]”³.

A Pesti Hírlap a Keresztény Községi Párt felelősségét emelte ki a várható monumentális terhek miatt, mivel a „nem fizetünk” álláspontjára helyezkedve elzárkózott a kérdés rendezésétől akkor, amikor azt a korona drámai romlása előtt még meg lehetett volna tenni, gyűlölködő politikájával Magyarország ellen izgatta a nyugati közvéleményt, és szemfényvesztő deficitmentes költségvetést fogadott el, oly módon, hogy abban a kölcsönök valóságos terheit figyelmen kívül hagyta. Abból a tényből, hogy a pénzügyminiszter is részt vett a franciákkal folyó tárgyalásokon, levonta a következtetést, hogy az ügy már a kormány számára is súlyos gondot jelent, de az készül arra, hogy „a kommün utáni közhangulatnak azt a még mindig meglévő súlyos terhét is likvidálja, amit a községi párt engesztelhetetlen, de célra nem vezethető politikája jelent [...] azt sem fogja megengedni, hogy néhány fanatikus városi politikus megingassa Magyarország pénzügyi egyensúlyát.”⁴

Az 1922. novemberi tárgyalások csak egyik első állomását jelentették annak a „hosszú menetelésnek” amelynek végén 1925 augusztusában Ostende-ben megszületett a kölcsönök végleges rendezését célzó egyezmény a külföldi hitelezőkkel.⁵ A város gazdálkodásában ez az egyezmény jelentette a háború által teremtett rendkívüli állapotok elhúzódó felszámolásának egyik legfontosabb mozzanatát, a normális békegazdálkodásra való áttérés előfeltételét.

3 Fővárosi Hírlap, 1922. november 22. 1. p.

4 Pesti Hírlap, 1922. november 19. 2. p.

5 *Sipos András*: Ostende-i napló. Budapest székesfőváros és a külföldi hitelezők tárgyalásai 1925-ben. In: *Fons* 9. (2002) 1–3. sz. 399–432. p.

A kölcsönök

A világháborút megelőző években Bárczy István polgármester irányításával végrehajtott nagyszabású városfejlesztési program külföldi hitelekre alapozódott. 1909 májusában a közgyűlés 270 millió korona kölcsön igénybe vételét határozta el a következő 10–15 év beruházásaira. A beruházásokat távlatilag is elsősorban kölcsönpénzekből kívánták megvalósítani, ami megkövetelte a főváros által kibocsátott kötvények iránti olyan széles körű és tartós kereslet biztosítását, ami a hazai tőkepiacon elérhetetlennek mutatkozott.

A fővárosnak ekkor sikerült első ízben külföldi pénzcsoportokat megnyernie hosszú lejáratú törlesztéses kölcsön folyósítására. A hazai nagybankok monopóliumának megtörése a város hiteligényének kielégítésében és a közvetlen összeköttetés megteremtése a vezető nemzetközi pénzpiacokkal a Bárczy féle városvezetés komoly sikere volt. A 270 milliós program első részleteként, 1910 januárjában a londoni Lloyds Bank és a Neumann, Luebeck & Co. 2 millió £ (=font) (48 millió korona) névértékű kölcsön folyósítását vállalta, ami a város számára — a kibocsátási árfolyamvesztés és a költségek leszámításával — 43,5 millió korona tényleges bevételt jelentett. A későbbi tárgyalások folyamán ezt röviden „angol kölcsönként” emlegették.

1911 áprilisában fogadta el a főváros, négy vezető francia pénzintézet — a Banque de Paris, a Société Générale, a Crédit Lyonnais és a Comptoir National d'Escompte — 100 millió korona (105 millió frank) kölcsönre szóló ajánlatát. A szindikátusba budapesti nagybankokat is bevontak, melyek a kölcsön 48%-át vállalták. E mögött valójában színlelt szerződés állt, mely a francia tőzsdei adó csökkentését célozta. A magyar bankok ténylegesen nem vettek részt a kölcsönben. A kötvények értékének 30,9%-át Franciaországban, 22%-át Belgiumban, 46,7%-át pedig Svájcban bocsátották piacra a francia bankok ottani fiókjain és ügynökségein keresztül. A „francia kölcsön” valós bevétele 90,1 millió koronát tett ki.

Az 1909-ben indított kölcsönprogram lezárásaként 1914 márciusában a berlini Dresdner Bankkal kötött szerződést a főváros minden korábbi meghaladó, 158 millió korona névértékű kötvénykölcsön kibocsátásáról annak érdekében, hogy ennek révén 136 millió korona effektív bevételhez jusson. 8 millió korona névértékű kötvényt a főváros kezelése alatt álló alapok és alapítványok kaptak, magyar bankok 12,2 milliót vettek át. Azaz 137,8 millió korona névértékű kötvény került külföldi pénzpiacra, ebből — az eredeti kibocsátás szerint — a Dresdner Bank 98,7 millióval, a londoni Morgan, Grenfell & Co. 24 millióval, a bázeli Schweizerischer Bankverein 5,3 millióval, az Amsterdamsche Bank 3 millióval, a Banque de Bruxelles 6,8 millióval részesedett. A „német kölcsön” tiszta hozadéka

végül 133,8 millió korona volt a főváros számára, azaz a három külföldi kölcsön összesen 267,4 millió korona tényleges bevételt jelentett.

A kölcsönprogram alapja az a számítás volt, hogy az ennek révén eszközölt beruházások jórészt pénzügyileg is gyümölcsözőek lesznek, és maguk fogják fedezni a törlesztő terhek nagy részét, a fejlesztések tovább gyűrűző hatása pedig a bevételek további emelkedésében is jelentkezni fog, így a fokozott eladósodás a lakosság egyetlen csoportjára sem fog újabb terheket hárítani. A békeidők viszonyai között ez megalapozottnak tűnt, és az eredmények is igazolni látszottak az elgondolást. Noha a város adósságállománya 1909–1914 között háromszorosára nőtt, háztartása nemhogy megrendült volna, inkább a korábnál is stabilabb képet mutatott.

A fizetés módja tekintetében a három kölcsön konstrukciója hasonló volt: a kamatot félévenként a kötvényekhez csatolt kamatszelvevényekre fizették ki, a törlesztés pedig a törlesztési tervben meghatározott számú kötvény kisorsolása útján történt. A sorsolásokat a kamat esedékességének napján tartották, és a kisorsolt kötvényeket a következő félévi kamatedékesség napjától lehetett névértéken beváltani, ekkor ezeknek a kamatozása megszűnt. Az angol és a francia kölcsönök kamata évi 4%, a német kölcsöné 4,5% volt. A három kölcsön törlesztési és kamatszolgálata mintegy évi 13,5 millió aranykoronát igényelt.⁶

Az angol és a francia kölcsönt a főváros a világháború kitöréséig, a német kölcsönt pedig 1919 januárjáig törlesztette. A fizetési tilalom 1921 májusáig állt fenn.⁷ A valutában esedékes kötelezettségeket a költségvetésben a mindenkori árfolyamnak megfelelő koronaértéken irányozták elő és tartalékolták. A kölcsönök felvételekor, az aranyalapú valuta, a stabil árfolyamok korában senki nem gondolt

-
- 6 *Gárdonyi Albert*: A főváros kölcsönügyeire vonatkozó okmányok gyűjteménye. I. kötet. Külföldi kölcsönök. Budapest, 1923. (*Gárdonyi*, 1923.) ; *Csupor József*: Budapest székesfőváros kölcsönei. In: *Közgazdasági Szemle* 48. (1924) 337–358. p.; *Sipos András*: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten. Budapest, 1996. 130–146. p.; *Uő*: Városgazdálkodás és közszékesítési politika Budapesten. In: *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. 252–260. p.
 - 7 A háború kitörése után megtiltották az ellenséges államokba irányuló kifizetéseket. 1914. október 26-án a 7808/1914. M. E. rendelet alapján a kereskedelmi miniszter 78.133/1914. IV. sz. rendelete tiltotta meg a fővárosnak, hogy a francia kölcsönből eredő tartozásait francia állampolgárok részére kifizesse. November 9-én a 8286/1914. M. E. rendelet már általános fizetési tilalmat léptetett életbe Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben, majd ez fokozatosan valamennyi ellenséges államra alkalmazást nyert. A német kölcsön törlesztésének beszüntetése a tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosának 1919. március 29-i 6. P. N. sz. és április 15-i 18. P. N. sz. rendelkezésein alapult. Ld. *Gárdonyi*, 1923. 121–123., 129–131., 212–215., 309–315. p.; *Homolyai Rezső*: A főváros pénzügyei 1919–1931. Budapest, 1934. (Statistikai Közlemények, 66. 2. sz.) (*Homolyai*, 1934.) 6–7., 46., 58., 67–68., 76–77. p.

olyan feltételek rögzítésére, melyek akár a hitelezőt, akár az adóst védték volna az értékarányok szélsőséges eltolódása esetére. A korona árfolyamának zuhanása horribilis összeggé duzzasztotta a békeidőben észszerű és elviselhető mértékűnek látszó tartozásokat. A békeszerződés hatályba lépéséig, 1921. július 26-ig felgyülemlett hátralékot 1922 áprilisában (az április 20-i devizaárfolyamok szerint) közel 6 milliárd koronában mutatták ki,⁸ miközben a költségvetés teljes kiadási előirányzata erre az évre másfél milliárd korona (az infláció folytán a zárszámadási eredmény már 3,2 milliárd korona) volt. Aranykorona-értékben 1925-ben csak az angol, francia és belga kötvénybirtokosokkal szembeni háborús hátralékot közel 24,8 millióra becsülték.⁹ A folyamatos törlesztő- és kamatszolgálat felvételéhez még a hátralék figyelmen kívül hagyásával is szükséges évi 13 millió aranykorona pedig 1921–1922-ben önmagában is jóval meghaladta a városi háztartás éves kiadásait.¹⁰ Mivel ilyen körülmények között a fizetési tilalom lejártával sem merülhetett fel a törlesztések megkezdése, ez az összeg is évről évre a hátralékot gyarapította.

A hátralékok jogi helyzet és a lehetséges következmények szempontjából két részre oszlottak. A békeszerződés hatályba lépéséig (1921. július 26.) az ellenséges államok polgárainak meg nem fizetett adósságokról a trianoni béke X. részének 231. cikke rendelkezett. Ennek értelmében ezekért az állam szavatolt, és kölcsönös államközi elszámolás (klíring) útján kellett rendezni. Erre a feladatra 9.110/1921. M. E. sz. rendelet 1921 októberében felállította Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatalt, mely a Pénzügyminisztérium keretében működött. A hivatal feldolgozta az ellenséges államok hasonló hivatalaihoz a hitelezők részéről érkező igénybejelentéseket, és az elismert tartozást kötelees volt a másik állam hivatala javára haladéktalanul jóváírni. A hivatalok közötti kölcsönös jóváírások után maradó különbözetet háromhavonként kellett készpénzben megfizetni.¹¹ A tartozást, az eredeti szerződéstől függetlenül, az érdekelt antant-állam pénznemében kellett kiegyenlíteni, a háború előtti árfolyamnak megfelelően. A hitelező saját országá-

8 Fővárosi Közlöny (= FK) 1922. 53. sz. (dec. 1.) II. Melléklet 11. p.

9 MNL OL (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) K 269 (=Pénzügyminisztérium. Áll- talános iratok) 344. cs. 360. tétel. PM Elnökség 6258/1925.

10 Az éves költségvetési kiadások számított aranykorona-értéke 1921-ben 10,2 millió, 1922-ben 11,4 millió, 1923-ban 21,6 millió, 1924-ben 49,1 millió, 1925-ben 89,3 millió. *Homolyai*, 1934. 32. p.

11 Valójában ez Magyarország egyoldalú fizetési kötelezettségét jelentette, mert a győztes államok terhére mutakozó különbözet visszatartható volt ezen államoknak vagy polgáraiknak a „háborúból kifolyólag járó összegek teljes kifizetéséig”. (Békeszerződés X. rész, III. cím, 231. cikk, Függelék 11. §)

nak kiegyenlítő hivatalától kapta meg járandóságát, és az adós hivatal feladata volt, hogy a tényleges adóstól behajtsa.¹² Ezek a rendelkezések a fővárosra is vonatkoztak mint adósra. Az 1921. július 26. után esedékes követelések viszont bármikor és teljes összegben perelhetők és behajthatók voltak.

Ettől kezdve a városvezetés feje fölött Damoklész kardjaként függött a fenyegetés: a hitelezők zár alá vétetik, majd lefoglalják a főváros vagyonát, közüzemét, vállalatait. A főváros számára a megegyezés hasonló jelentőséggel bírt, mint az ország szempontjából az államháztartás szanálása a népszövetségi kölcsön révén és a jóvátétel kérdésének ezzel összefüggő rendezése. Addig nem lehetett szó szilárd alapokon nyugvó költségvetés készítéséről, ameddig bizonytalan volt, hogy a következő évekre milyen nagyságrendű törlesztési terhekkel kell számolni. Megállapodás nélkül a város nem minősült hitelképesnek a nemzetközi pénzpiacon, márpedig az újabb beruházási programokat újabb hosszú lejáratú kölcsönökre kívánták alapozni. A kérdés további függőben tartása azonban gúzsba kötötte a fővárost a saját erőből végrehajtható fejlesztések terén is. Joggal számíthatott arra, hogy „minden egyes újabb tárgyalásnál mindaz, ami a főváros mai siralmas helyzetének némi megjavítása érdekében történik, a mi terhünkre fog íratni, mint olyan kiadás, amely a főváros teljesítőképességét és a lakosság fizetőképességét jelenti.”¹³ Hasonló okból nehéz volt megkezdni a lakosság terheinek mérséklését, mivel a hitelezők igény tartottak arra, hogy a város, szükségleteinek a végletekig történő megszorításával is, elsősorban az ő kielégítésükről gondoskodjon. „Minden egyéb dolgunkat ehhez a kérdéshez kell mérnünk” — állapította meg Folkusházy Lajos alpolgármester, a város „pénzügyminisztere” már 1922 januárjában.¹⁴

12 Az 1923:XXVIII. tc. értelmében az adósnak tíz félévi részletben kellett tartozását az állam javára megtérítenie.

13 BFL (= Budapest Főváros Levéltára) IV.1403.s. (= Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága. Kölcsönügyi albizottság jegyzőkönyvei 1921–1927) IX. kötet, 1925. július 8., 8. p. (Éber Antal).

14 Uo. I. kötet. 1922. január 14. Annak ellenére, hogy a húszas évek első felének várospolitikája kulcskérdéséről van szó, a várostörténeti irodalom eddig csak érintőlegesen tárgyalta, illetve figyelmen kívül hagyta, az egyetlen kivétel *Gergely Jenő: A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939)*. Budapest, 2010. 129–130. p.

A tárgyalások felvétele

A hitelezőkkel való alkudozás megkezdése azért is különösen fontos mozzanat, mert a városvezetés címére intézett ellenzéki bírálatok egyik leghangsúlyosabb eleme az volt, hogy annak hibájából már a kapcsolatfelvétel súlyos késedelmet szenvedett, és ezáltal került a város abba a helyzetbe, hogy az időközben elszabaduló infláció következtében nem tudott elfogadható ajánlatot tenni.

A felszaporodott hátralékok ügyében a város vezetői jóval a békeszerződés aláírása előtt érintkezésbe léptek a kormány illetékeseivel. Első ízben 1920 októberében tárgyaltak Korányi Frigyes pénzügyminiszterrel, aki közölte, hogy a rendezés az állam külföldi tartozásaival együtt és azzal azonos feltételek mellett történik majd. Ugyanezt erősítette meg 1920 decemberében hivatalba lépő utóda, Hegedűs Loránt is hozzátéve, hogy Walko Lajos államtitkár már folytatja a győztes államok illetékeseivel e kérdésben a tárgyalásokat.

Ezek a megbeszélések 1921 januárjában vezettek egyezmény megkötéséhez Franciaországgal a háború előttről származó nem állami, a békeszerződés értelmében klíring útján rendezendő tartozásokról, ez azonban a francia jóváhagyás elhúzódása miatt csak a következő évben emelkedhetett törvényerőre. 1921 decemberében született meg az egyezés Nagy-Britanniával.¹⁵ Ettől teljesen eltérő szabályozást igényeltek az államadósságok, melyeket először meg kellett osztani az utódállamok között. A főváros kölcsönei, a kormány ígérete ellenére, a magyar–francia és a magyar–brit egyezmények keretében, a magánadósságokkal estek azonos elbírálás alá. Mindkét megállapodás enyhítéseket jelentett a békeszerződésnek a klíring-eljárásra vonatkozó szigorú rendelkezéseivel szemben, melyek lényegében azonnali és teljes fizetésre kötelezték volna a magyar államot a győztesek pénznemében, rá hárítva annak behajtását a tényleges adóstól. Lehetővé tették az adós és a hitelező közvetlen tárgyalását, és az ez úton elért „barátságos megegyezésekkel” rendezett tartozásokra vonatkozóan az állam mentesült a szavatosságtól. Az ezek után fennmaradó és nem koronára szóló klíring-tartozást Franciaországgal szemben öt év alatt kellett kiegyenlíteni, a három első évben annak egy-egy hetedét, a két utolsó évben pedig két-két hetedét. Angliával szemben félévenként minimum 550.000 fontot elérő fizetésre vállalt kötelezettséget az állam mindaddig, amíg ez által az összes adósságot ledolgozza. Az első kritikus évek terheinek mérséklése érdekében a két első fizetés minimumát 150.000 fontban, a következő két fizetés minimumát pedig 250.000 fontban rögzítették.

15 A klíring-tartozások rendezéséről Nagy-Britanniával kötött egyezményt az 1922:XXVI. tc., Franciaországgal az 1922:XXVIII. tc. iktatta törvénybe.

A hat első minimális fizetés mindegyike azonban 100.000 fontra, vagy az ötödik és hatodik alkalommal 90.000 fontra volt csökkenthető azokkal az összegekkel, amelyeket a magyar adósok a kiegyenlítő hivatalok által jóváhagyott egyezségek alapján közvetlenül fizetnek meg.

Az állami terhek csökkentése érdekében tehát a kormány abban vált érdekeltté, hogy a főváros lehetőleg közvetlen tárgyalások útján jusson megegyezésre hitelezőivel. Az angol egyezmény külön is kitért a fővárosi tartozásokra, kimondva, hogy ha az állami vagy a fővárosi kölcsönök hátralékai az esedékes összegek tőkésítése útján nyernek kiegyenlítést, ez alapot jelenthet a minimális részletfizetési összegek csökkentésére.¹⁶ Valószínűleg a magyar–brit egyezmény aláírását követően változott meg véglegesen a kormány álláspontja, és ezt követően nem csak a hitelezőkkel való tárgyalás feladatát kívánta áthárítani a fővárosra, hanem a létrehozandó megállapodás anyagi terheitől is mentesíteni szeretne volna az államkasszát.

A főváros vezetése nem rendelkezett információkkal ezekről a tárgyalásokról, így 1921 végéig, a kapott eligazítás szellemében, nem érezték magukat lépéskényszerben. Az első konkrét fejlemény augusztus végén történt, amikor a békeszerződések gazdasági vonatkozásainak intézésére felállított francia kormány szerv, a Magánjavak és Érdekek Hivatala budapesti képvisellete megküldte a magyar pénzügyminisztériumnak a főváros tartozásairól szóló kimutatást, melyet az felülvizsgálat végett továbbított a városházára. Miután azonban még folytak a klíring-adósságokról szóló államközi tárgyalások, hónapokig nem érkezett újabb felvilágosítás a teendőkről, miközben a békeszerződés és a francia egyezmény akkor ismert tartalma azt vetítette előre, hogy 1922-ben már bizonyos fizetéseket teljesíteni kell a hátralékok fejében. Július 26., a hadiállapot hivatalos megszűnése óta pedig a folyó kamatok és törlesztések az eredeti szerződések szerint voltak esedékesek. Csupor József pénzügyi tanácsnok kezdeményezésére végül a polgármester november 28-án bizalmas értekezletre hívta össze az illetékes főtisztviselőket és az uralkodó Keresztény Községi Párt vezetőinek legszűkebb körét.¹⁷ A kölcsönök rendezésének ügyét a továbbiakban éveken át ez a grémium tartotta kézben.¹⁸ Csupor felhívta az összegyűlteket figyelmét a város háztartását fenyegető

16 1922:XVI. tc. 12. §

17 BFL IV.1403.s. I. kötet. 1921. november 28.

18 Eleinte informális bizalmas értekezletként, 1922 májusától pedig formálisan a Pénzügyi Bizottság által kiküldött albizottságként, de ekkor is szigorúan bizalmas jelleggel működött. A főtisztviselők közül állandó tagja volt Sipőcz Jenő polgármester, Folkusházy Lajos alpolgármester, Csupor József tanácsnok és Szabó Imre tiszti főügyész. A párt részéről Wolff Károly,

veszélyekre: „Nem lehetetlen, hogy a franciák a külföldi kölcsönökből eredő terheket az egy-egy főre eső adóhoz fogják arányosítani, s ez alapon esetleg külön adó kivételét fogják követelni; számítani lehet arra, hogy ennél az arányosításnál nem fogják figyelembe venni a város gazdasági helyzetét, hanem az egy-egy főre megállapítandó adóterhet a virágzó külföldi városok (Párizs, Berlin) adójához fogják viszonyítani. További veszély a hitelezők ama törekvésében jelentkezik, hogy a városok üzemibe a követeléseik révén bekapcsolódjanak — amint ezt Bécs példájából láthatjuk. Ez a veszély különösen közlekedési vállalatunkat fenyegetheti, ha azok 1923. január hó 1-jén a főváros tulajdonába átmennek.”¹⁹ Sürgősen ki kellene használni, hogy a város bonitása a katasztrofális pénzügyi helyzet ellenére is jobb, mint a vagyona jó részét elvesztett, kiszámíthatatlan jóvátételi terhekkel fenyegetett államé, így előnyösebb megegyezésekben reménykedhet. Wolff azonban a kérdést nem tartotta aktuálisnak: „A bankok akarják csak felszínre tolni, s tendenciája a béke lebonyolítását a zsidó tőke kezére juttatni.” Szerinte egyelőre nincs egyéb teendő, mint bejelenteni a kormánynak, hogy a város igénybe akarja venni az állam segítségét, ahogy ezt — mint hangsúlyozta — a bankok is megteszik saját tartozásaikat illetően, míg a hitelezők irányában „a legszigorúbb elzárkózási politikát kell folytatni.”²⁰ Az értekezlet kompromisszumos döntést hozott: felterjesztést intéz a kormányhoz, hogy a tárgyalásokat a főváros bevonásával folytassa, ugyanakkor biztosítson szabad kezet a közvetlen egyezkedésre; lehetőség szerint érintkezésbe kell lépni a hitelezőkkel is, egyelőre csak a szándékaik kitapogatása érdekében. Az értekezlet állásfoglalásáról Sipőcz december vége felé személyesen is tájékoztatta Kállay Tibor pénzügyminisztert. A megbeszélésen jelen volt a klíring-adósságokról szóló londoni és párizsi tárgyalásokról frissiben hazaérkezett Walko Lajos is, aki felhívta a figyelmet arra, hogy Franciaországban létrejött egy kormánytámogatást élvező központi szerv a külföldi követelésekkel rendelkező befektetők képviselőire: az

Ereký Károly, Joanovich Pál, Ernszt Sándor és Platthy György vett részt. Azon túlmenően, hogy egyénileg a legnagyobb tekintélyt élvező vezetőről van szó, a feltétlen primátust élvező Wolff mellett a párt markáns áramlatait is megjelentették: Platthy a régi Szabadpolgári Pártot, Ernszt a volt néppártiakat, Joanovich az előkelő budai államhivatalnoki köröket, Ereký Friedrich István híveit, a tárgyalásokba később bekapcsolódó Csilléry András pedig a fajvédő áramlatot képviselte. A párt kialakulásáról lásd *Gergely Jenő: A Keresztény Községi (Wolff) Párt első évei*. In: Századok 142. (2008) 6. 1325–1382. p.

- 19 A villamosvasutak közszécsesítése a Wolff-párt törekvéseinek egyik sarokpontját képezte. A közgyűlés 1920 decemberében döntött arról, hogy élni fog a koncessziós szerződés értelmében 1923. január 1-vel gyakorolható megváltási jogával és ekkor átveszi a vasutakat.
- 20 BFL IV.1403.s. I. kötet 1921. november 28. 7–8. p.

Értékpapírtulajdonosok Nemzeti Egyesülete, amely tapasztalata szerint igencsak sürgeti a kezdeményezést a főváros részéről. Sőt kapott tőlük egy nem hivatalos egyezségi ajánlatot is, melynek tartalmáról csak nagy vonalakban adott tájékoztatást: tőkeengedményről vagy a frank-adósság koronacímletekre való átváltásáról hallani sem akarnak, viszont a háborús hátralékot hajlandók lennének 10–15 éves lejáratú pénztárjegyek formájában tőkésíteni, a jövőbeni fizetéseket illetően pedig a kamatokat mérsékelnék a korona árfolyamától függő lépcsőzéssel.²¹ Sipőcz ezt követően levelet intézett az említett egyesülethez, melyben közölte, hogy január közepén szeretné megbízottait tájékoztató tárgyalásokra kiküldeni, erre azonban csak január végén érkezett válasz, mely konkrét határidőt nem tűzött ki.²²

Angol részről, hasonló központi hitelezői képviselői hiányában, a kölcsönt piacra bocsátó bankok jelentkeztek.²³ 1922 január végén Londonba utazott Schöber Béla, a Pénzügyi Központ vezérigazgatója, a Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatal elnöke. Őt kereste meg Lloyds Bank, sérelmezve, hogy a főváros nem-hogy tárgyalást nem kezdeményezett, de az esedékes sorsolások ügyében felvilágosítást kérő levelekre sem válaszolt: „[...] igen sokan kérdezősködnek nálunk úgy ügyfeleink, mind mások részéről, részben a kötvények kisorsolása, részint az iránt, hogy mik a jövőben kapandó fizetések kilátásai, s ez — hogy többet ne mondjunk — idegességet és bosszúságot vált ki nálunk, mivel nem szolgálhatunk a szükséges felvilágosításokkal.” Jelezték, hogy a fővárostól várt ajánlatban megfelelő biztosítékok és zálogok felajánlását is igénylik: „a pusztá ígéret, hogy valamely jövőben időpontban fizetni fognak pénzeket, melyeket máris fizetniök kellett volna, nem lenne ránk sem kellő hatással, sem megnyugtatóssal”.²⁴ Ha-

21 Uo. 1922. január 14.

22 BFL IV.1407.b. (= Tanácsi ügyosztályok központi irattára) 4029/1922-VI.

23 A főváros nem rendelkezett megbízható adatokkal arról, hogy az egyes kölcsönök kötvényei kiknek a kezében vannak és milyen megoszlásban, sőt arról sem, hogy mennyi van a kölcsönt nyújtó pénzügyintézetek tárcájában, és mennyi befektetők kezén. Azaz bizonyos fokig megfoghatatlan volt, hogy a főváros kinek tartozik, ami sok egyéb tényező mellett, szintén rontotta tárgyalási pozícióit. Másrészt ez állandó kételyek forrása volt a kötetendő megállapodások értékét illetően, hiszen a bankokkal kötött megállapodás semmiféle kötelezettséget nem jelentett a kötvénytulajdonosokra. Ők kötvényen alapuló követelésükkel a banktól függetlenül is felléphettek. A bankokkal való megállapodás mellett szólt ugyanakkor, hogy más lehetséges tárgyalópartner nem létezett, és bízni lehetett abban, hogy az ő magatartásuk ügyfélkörükre nézve is irányadó. Azonkívül nem csak a kötvénytulajdonosok képében, hanem saját jogon is támaszthattak követelést, mert a város velük állt jogviszonyban, és mint a kölcsönszolgálat kifizetőhelyeit tartozott őket a mindenkor esedékes összeggel ellátni.

24 BFL IV.1407.b. 4030/1922-VI.

marosan írt a Dresdner Bank is, és arra figyelmeztetett, hogy noha az 1914. évi ún. német kölcsönben jelentős arányt képvisel az angol érdekeltség, erről az ő megkerülésükkel semmiféle tárgyalás nem folytatható.²⁵

A kormány megváltozott álláspontjával csak a pénzügyminiszter 1922. január 5-i leirata nyomán szembesültek a város vezetői, melyben Kállay, amellet, hogy a közvetlen tárgyalások felvételére szólított fel, azt is közölte, hogy a „rendezésnél a székesfővárosnak a saját anyagi erejére kell támaszkodnia”.²⁶ Ez teljesen felkészületlenül érte őket, miután addig egyáltalán nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a valuta-tartozás mértéke és a fővárosi költségvetés adott keretei közötti óriási szakadékot milyen ajánlattal lehetne áthidalni. Mivel világos volt, hogy az adósság jelentős részének elengedésére vagy korona-tartozássá való átalakítására csak nagyobb összeg azonnali kifizetése mellett van mód, amivel a főváros nem rendelkezett, egyetlen lehetőséget láttak: hogy „a tárgyalásokat elfogadhatatlan propozíciókkal hónapokon át hátráltassuk, miáltal számításba véve azt, hogy hogy az egyes hitelezők a nevezett érdekcsoportot²⁷ a megegyezés létrehozására fogják szorítani, talán sikerülni fog végül egy, a jelzetnél jóval előnyösebb megegyezést létesíteni.” A leginkább intranzingens álláspontot ezúttal is Wolff képviselte: az egész fizetést ki kell tolni addig, „amíg a frank ismét 95 fillér lesz”, és ha a hitelezők ebbe nem mennek bele, „kérjenek végrehajtást”. Folkusházy alpolgármester arra figyelmeztetett, hogy a hitelezők követelésük behajtása érdekében „igyekezni fognak beülni az üzemekbe. A megbízott érdekeltség befolyása ebben az esetben nem 50, de 200 évig tartana.” Maga is úgy vélte, hogy konkrét javaslaton akkor érdemes gondolkodni, ha már ismerik a hitelezők szándékait, tehát egyelőre puhatolózás céljából kell küldötteket meneszteni.²⁸

Időközben aktuálissá vált az 1922. évi költségvetés összeállítása és előterjesztése, melyben a törlesztő terhek — a korábbi években szokásos módon — csak a békebeli névleges korona-értéken szerepeltek, és ily módon a büdzsé egyensúlyban volt. Az ellenzék ezt szemfényvesztésnek minősítette, és éveken át szeméretette a Wolff-pártnak, hogy belpolitikai propagandacélból „parádés” költségvetést készít, nem törődve a város legfőbb érdekével, azzal, hogy a hitelezőket a teljes gazdasági leromlásról és a fizetéseképtelenségről kell meggyőzni. Valójában a deficitmentes költségvetés keletkezése szoros kapcsolatban állt a kölcsön ügyével. A városházi apparátus az immár másfélmilliárd papírkoronát megközelítő

25 BFL IV.1407.b. 4021/1922-VI.

26 BFL IV.1403.s. I. kötet, 1922. január 17. 1-2. p.

27 A Francia Értékpapírtulajdonosok Nemzeti Egyesületét.

28 BFL IV.1403.s. I. kötet 1922. január 17. 3. p.

főösszegű költségvetést eredetileg 61 milliós felesleggel állította össze, s jóváhagyásra a kölcsönügyi bizottság elé terjesztette.²⁹ Csupor tanácsnok éppen a küszöbön álló kölcsöntárgyalások szempontjából egyértelműen szükségesnek tartotta a felesleget, sőt felajánlotta, hogy azt akár 100 millióig is fel tudja tornászni. Szerinte a hitelezők követeléseiket nem a költségvetési eredményhez, hanem a város vagyonához fogják arányítani, a folyamatos fizetőképesség iránti bizalom viszont kedvezőbb feltételeket eredményezhet. Aggályos viszont a többlet pártpolitikai szempontból, mivel — mint elismerte — „a polgárok adózóképessége a legteljesebb mértékben igénybe vétetett”, és nehéz lesz hatásosan érvelni az ellenzék adók leszállítása iránti követeléseivel szemben. Ács Ferenc főszámvivő más véleményen volt: a külfölddel szemben az anyagi gyengeséget kell kifejezésre juttatni, ezért a bevételi előirányzatot oly mértékben kellene csökkenteni, hogy 5–10 millió korona deficit keletkezzen. Folkusházy alpolgármester is úgy vélte, hogy a várható kemény alkudozásokhoz a felesleg eltüntetése kívánatos, de ennek olyan ügyesen kell történnie, hogy a beavatottak se akadjanak a nyomára. Javaslat alapján az értekezlet úgy döntött, hogy az adók előirányzatának arányos leszállításával a költségvetés egyensúlyt mutasson.³⁰

A közgyűlés költségvetési vitájában Wolff az egész büdzsé Achilles-sarkának minősítette a külföldi kölcsönöket. Miközben a hitelezőkkel való közvetlen tárgyalások szükségességét hangoztatta, kijelentette: „hogyha az európai tőke a bolsevik Oroszországgal szemben tud koncessziókat tenni, akkor a mi külföldi kölcsöneinknél is koncessziókat kell tennie [...] mi külföldi tartozásainkat teherbírástunk arányában becsületesen teljesíteni is akarjuk: a túlzás ellen óv az a tudat, hogy itt bármiféle erőszakos intézkedés az egész békeműnek kockáztatásával járhatna.” Külön kiemelte: a közüzemeket „mi a külföldi kölcsönökkel kapcsolatban nem vagyunk hajlandók kockára tenni [...] Olyan végrehajtás, amely esetleg ezen üzemek jövedelmezőbb kihasználásával a közterheket újból fokozni akarná, eleve ki kell hogy záródjék a kombinációk minden eshetőségéből”³¹ Az ellenzék részéről Éber Antal pártonkívüli liberális városatyja, a Magyar–Olasz Bank vezérigazgatója fejtett ki ezzel ellentétes koncepciót: az üzemek városi vezetés alatt

29 Ez a tény jól mutatja az ekkor még titokban, minden testületi felhatalmazás nélkül működő szerv különleges szerepét a városigazgatásban, amit feladata és összetétele egyaránt alátámasztott: a Wolff-párt egyeduralmának végéig, a közgyűlés mandátumának 1923 végi lejártáig a városi adminisztráció egyértelműen irányadó fórumnak tekintette a gazdálkodás legfontosabb kérdéseiben.

30 BFL IV.1403.s. I. kötet, 1922. január 14.

31 FK 1922. 13. (március 14.) 596–597. p.

szükségszerűen drágán, bürokratikusán, alacsony hatékonysággal működnek. Már csak ezért is részvénytársasággá kellene őket átalakítani, és a részvények felének átengedésével lehetne megszabadulni az adósságoktól. A megtartandó 50% biztosítaná a városnak a szükséges befolyást; tekintve, hogy ezek az üzemek jórészt kölcsönökből létesültek, a javasolt lépéssel „nem hoztunk nagyobb áldozatot, mintha nem vettük volna fel a kölcsönöket és nem létesítettük volna ezeket az üzemeket.”³²

Magán az ajánlaton, amit a város küldöttei — fizetni akaró adós látszatát kelteve — magukkal vihetnének, a tanács csak március végén kezdtek érdemben dolgozni, amikor jelzést kapott, hogy a Lloyds Bank megbízottja rövidesen megérkezik. Shober Béla, a Pénzüntézeti Központ vezérigazgatója is bekapcsolódott a főváros bizalmas kölcsönügyi bizottságának munkájába,³³ és a megegyezés lehetséges bázisaként olyan üzemek átengedését jelölte meg, amelyek birtoklása nem létfontosságú a város számára; például a hamarosan megváltásra kerülő villamosvasút vagy a fürdők kívánatos falatok lehetnek a külföldi pénzcsoportok szemében. „Más eredményre nem igen lehet jutni, bármennyire is kutat az ember” — tette hozzá. Wolff ez ellen határozottan tiltakozott: ahhoz, hogy a villamos egy külföldi társaság számára rentábilis legyen, a 8 koronás viteldíjakat azonnal 50-re kellene emelni. „A közönség bele lenne hajtva a forradalmasításba. Előbb beletörődnek a hús árának emelésébe [...] Az entente-nek be kellene látnia, hogy a népharag fog határt szabni a teljesíthetetlen szerződések végrehajtása elé; ez az a sánc, amely mögé vissza kell majd vonulnunk. [...] A fürdőekkel együtt a budapesti ingatlanok jelentős részét is idegen kézre kellene juttatni. Ezt a tervet is fájó szívvel fogadná el, és a maga részéről ott, ahol nyilvánosan fog felszólalni, ebbe nem is fog beleegyezni. [...] Tehát taktikázás kifelé és a teljesítés elodázása. Minden rögnök megtartása és át nem engedése.” A városháza „vezérének” hangütese nyomán lényegében elfogadást nyert a „passzív rezisztenciát” kilátásba helyező magatartás, bár Szabó Imre tisztii főügyész figyelmeztetett, hogy a békeszerződés óta lejárt esedékességek azonnal perelhetők, és ezen az úton a hitelezők „a város egész vagyonára rátehetik a kezüket”.³⁴

Május 4-én a pénzügyminiszter tudatta Sipőcz-cel a francia kormány kívánóságát, miszerint a főváros lehetőleg teljes felhatalmazással bíró megbízottját vár-

32 Uo. 642–645. p.

33 Mellette hamarosan bevonták állandó tanácsadóként a „keresztény-nemzeti irányú” pénzüntézetként elfogadott Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület vezérigazgatóját, Walder Gyulát, és helyettesét, Erney Károlyt.

34 Uo. 1922. április 19. 1–9. p.

ják Párizsba egyezmény megkötésére.³⁵ A kormány ennek teljesítésére már csak azért is nagy súlyt helyezett, mert az államkassza képtelen volt eleget tenni a magyar–francia egyezményből folyó kötelezettségeknek, s a maga részéről Teleszky János volt pénzügyminisztert, az Országos Pénzügyi Tanács elnökét kérte fel a tárgyalásokon való részvételre.³⁶ A városvezetés a januárban elhatározott taktikát igyekezett követni: formálisan tárgyalni és a jó szándékot demonstráló, de a hitelezők számára nyilván elfogadhatatlan javaslatokkal húzni az időt a nemzetközi politikai és gazdasági klíma kedvező irányú megváltozásáig. Abból a feltevésből indultak ki, hogy a francia fél kemény fellépése nem egyéb, mint a magyarelles francia külpolitika megnyilvánulása, amivel szemben védelmet lehet találni Anglia térségbeli törekvéseiben, melyek számára Magyarország bázisul kínálkozik.³⁷

Csupor tanácsnok tárgyalási pozícióként azt javasolta, hogy kérjék a hátralékos tartozás 80 vagy 90%-ának elengedését, a fennmaradó 10–20%-ot pedig 5 évi részletekben törlesztenék. Ez esetben a költségvetés évi terhe elviselhető mértékű, 145 vagy 290 millió korona volna.³⁸ A fennmaradó tartozás utáni törlesztés és kamatfizetés, az eredeti feltételek mellett, az ötéves időszak lejártával kezdődne el, vagy alternatív javaslat szerint akkor, ha a korona frankkal szembeni árfolyama meghatározott mértékig emelkedik. Amennyiben a hitelezők számára a halasztás nem elfogadható, akkor a folyó esedékességek törlesztését 1923-tól az eredeti névérték 10%-ára csökkentve lehetne megkezdeni, és ez esetben az 1914–1922 között elmaradt fizetés mindig az eredeti esedékesség után 10 évvel lenne aktuális, ugyancsak 10%-ra leértékelve. A főváros angol kötvényeinek árfolyama ekkor a font-névérték 10%-a volt, a francia kötvények Párizsban a névérték 30–32%-át érték.³⁹

Wolff ezt az ajánlatot „túlságosan jónak” minősítette, s a passzív rezisztenciához már jogi bázist is ajánlott: mivel a francia kölcsön kötvényei 400 korona = 420 frankra szólnak (attól függően, hogy Budapesten vagy külföldön fizetik)

35 BFL IV.1407.b. 4032/1822-VI.

36 Fővárosi Hírlap, 1922. május 10. 5. p. Teleszky János (1868–1939) 1889-től pénzügyminiszteri ümi tisztviselő, 1912–1917 között pénzügyminiszter, 1920–1924 az Országos Pénzügyi Tanács elnöke. 1924-ben a magyar kormány fő megbízottja az ún. népszövetségi kölcsön felvételével kapcsolatos tárgyalásokon. 1927-től felsőházi tag.

37 BFL IV.1403.s. I. kötet, 1922. május 6. 31–45. p. A térséggel kapcsolatos angol–francia elmentékre ld. *Ránki György*: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért 1919–1939. Budapest, 1981. 22–56. p.

38 1922. április 20-i árfolyammal számolva.

39 FK 1922. 53. (december 1.) II. Melléklet 10–13. p.

a város csak a korona-összegnek megfelelő franktartozást ismerjen el. A német kölcsön Németországban kibocsátott részénél, mely az eredeti kölcsönszerződés szerint 50%-ot tett ki, csak elértéktelenedett papírmárkában legyen hajlandó fizetni, így a 10%-ra redukálás az angol kölcsönre vonatkozna. Teleszky, a tapasztalt pénzügyi diplomata viszont Csupor tervéről is úgy vélte, hogy azt a partnerek bántóan kevésnek fogják találni, és csak a tárgyalási készség gyors elpárolgását idézi elő. Mivel maga is úgy foglalt állást, hogy a főváros nem tud olyan elfogadható ajánlatot tenni, amit azután teljesíteni is képes, azt ajánlotta, hogy elsősorban a város helyzetének bemutatását kell előtérbe helyezni, ennek alapján megjelölni egy összeget, amit évente erre a célra valóban szánni tud, a hitelezőkre bízva, hogy javasoljanak ehhez illeszkedő konkrét megoldást.⁴⁰ Ezek után készült el a fővárosnak a hitelezőkhöz intézett első memoranduma, melyben Budapest világháború utáni helyzetének és háztartásának részletes bemutatása után fizetési halasztást kért „addig, amíg az európai gazdasági és pénzügyi helyzetnek elodázhatatlan és méltán remélt javulása Budapest székesfővárost is abba a helyzetbe hozza, hogy fizetési kötelezettségének ezen változás folytán az akkori viszonyoknak megfelelő mértékben eleget fog tehetni.”⁴¹

Csuporra és Fock Edére, az út- és csatornaépítési ügyosztály vezetőjére várt az a kellemetlen feladat, hogy mindezt személyesen a három nagy hitelezői csoport elé tárják. Párizsban Marcel Barde-al, az Értékpapírtulajdonosok Nemzeti Egyesülete igazgatójával és Charles Alphand-al, a külügyminisztériumhoz tartozó Magánjavak és Érdekek Hivatalának elnökével tárgyaltak. Mint várható volt, ők meghatározatlan időre szóló moratóriumról hallani sem akartak. Ellenben átnyújtották egy teljesen kidolgozott „barátságos egyezmény” tervezetét,⁴² hozzátéve, hogy ehhez képest már csak kisebb részletkérdésekben lehet szó engedményről. Az 1914 óta felgyűlt hátralék teljes megfizetéséhez ragaszkodtak; azt 10 év alatt törlesztendő és ez alatt 4%-al kamatozó új kötvényadóssággá alakították volna át. A fennmaradó tőketartozás törlesztését az eredeti törlesztőterv szerint kellett volna folytatni, és engedményt csak a kamatot illetően kínáltak: a kötvényenkénti 8,40 frank helyett megelégedtek 3,15 frankkal, amíg a korona árfolyama 0,02 frank alatt van, hogy annak javulásával lépcsőzetesen emelkedve, 0,09 franknál érje el az eredeti mértéket. A magyar küldöttek egy kedvezőbb táblázatot terjesztettek elő, mely szerint 0,02 frank alatti árfolyamnál csak 1,40 frank lett volna a kamat, és a 8,40-t csak 0,12 franknál érte volna el. Erről a franciák tárgyalni sem

40 BFL IV.1403.s. I. kötet, 1922. május 6.; május 20. 23–30. p.

41 FK 1922. 53. (december 1.) 18. p.

42 FK 1923. 23. (május 18.) Melléklet 2–5. p.

voltak hajlandók, belementek viszont abba, hogy a tőkésített hátralék törlesztése kitolódjon 15 évre, és ígéretet tettek arra, hogy a város helyzetének felmérésére szeptember elején Budapestre utaznak, és ott fognak végleges megállapodást kötni. Noha ezek a feltételek is súlyosak voltak — az első 15 évben a legkedvezményesebb kamat mellett is mintegy 5,8 millió frank terhet jelentettek — némi megkönnyebbülést jelentett, hogy a korábbi rémképekkel ellentétben nem kívántak üzemeket lefoglalni, hanem megelégedtek volna valamely közjövedelem lekötésével biztosíték gyanánt.⁴³

Barátságosabb légkört tapasztaltak a város küldöttei Londonban, ahol a kölcsönt kibocsátó három bank volt a tárgyalópartner. Határozatlan időre szóló moratóriumhoz ők sem járultak hozzá, viszont nem terjesztettek elő követeléseket sem, hanem a magyarokat kérték fel konkrét javaslat tételére. Csupor, Teleszky ajánlását követve, a főváros három kölcsönének dotációjára kölcsönként évi 50–50 millió korona fix összeget ajánlott fel.⁴⁴ Noha a korona akkori kurzusa mellett ez az angoloknak mindössze 12.500 fontot jelentett volna, két bank képviselője hajlott volna az elfogadására, a Neumann & Luebeck azonban többet kívánt, így Csuporék azzal álltak fel az asztaltól, hogy ez ügyben otthon konzultációkat kell folytatniuk.⁴⁵

Különösen kényes kérdéseket érintett a berlini tárgyalás. A főváros adósságai különböző pénznemekben testesültek meg, és ezek egymáshoz viszonyított árfolyamában is komoly eltolódások történtek, teljesen felborítva az egyes hitelezői csoportok követeléseinek eredeti arányait.⁴⁶ A legnagyobb vesztesek természete-

43 BFL IV.1410.d. (= Budapest Székesfőváros Tiszti Ügyészségének iratai. Tiszti főügyészi és ügyészi irathagyatékok gyűjteménye) 20. doboz. Dr. Csupor József és Fock Ede tanácsnokok jelentése hivatalos eljárásukról a külföldi kölcsönök rendezése ügyében; BFL IV.1403.s. I. kötet, 1922. július 14. 2–16. p.

44 Ennek megvalósítását úgy képzelték, hogy a korona-összeget negyedévi részletekben egy budapesti bankban helyezik el, amely pénzügyminisztérium felhatalmazása alapján válthatja azt fontra olyan időpontban, amikor az valutáris szempontból kedvező.

45 Uo; MNL OL K 269 360. tétel 1930–135.080. 115. fol.

46 Az angol kölcsön törlesztését a szerződés kizárólag fontban írta elő, mind budapesti, mind londoni fizetés esetén. A francia kölcsönt budapesti kifizetés esetén koronában, a franciaországi, belgiumi és svájci kifizetőhelyeken francia frankban kellett törleszteni; minthogy ezek a kötvények Magyarországon ténylegesen nem kerültek forgalomba, gyakorlatilag a teljes kötelezettség frankban terhelte a várost. A frank fonthoz viszonyított árfolyama a háború előttinek kb. harmada volt ekkor.

Az 1914. évi német kölcsön címelei minden országban beválthatók voltak, ahol forgalomba kerültek, az adott ország pénznemében: tehát koronában, német márkában, fontban, svájci és belga frankban, holland forintban. A főváros ezt a kölcsönt megkísérelte két részre választani.

tesen a németek voltak. A Dresdner Bank képviselői egyenlő elbánást követeltek, amit ők úgy értelmeztek, hogy az általuk nyújtott eredeti kölcsön arányában ugyanannyi fontot vagy frankot kapjanak, mint a többiek, de nem voltak hajlandók ugyanannyi papírkoronának megfelelő papírmárkát elfogadni. Kijelentették, hogy ilyen rendezés esetén a kötvényeket a legerősebb valutájú országokba tolják át, ami ellen a főváros küldöttei óvást jelentettek be.⁴⁷

Meglehetősen vegyes poggyással tértek tehát haza, amiben az egyetlen biztató reménysugarat az angol bankok aránylag engedékeny magatartása jelentette. A városvezetés nem látott más lehetőséget, mint a további taktikázást és a hitelezők egymással szembeni kijátszását. Az út eredménye megerősítette őket néhány korábbi feltételezésükben. Mindenekelőtt abban, hogy a hitelezők különböző csoportjai között nincs érdemleges kapcsolat, a németekkel egyik sem kíván összefogni, az angolok viszont nem osztják a franciák túlzó követeléseit. Teleszky úgy értékelte: a franciák által felajánlott egyezséget nincs értelme elfogadni, hiszen azt éppúgy nem tudja betartani a város, mintha az eredeti szerződés alapján kellene teljesítenie, tehát per és végrehajtás ellen nem jelent védelmet; ezzel viszont 50 millió koronás ajánlatot szembeállítani, a tárgyalások megszakítását jelenti. Nekik tehát halogató választ kell adni, arra utalva, hogy várják szeptemberre ígért látogatásukat, melynek során meggyőződhetnek róla, hogy a város jóhiszeműen nem fogadhatja el az ajánlatukat; közben arra kell törekedni, hogy az angolokkal addigra megegyezés jöjjön létre.⁴⁸ Ennek érdekében az évi 50 millió korona felajánlott összeget 70 millióra emelték. A számítást azonban keresztülhúzta az infláció vágója: Londonból csak szeptember végén érkezett válasz, miszerint a korona zuhanása folytán az ajánlat időközben értelmét veszítette. A Dresdner Bank pedig az írásban is megismételt óvásra azzal válaszolt, hogy a kölcsönt aranymárkában nyújtotta, és ragaszkodik hozzá, hogy ilyen értékben kell figyelembe venni a rendezésnél is.⁴⁹

Az angol bank útján kibocsátott részt elismerte fontban törlesztendő kölcsönnek, a többit viszont márkakölcsönnek tekintette. Mivel Németország felé a háború alatt is folyt törlesztés, a főváros rendelkezett azon címletek jegyzékével, amelyek a háború kitörésekor, illetve azt követően német kézen voltak, és az volt az álláspontja, hogy ezekre, a beváltási helytől függetlenül, csak márkában teljesít fizetést.

47 MNL OL K 269 360. tétel 1930–135.080. 113. fol.; BFL IV.1410.d. 20. doboz.

48 BFL IV.1403.s. I. kötet 1922. július 14. 30–35. p.

49 FK 1922. 53. (december 1.) II. Melléklet 20–22. p.

A „dermesztő” francia ajánlat

Az adósságrendezés ügye tehát nyár végére ismét holtpontra jutott, abban az értelemben is, hogy a városvezetés újra sötétben tapogatózott a partnerek további szándékait és a lehetséges következményeket illetően. A franciák halogatták a budapesti utazást, és az ígért szeptember helyett november közepén jelentek meg. Az első tárgyaláson választást kínáltak fel a nyáron átadott tervezet és egy olyan módozat között, melynek keretében a főváros bizonyos vagyონrészek értékesítésével azonnali jelentős törlesztésre teremtene fedezetet, és ennek fejében a fennmaradó tartozásra számottevő enyhítéseket kapna. Úgy tűnt, hogy ez utóbbi koncepcióba beleilleszthető frank-adósság tetemes részének magyar koronára konvertálása, az egyetlen olyan megoldás, amiről a városvezetés úgy vélte, hogy akár súlyos áldozatot is megér, mivel mentesíti a várost a további értékeltelődások kiszámíthatatlan következményeitől. Ezért azt válaszolták, hogy ezen az alapon szeretnének tovább tárgyalni.⁵⁰ Másnap a franciák teljesen új tervvel lepték meg őket, amely már a város vagyónának törzsét vette célba. Eszerint az adósságrendezést egy e célra alakítandó svájci honosságú részvénytársaság kezébe adnák. Az Ügyvivő és Felszámoló Társaság 60 millió frank alaptőkével jönne létre, melyben a magyar tőke 25% részesedést kaphatna. Az igazgatóságban az új tőkét hozó befektetőknek — francia és belga pénzintézeteknek — 8, a fővárosnak és a francia kölcsön kötvénybirtokosainak 2-2 képviselője foglalna helyet. A társaság az alaptőkéből azonnal kifizetné a kölcsön hátralékait, és az alapítási költségek után még fennmaradó összeget, kb. 10 millió frankot a város rendelkezésére bocsátaná, elsősorban a társaság számára jövedelemforrásként szóba jöhető intézmények fejlesztésére. A társaság a kölcsön folyó kamatszolgálatát a város e célra lekötendő jövedelmeiből látná el, így öt illetné bizonyos adók hozadékának meghatározott hányada, átengednék neki bizonyos üzemek bruttó bevételeinek 50%-át (de a víz-, gáz- és elektromos művek valamint a megváltás előtt álló villamosvasút ezek között nem szerepelne). A vállalkozás megkapná értékesítésre a főváros piacra dobható magántulajdonát. Ennek bevételeiből látná el a kölcsön tőketörlesztését, 15 éves fennállása alatt minden 420 frankos kötvény után 150 frankot fizetve; a fennmaradó rész 270 koronára változik, amit a főváros a társaság megszűnése után 6% kamatozással az eredeti határidőig, 1961-ig törleszt. A vagyónértékesítésnek ugyanezen 15 év alatt fedezetet kell nyújtania a 60 millió frankos alaptőke törlesztésére is, ezen felül tetemes hasznot kell hoznia, hiszen a kötvénybirtokosok számára hosszú távon azzal óhajtották vonzóvá tenni ezt a

50 Uo. 24–25. p.

megoldást, hogy részesednek a haszonból. 10%-ig terjedő tiszta hasznot azonban a társaság befektetőinek szántak, és csak az ezen felüli hányadot osztották volna meg a kötvénybirtokosokkal. Állami garanciát is kívántak a kötvények 150 frankos beváltására, valamint a kamatfizetésre lekötendő városi jövedelmekre és hozadékokra évi 2 millió frank erejéig.⁵¹

A város vezetői és az őket segítő pénzügyi szakértők — Teleszky, Schober, Walder, Erney — csak feltételezésekkel élhettek az ajánlat háttéréről. Úgy vélekedtek, hogy komoly befektetők egyelőre nem állnak mögötte; Aphand és Barde elsősorban a politikai szempontokat képviselik, és annak módját keresik, hogy a kötvényeket birtokló francia kisbefektetők gyorsan pénzhez jussanak. Miután belátták, hogy a város a kívánt teljesítést valóban nem tudja kigazdálkodni, a francia kormány befolyását kívánják latba vetni, hogy az ottani pénzügyi intézetek összedják a szükséges tőkét. Alphandék számára a terv fő vonzereje bizonyára a hátralékok azonnali kifizetése, ugyanakkor a befektetők haszna azon múlik, hogy sikerül-e elegendő, előnyösen értékesíthető városi vagyont találni. A főváros tárgyalói éppen ezt látták az egész elgondolás legsebezhetőbb pontjának; Teleszky úgy nyilatkozott, hogy „én mint francia bankár ebbe nem mennék bele”.⁵² Javasolta, hogy a város mégis fogadja tárgyalási alapként. Egyrészt, előnyös perspektívát jelenthet egy erős francia pénzcsoport érdekeltsége a városfejlesztésben; másrészt taktikailag kedvezőbb számára, ha nem ő utasítja el a megoldást, hanem a franciáknak nem sikerül összehozniuk a szükséges tőkét. Javaslatára ugyanakkor a városi küldöttség az alábbi feltételeket kötötte ki: a rendezés ölje fel az angol és a német kölcsön törlesztését is (ellenkező esetben a franciák egyoldalúan elvonhatnák a legértékesebb aktívákat, miáltal a város a többiekkel szemben még súlyosabb helyzetbe kerülne); az egész terv a város értékesíthető vagyonának legfeljebb a felét vegye igénybe és a vagyonértékelés számára megfelelő legyen; elővételi jogot kell biztosítani a társaság által értékesítendő ingatlanokra.⁵³

Ezekből a szempontokból semmit nem sikerült érvényesíteni. A franciák ragaszkodtak ahhoz, hogy a város teljes értékesíthető vagyonát fordítsák a hitelezők kielégítésére, azaz lényegében minden olyan ingatlant, amit éppen nem használnak szorosan vett közfeladat ellátására. Ezzel a város elvesztette volna a városrendezési célra fenntartott területeket, a természeti kincseket, a gazdálkodásra szolgáló telkeket. Az ingatlanokat a háború előtti vagyonleltári értéken kívánták átvenni, miközben piaci értékük a városi illetékesek becslése szerint harmadára

51 BFL IV.1403.s. II. kötet, 1922. november 15. 1–12. p.; november 16. 4–7. p.

52 BFL IV.1403.s. II. kötet 1922. november 15. 42. p.

53 Uo. 24–44. p.

csökkent, azaz a társaság rentábilis működése mintegy háromszoros fedezetet igényelt volna. Határozott elutasításban részesült a városnak az a kívánsága is, hogy a telkeknek egy megszabott minimális érték alatti elköttyavetyélése ellen vétőjoggal élhessen. A kamatfizetés céljára lekötött városi bevételek gyarapodása esetére nem az egyezség szerinti kedvezőbb, hanem az eredeti tartozás utáni teljes kamat mértékéig óhajtották azokat igénybe venni. A városi küldöttség próbált áthidaló megoldást keresni, ami a törlesztéseket is az e célra lekötött adókból és üzemi bevételekből biztosítaná, a városi vagyon lekötése pedig csak végső biztosítékkul szolgálna és csak abban a mértékben, amennyiben az előbbiek nem nyújtanak fedezetet. A franciák azonban semmiféle ilyen megoldásba nem voltak hajlandók belemenni; mint kijelentették, az ő irányelveik szerint francia követelésekről véglegesen lemondani általában nem szabad, és nem tudnák otthon megindokolni a tőkeengedményt, ha a város folyó bevételeiből is képes törlesztést teljesíteni.⁵⁴

A franciák elutazása előtti napon, november 17-én úgy tűnt, küszöbön áll a tárgyalások teljes megszakítása. Éjszaka Alphand közölte Walderrel, hogy a másnapi utolsó ülésnek öt perc alatt véget vet, ha tervezetét nem fogadják el: „sajnálom, nekem Poincaré-nak kell referálnom, maguk nem tudják, hogy ez milyen feladat” — tolmácsolta szavait a magyar bankár.⁵⁵ A találkozon Alphand elfogadta ugyan, hogy térjenek vissza a hátralékok tőkésítésén alapuló ún. funding-tervezetre, ezt azonban súlyos fenyegetésekkel társította: meg nem egyezés esetén az ügyet vegyes döntőbíróóság elé viszik,⁵⁶ melynek rendtartása lehetővé teszi, hogy a város vagyonát és jövedelmeit már a per során, rövid határidőn belül zárgondnoki kezelés alá helyezték. Kilátásba helyezte a funding-tervezet további súlyosbítását

54 Uo. 1922. november 16., délutáni ülés 1–32. p.

55 Uo., 1922. november 17. 31. p.

56 A Trianoni Béke X. részének 239. cikke előírta Vegyes Döntőbíróóság felállítását Magyarország és valamennyi, a szerződésben érdekelt szövetséges állam között külön-külön, a békeszerződés gazdasági rendelkezéseivel kapcsolatos jogviták rendezésére. A bizottság egy-egy tagját az érintett kormányok jelölték ki, az elnököt közös megegyezéssel választották, ennek hiányában Nemzetek Szövetsége Tanácsa jelölhette ki. A békeszerződésben szabályozott kérdéseken túlmenően eljárhatott „a jelen Szerződés életbelépése előtt a Szövetséges és Társult Hatalmak állampolgárai és a magyar állampolgárok között kötött szerződésekre vonatkozólag felmerült mindenemű vitás kérdésben, azoknak a kérdéseknek kivételével, amelyek valamely szövetséges, társult vagy semleges Hatalom törvényei értelmében e Hatalmak nemzeti bíróságának hatáskörébe tartoznak.” A 2930/1925. M. E. sz. rendelet kimondta, hogy a Vegyes Döntőbíróóság által elrendelt biztosítási és ideiglenes végrehajtási intézkedéseket a magyar jogszabályoknak megfelelően foganatosítani kell, határozatainak pedig a belföldi jogerős ítélettel azonos hatálya van, és ennek alapján végrehajtás foganatosítható.

is, továbbá hogy zálogként nemcsak jövedelmek, hanem városi vagyon lekötését is igényelni fogják.⁵⁷

A soron következő párizsi forduló esetleges eredménytelensége nem csak a város számára fenyegett beláthatatlan következményekkel. A kormány, a fenyegető gazdasági összeomlás megelőzése érdekében, éppen ebben az időszakban kezdett érdemben foglalkozni az államháztartás szanálását célzó nagy külföldi kölcsön megszerzésének előkészítésével.⁵⁸ Ennek előfeltétele a békeszerződésben előírt, de egyelőre összegszerűen meg nem határozott jóvátétel törlése vagy legalább méltányos megállapítása volt, valamint a kölcsön fedezeteként számba jövő állami bevételekre vonatkozó jóvátételi zálogjog feloldása. Világos volt, hogy e tekintetben döntő súlya van Franciaország állásfoglalásának, és komoly aggodalmat okozott, hogy a főváros kölcsöne körüli szakítás kihatással lehet az egész jóvátételi kérdésre.

Elsősorban ennek szólt, hogy Kállay pénzügyminiszter vállalta a tanácskozás házigazdájának szerepét, demonstrálva a franciák felé, hogy kielégítésükre súlyt helyez. Ezen túlmenően azonban nem élt semmiféle kezdeményezéssel. A főváros vezetése beszorított helyzetbe került: a kormány határozottan elvárja a megegyezést Párizsban, és számolni kell azzal, hogy szakítás esetén nem lesz abban a helyzetben, hogy diplomáciai eszközökkel megvédje a fővárost a várható retorzióktól.

57 FK 1922. 53 (december 1.) 26–28. p.

58 *Ormos Mária*: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest, 1964.; *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991. 152–155. p.; A Magyar Nemzeti Bank története. I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924. Szerk.: Bácskai Tamás, Budapest, 1993. 501–509. p.

